

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ імені І. І. МЕЧНИКОВА

3300

[Blank white label]

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

28/11

~~82179(08)~~

~~К. 323. т. III.~~

~~Дуб. 3.~~

6200.

15

89179(08)

~~К. 323. т. III.~~

~~Дуб. 3~~

ТВОРИ

ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА

З ПОРТРЕТОМ АВТОРА т. 3

під редакцією, з примітками, біографичним та історико-літературним начерком В а с. Б о й к а.

Видавниче Товариство
„КРИНИЦЯ“
у Києві.

К И І В.
Друкарня Т-ва „КРИНИЦЯ“, Хрещатик 42
1918

I. ДРІБНІ ПОВІСТІ.

1. Пархімове снідання.

Не було і на усій слободі дурнішого, як Пархім Шеревертень. А й слобода немала була! Опріч, що по неділям зіходилися баби з слободи та з близьких хуторів, і приносили на продаж і масличко і смитанку і яєчок і буханців і соли товченої і усякого такого товару, а то ще двічі на год були і ярмарки у тій слободі: одна об теплому Олексію, а друга об перших Парасках. І чого-то на тих ярмарках не було? Аж з самого города приїзжав крамар з залізними гвіздочками: кому, знаєте, треба чоботи підбити. Та бував і купець з хорошим товаром: з хвигами та з родзинками і з синім камінцем. А вже циганів, оттих коноводів, мошенників, що обдурюють народ, так і не розминешся! Обманув, украз, обміняв личко на ремінець, та й дальш... Так через такі ярмарки се вже не слобода звалася, а містечко. І скільки там не було народу, що там жили і на ярмарку наїзжали, не було дурнішого, як я кажу, Пархіма Шеревертня.

Все дурний собі, та таки оженився, знайшов собі жінку. Пожальуй, багатенький то був, а через таку благодать дівчата не дуже дивляться, чи хороший чи поганий, чи розумний, чи придурковатий: аби у кишені повно було. Ось і тут такички. Тільки задумав жинитися наш Пархім, як-раз і вискочила за нього дівка бойка; сама й посватала себе за нього, сама і весіллям орудовала, і як хотіла, так і вправилає.

Вона була попередку наймичкою у городі, по купцям, так знала усякі порядки і світу повидала. А якось то на-вернулася у свою слободу, баить, що Пархім, зоставшись після батька сам собі господарь, не зна нічого і не вмє кінців ні у чому звести, а худобини до гаспида! Вона і підлізла до нього з своїми теревенями... а завтра вже і рушники подавала, а у неділеньку і весілля відбули!

Люде дивувалися: »Чи не навіженна сая Настуся (так її звали), що йде притьмом за дурня, За Пархіма Шеревертня?« А вона собі й байдуже! »Нехай« каже, »що хочуть, говорять, а я своє робитиму.«

Та й прийлася ж добре! Усе поприбирала до своїх рук. Мужикові коли дасть коли добре пообідати, то то йому і празник: а не те, так частісінько окреме сухого хліба через цілісінський день нічого не побачить. Одежа на ньому аби-яка, сорочка розхрістана, чоботи порвані, а частіш і зовсім босий. Шика невмита, борода неголена... і таки з-разу можно було бачити, що він є.

Сама ж—так ну! Виражена неначе міщанка. Свекрущині і плахти, і очіпки, і намиста одвічають по усяк день! Ласо їсть, на мягкому спить, і така виходилася, що молодичка хоч куди! А зубата була! Вже не заїдайся з нею ніхто.

Тільки зачепи її, так разом як залящить, затріщить, загомонить, перекоренить і батька й матір і увесь рід, і таких прикладок поприклада, що й не додумаєшся, відкіля вона усього набралася. І вже її ні за-що не переговориш. Як вода, бува, греблю прорвавши, і біжить і шумить і реве, і клекоче, так і Настуся, як з ким счепиться. Вже пак не дурно стільки прожила у городі.

Швидко стали знати її і проїзжаючі. І купець, і панич, і крамар, і ремесний, і школяр, як тільки їдуть через слободу, то вже неодмінно і зайдуть до Настусі. І хоч-би як ще за-рані було, що можна було б верстов з десяток уїхати—ні, і не кажи: зостануться ночувати, хоч як. Та уміла ж усіх привадити до себе. Купцеві зараз чайничок настановить—а усе мала у себе; простому народу доброго борщу з салом постановить; паничеві молодішньої каші подасть. Старенькі пани не заїзжали до неї, зараз скаже: »не приймаю нікого.« Та так участвує усіх, що довго згадують Настусю.

І мужикові її, Пархіму, то не було добра, а як зайдуть постояльці, так йому зовсім халепа! Знай жінка посила його по усій слободі: біжи туди! достань того! принеси те! Набігається лебедаха, утомиться, засапається, дума ніччу відпочити. Так куди ж! Жінка потурить його до постояльцевих коней: і сіна підкладай, і дивись, щоб безпрестанно їли і щоб хто коней не вкрав, калавур і не відходь від них: а у хату і не думай забиратись, не смій і носа показати! То Пархім було і слуха жінки: ходить коло по-

стояльцевих коней, і тільки чує, як у хаті чарки брязчать, миски цокотять і хазяйка з постояльцями шебече, та не у лайку і не у спор; в них усе йде до ладу. А Пархім ходить та голодний дрижаки їсть по холодній зорі, не маючи у віщо і одягтись!.. Терпів таки багато, сердега, від такої жінки.

Як діла нема дома, пійде було блукати по селу. Вже й знали усі, що він терпить дома від жінки. Хто було заличе, нагодує його, хто й до дому паляничку або грудку каші дасть... І Пархім де було вздрить, що люде чого-небудь зійшлися, то і він тутечка. Слуха собі готового, а вже свого не питає. Наслухався, скільки йому треба, і пійшов. І то з нього.

Сидючи раз з людьми біля волосного правління, слухав де-чого багато, і про те далі стали розказувати, як жінки своїх мужиків обдурюють. А що найпуще, як почне жінка вередувати, забажаючи або нового очіпка або яловичини чи усякої ласощі, або часом грошей забажа. І стогне вона, і недужа, і ні знає-що говорить, і буцім що їй преставляється, і мужика гонить з очей і лає його на усі заставки. І таку волю через вередування озьме, що бідному мужикові і підступити до неї не можна. Ходить сердешний по сінях, руки ломить та вбивається за бідною жінкою! Тут вже й знахурка поспіла. І що то! чого не робить, чого не діє: і підкурює і шепче і вмива, і злизує, нічого не легша!

Мужик аж до ніг до знахурки припада та просить:

— Тітусю! ослобони жінку від біди! Цілий год матірю зватиму: що хоч, заплачу, тільки поратуй її!

— Але! вже б я рада їй допомогти! каже знахурка: так що ж, коли дано; та ще й уміючи. Се, чоловіче, дала твоїй жінці удова, що може і ти її знаєш..

— Та як же? знаю, знаю. Ще вона і дівкою була, так було..

— Та так-же, так. Се вона хоче звести твою жінку, щоб опісля самій за тебе вийти.

— А щоб вона не діждала! Я вже лучче озьму Хвенну, ось що за Терешком Бульбахом, коли овдовіє, а її не хочу.

— Так бач, не знаю, чим і ослобонити твою жінку!

— Та вже чим хоч, а тільки зведи її: я кошту не пожаляю; бо як вмере, так самий похорон більш буде коштувати чим ліки.

— Так хіба ось-що зробимо: купи лишень їй кавяру солоного та булочку, нехай вона поїсть. А як пієля свого за-

хочеться їй пити, так ти їй купи осьмуху пива; нехай пє, скільки хоче. А далі вже, щоб не гірко було після пива, так купи їй медяничків, родзинків, чорносливу. Нехай наїдається добре, поки аж спотіє. Та тоді вже будемо прислухатися, чого вона з немоци забажа, та швидко їй і купиш, щоб лихо прогнати.

Сердега мужик усього того накупить; наїється жінка, напється, та й почне кричати: »Ой пробі! очіпка хочу! очіпка по вишневій землі з зеленими розводами!.. Пробі! такого хочу, як і на дячисі!..«

— Та купи, Охрїме, купи мерщій! Бач, чого лихоманка забажала? Поставляй їй усе, а то щоб до вечора не змерла.

Побіг Охрїм, купив, подає жінці!.. Тут лихоманка, як побачить очіпок, та так страсне болящу, що на силу улежить; а далі і почне стогнати та охати і ледві каже: »Коли-б ще мені!.. тепер!.. та пять кіп!.. то б я і устала!..«

Тут жінка стогне та бажа, а тут знахурка нападається, щоб давав мерщій, щоб лихоманка, гроші побачивши, зовсім відійшла від неї. Нічого Охрїмові робити! Виньма з кишені гроші, лічить пять кіп, та усе-ж то новими пятаками, кладе біля жінки!.. Жінка стогнучи бере без ліки. Загарбала усі, і вже і стала і пішла поратись і сюди і туди!.. і ще до вечера разів тричі з мужиком полаялась.

Оттакі то вередливі жінки у бідних, сердешних протих людей. Добре панам жити, що в них жінки і не сміють і не зуміють так вередувати. У них жінки перед мужиками як по струночці ходять і против мужикової волі ні у чім ні чичирк!

Про таке жіноче вередування слухав наш Пархім, та й узяв собі на розум; та йдучи до дому і каже сам собі: »Не я-ж буду, щоб я не зробив по своєму! Вистачай, жінко, кат бив-би твою матір! вистачай усе!..«

Як прийшов до дому, зараз і почав стогнати на усю хату і пробирається, щоб то злізти на піч.

— А якого гаспида ти там стогнеш? пита його Настуся, дивуючись, що її дурень та осміляється без спросу лізти на піч.

— Але, гаспида!.. Коли ж я недуж!.. І у груди коле, і в бік штрика, і у спину шпига, і на попереk не піднімуся!..

— Та що се тобі сталося?

— Але, що!.. Не знаєш?.. вередую!

— Що... що таке?..

— Вередую, кажу тобі. Хіба не знаєш вередування? Се ваша жіноча натура на мене напала.

— Ось я тобі дам! Ще й він вередувати! Устань, кажу тобі. Коли тебе напала жіноча натура, то я озьму мужичу натуру, та тут тебе так відвередую, що ти й гадки не матимеш!

— Я таки й то гадки не маю, та лежу собі та усе вередую собі.

— О щоб тебе з твоїми вигадками! І сміх і лихо з дурнем! Скажи ж мені на милость: чого таки ти вередуєш?

— Так. Вередую та й вередую. Ласощів хочу! Ой, хочу ласощів!.. і поти усе вередуватиму, аж поки купиш ласощів.

— А рожна не хоч? А трясці та болячки?

— Не хочу сього нічого. Мені дай ласощів, то я й перестану вередувати. А не даси, то я і вмру, справді вмру.

— Та пропадай, вража личино! Коли б вже й давно счез!

— Так не пропаду бо, поки не довередуюсь до свого! — Ой, вередую! Ой лишечко, ласощів хочу!..

— Та яких тобі ласощів? Здай милость: не кричи: суди почують, ще більш сміятимуться, скажуть, що ти зовсім заурів.

— Та й кричатиму, і одурію, і вмру тобі, поки ласощів не купиш.

— Та яких же? кажи мерщій! Запхну тобі пельку, щоб не кричав.

— І родзинків купи, і рогозу купи і горохвяничків!.. і кавяру!.. і пасльону!.. і усього ласого!..

— Бач, чого напередувал! Се-б то я покинула усе та пішла по ярмарку усього йому купувати! А дзуски не хочеш?

— Я і дзуски і трясці твої не хочу: мені купи тих ласощів, що я вередуючи хочу.

— Захотілося гріти против-ночі кієничка! Отсе так і побіжу, як ген купиш вижашуть на двір. Геть, кажу тобі, з печі! Вбирайся з хати! Не знаєш, що при чужих людях тобі не можна тут бути?

— Знаю я, голубочко, усе! Ти думаєш я нічого не знаю? Ні, я усе знаю. Тим-то і почав вередувати, що я дещо знаю. От бач, і не устану і не піду з хати, хоч тут що приїзжі робитимуть. Не устану та й не устану. Бач, вередую, поки даси ласощів. А там ще й грошей забажаю.

— Та на вже, цур тобі, й грошей, тільки втікай швидко з хати. І дала йому три шаги, знаючи, що він ліків не зна.

— Мені треба сім кіп!.. Одначе узяв гроші, перекидував їх у руці, перекидував, далі устає і каже: Ну, так і є! Ухопив мершій шапку, та на втікача з хати; і пішов сміючись та думаючи собі: Оттак ти жінку провчи! Тямити-меть мене довго.

Пішов же наш Пархім по ярмарку і не журиться ні об чім. Гроші є, тепер дума, чого б тільки накупити? От і дума: »Свити в мене кат ма! Не знаю, чи ситнього сукна узяти, чи хоч і сірого, та тільки доброго, мильного та вибиратиму довженну та ширеку!.. Або, ось і чоботи в мене роти пороззявляли, їсти просять: так може чоботи лучче? І правда, шкапові куплю, з довгими халявами, з підковами, а дьоготь так щоб і тик!.. Цур дурня тобі, пане Пархіме (се усе сам собі каже), та масла грудка на прикуску! Чи не дурний же ти справді? На якого гаснида ти будеш тратитись? Одежу і чоботи нехай тобі жінка постачить, а ти сі гроші, що вивередував еси проласуй, на чім хочеш, чого душа забажа! Отся річ до діла. Так і зроблю. Накуплю усього, що побачу, та й наїмся, щоб аж з душі перло!.. Чого б же то накупити?.. Е, ген сластьони: подавай х. сюди!..

От і підійшов до сластьониці.. що за гарно дивляться на голодного Пархіма... так і шкварчать у олійці!..

— Подавай сластьоне! гукнув Пархім на жінку, що їх тут прягла.

— А на скільки тобі треба? питається вона.

— Подавай усі! аж кричить вже Пархім, узявшись у боки.

— Та тут, дядюшка, як увесь товар озьмеш, так його буде на шість золотих.

— Увесь, увесь беру! на гроші! та й тиче їй один шаг.

— Та що се ти мені даєш? се на сміх, чи що? Ти давай більш, довай усі, сорок алтин.

— Як же я дам усі? Отсе я наїмся, так і пити захочеться. Так отсе другий на збитень, а се ще піду до москаля та родзинків накуплю!..

— Так ти, бачу, такий? Гет же від лавки, не мішай людям в мене товар розбирати. Сих грошей трохи, або давай усі, або геть собі!..

Пішов сердега дальш, чуприну чухаючи, і каже собі:

— Урагова баба скула! Та дарма я й стовпців наїмся.

Підійшов до москаля з стовцями. Так що-ж бо? Дає Москаль за його гроші тільки три стовця!..

— Цур і йому! який дорогий! Не вмру без них, знайду ще чого смашнійшого!..

І пішов по базарю витришків їсти. І що то: що вздрить, те й купив би. Та не дума одно, двое купити, ні, давай усе! А грошей кат ма, тільки три шаги і є.

Ходив наш Пархім, ходив по базарю! вибирав, прицінявся: усе дорого, не по його грошам!.. Вже він і гречаники і горохвяники і млинці і буханці і пиріжечки торгував, кидався і на мочені кислці і на галені горіхи і на медяники!.. Так урагові люде по-трошку дають за його гроші. Що йому з одного або з трох: йому давай усе, багато накладай йому, так, так!

Ходив він, ходив, аж остило. Бачить жінка продає якісь корінці, і усяк, хто йде, то й купує тих корінців, і вже кучка невелика зостається.

— От-же, щоб не впустити товару! — сказав Пархім і підбіг до жінки і пита: А скільки тобі, молодиче, за твій товар?

— А покажи лишень, скільки в тебе грошей? спиталася молодича.

Пархім виняв свою суму на долоню і брязка перед молодичею!..

— Добре дядюшка! беріть увесь товар. Кете гроші сюди!

— Увесь? пита Пархім, і сам собі не вірить.

— Та увесь, увесь. Треба було вам денежку здачі дати, та пороздавала. Нехай за вас подам на бідність.

Зібралась молодича і покрилась дальше, щоб купець не роздумав та не прикинув би їй товару!..

А Пархім так зрадів, що нічого не бачить і не чує. Видимо-невидимо накупив ласонців!.. Забира у полу — не влізе; позапихував за пазуху, і вже останні на силу зібгав та у жмені забрав, а сам усе приговорює: »Не кидай, Пархіме, нічого не зоставляй, забирай усе: ти за сі лавкі гроші платив. А ти, бісова жінко, не дждеш, щоб я тобі і лизнути дав! Ні, сам поїм усе.

От і вибрав собі місце на горбику. Зняв свиту, розіслав, поскладував свій товар, позасукував рукава і сідаючи каже: »Ось тепер, Пархіме Уласовичу, поснідаєш собі добре! Іж у волю, ніхто тобі не поміша!.. Усе до останнього поїм, та так обрешаюсь, що може через силу і до дому дійду!..

Та з сїм словом схопив корінець, та — кусь!.. жує сер-

дега! Тут жує, а тут у ніс так і шпиґа, і сльози з очей так і біжать... Жує, жує, і не проковтне. Далі утер сльози, став віддихати, бо дух йому захвачує, і каже:

Бач, як за пресучою жінкою давно вже не ласовав, так ось ласощі і у горло не йдуть.

Та впять стане їсти, то по три то по чотири кориньця вже пхає в рот, так що-ж бо? Ні жувати, ні ковтати не можна, не йде у горло. Се бо був хрін! Де-ж його можна їсти?

Лихо нашому Пархімові! Вже скільки він ні потрошив коринців, а кучка ні трішки не позначилась. Вже аж не зміг сидіти, приліг, і за живіт береться... Відпочине, відпочине, та впять за хрін, і чуб йому мокрий, і пику аж роздуло, губи порепались, а він силкується їсти..

— Та й до біса ж я накупив сих ласощів! казав стогнучи та сльози втираючи Пархім. »Але їм, їм, і кінця не видно. А сльози так і заливають!. Аж очі рогом лізуть!.. Ох, лишечко!.. Бачили чортові очі, що купували, і жте ж!..

От з такого-те Пархімового снідання пійшла меж людей і приговорка.

2. На пущання—як завязано.

Діждалися пущання на піст. Хома й каже жінці:

— Гляди ж, Кулино! Нагодуй мене так, щоб через цілісінський піст не захотілося мені їсти.

— Та добре ж, добре. Їж тільки на здоровя, а то придбала усього,—сказала Кулина і постановила перед ним макотерть вареників та повнісіньку миску млинців. Учистив Хома як-раз, масличком поливаючи та у смитану обмокуючи.

Збрала Кулина саме черепа і постановила обідати: борщ з сулюю мудрий, смитанкою засмажений, каша тобі пшоняна так і плава у масличку, локшина у молоці, галушечки на яечках, та теж з молоком, тараня у масличку напружена, та молошної кашки пів макітри, тільки й усього. Аж повискромажував усе сердешний Хома, та на потуху—пів глека молока, та й сів і дріма.

Ще не гаразд і прочуняв, вже й полуднувати пора. Тут і вродилася каша до молока, гречаники гарячі до мас-

личка. Уписав їх Хома самотужки аж зо три та добрав п'ятірко рибок тарані у маслі шкварчачих.

— Що ж? недалеко вже до вечора. Будемо підвечіркувати, так сказав Хома, ледве дух переводячи. Мисочку млинців та буханців зо два у смитанку обмокуючи, от чоловікові й буде. »Нехай,« каже, »ще повечеряю чого-небудь.«

Упорався Хома і з вечерою; доволік усе, що постановила жінка: і борщику, і каші, і рибки, і млинців, і буханців, а далі тирить і вареників макітру — як кулаки плавають у маслі. Сопе Хома, дотрошує їх, та вже спочиваючи. Розперзався, силкується.. от-от і дно видко, та бачить, що лихо; от здихнувши і каже:

— Що се, жінко, зо мною сталося? Щось не доїм.

— Ох мені лихо! Чи не з очей?

— Ні! ледве промовив, тяжко дихаючи, сердешний Хома. «Бачу, на пущання—як завязано!»

3. Купований розум.

Недалечко від якогось-то города, чималенького, що в нім було аж три церкви, одна кам'яна, а дві дерев'яних, було село, а у тім селі жив собі чоловік Демко. Він би то і розумний, як і усяк чоловік, так по трошку: знав і своє діло коло хліба, вмів свитку залатати, козушок вихутровати, усе знав, що доводилося: тільки, на лихо собі, хотів кріпко величатися, щоб усяк його почитував, усяк завидував. Пуще гіркої редьки досадно йому була, як де у компанії, де зберуться люде,—а як було біля города, то і хороші люде зіхотілись поговорити де о чім, а не так поговорити, як послухати дяків, що як зійдуться, та стануть таке розказувати, що нам і у вісні не присниться побачити. Як же у городі було аж три приходи, а у кожному по два дяки, та сьомий сельський, так де зійдуться, так таки є чого послухати, як стануть розказувати. Один почне з Євреїв, другий перехопить та приймається за Гога і Магога, инший товкує про »обаче,« то, я ж кажу, нашого братчика, неписьменного, слухаючи, аж сльоза пройме!.. Не даром сказано: письменний! А у такій компанії кого посадити на покуті? Дяка. Кому перша чарка? Дякові. Перед ким, хоч ти і старий, та

помовч? Перед дяком. А усіх прочих, других хоч би і не було.

Через те Демкові кріпко досадно було. Хоч частісінько підголював чуб і бороду, вдягав і синій жупан і не пропускав, де збиралися почотні люди, то поки дяків нема, то і йому добре: обсядуть його старики, слухають, що він розказує про саранчу, як колись налітала у старовину, а він се чув ще від батька; а як почне розказувати, як вже він і сам бачив, як шествовав сам губернатор через їх город, так — батечку! було чого послухати! Божився, що перед ним і за ним усе пани бігли тройками, то у бричках то у кибітках, а інші і на простих повозках. А сам, каже, губернатор їде у колясниці, що скрізь у вікнах, мов хата яка, а дзвоників, дзвоників! І у передніх дзвоників, і у задніх дзвоників, і у самого на колясці дзвоників... та усі разом як зателенькають, так аж у-в ухах лящить!..

Оттаке усе як розказує, що і у самого аж дух радується, і знай усе розглажує та ще придумує, що б то розказати? а тут дяк рип у хату! Зараз хазяїн до Демка: »А устань,« каже, »Демку, пусти пана дяка, нехай нам де-що з премудрости розкаже.«

От тобі Демкові і честь!.. Встане мов опльований, на людей не гляне, зараз за шапку — і хоч і не проси, щоб зостався, хоч чого хоч піднось йому: не хоче і не хоче, мерщій з хати, тільки його і бачили!

А тож і не досадно, скажете, як чоловікові дуже хочеться повеличатись і щоб його шанували, а тут ніхто і не дивиться на нього, та при ньому величають других?

«Тривайте ж!» так собі подумав раз у ночі, як не спав з нудьги: »я вас усіх провчу! Будете тямити Демка! Будете топтатися не тільки у хаті, та й коло хати, аби б як протоптатись та послухати де-чого. Нехай тогді дяки заховаться з своїми премудростями. Заткнемо їх за пояс, замовкнуть против нас!«

Так подумавши, та надумавши що робити, узяв у-ранці та і відвів хлопця, свого таки сина, попереду до піддячого. Як же хлопця узялось за письмо і стало не спотикаючись читати аж по верхам, бітько нігде дітися, хоч з нуждою пополам, хоч у позичку ускочив, а віддав хлопця у науку до дяка, та аж до соборного, щоб навчив, чого сам зна. І щось не дешево і поєднав.

І не узяв чорт Харка, Демкового сина. Незабаром, годів

через сім — поняв добре і читати і писати; ермолой увесь проспівав, стихири усякі, який би то дяк відкіля б то не явився, що хоч починай, а Харко вже й тут: попереду окселентує, а там і пішов сам горою; і переводи виводить і на таке звезде, що хоч-би тобі тут пять дяків співало, то він усіх зібе, замовкнуть, зостанеться один, та й докінча як сам зна.

Така-то розумна дитина була! Демко не нарадується. Еге! так що ж бо: з книжки, що хочеш, він тобі прочита, а свого розумного слова не скаже, не видумає нічого.

Як прийшло хлопця з науки, а вже так було йому годів вісімнадцять, батько і каже йому:

— А що, каже, Харку, чи не зумів би ти якого розумного слова сказати нашим дякам, щоб не знали як і розжувати його? знаєш, носа їм утерти, щоб не дуже брови піднімали? Видумай таки що — небудь, а я закличу їх і других яких людей, що тільки їх і слухають і поважають; а ми їм при них і відріжемо і пристидимо!

— Так що ж, тату, каже хлопець: після чого я розумне слово скажу? Адже я тільки вчився у школі. Через науку не станеш розумним. Хоч усі книжки вивчи на пам'ять, а розуму не наберешся. Треба світа повидати, з людьми поводитись, тогді до розуму дійдеш. Давай, тату, кошту: піду по других городах, запримічати, де як поводитись, а звернувшись таке їм скажу, що усі дяки і старики наші тільки алямкатимуть, а не второпають нічого!

Нічого Демкові робити. Хоч і дуже потратився на Харкове письмо, а треба ж його і до розуму довести. Нехай світа побачить, роздивитися, як де у людей поводитись, вернеться до дому, та й загне дякам карлючку, щоб не дуже пащиковали! Здихнув важко Демко, достав позичкою ще скільки там десятків карбванців, віддав Харку, та й випроводив його.

Два годів на третьому приїхав Харко до батька. Наняв чоловіка з дальньої сторони, щоб віз його до дому; а як грошки процвирив, так поєднав так, що, каже, батько заплатить.

Чухався Демко довго, нічого робити, заплатив. А сина попереду, як увійшов, то й не пізнав: острижений, підперезаний не по нашому, а чорт зна по якому. Розказує, руками бовта, слова варнякає не наші, а на московські закида та тільки не до ладу. Батька не ваива, як закон велить, »батьком« або »тату,« а усе »старик:« та усе придирається:

— У вас, каже, не так усе, як у людей. Стидно тобі, старик, що і досі не вмієш жити по людськи!

— Та то дарма! каже Демко: «навчимося опісля. Ти тільки скажи мені, чи набрався ти, по чужих сторонах ходючи, розуму, якого тут нема?»

— Що се ти, старик, розказуєш! Старий, та не вмієш розсудити! (Трохи-трохи не сказав батькові у вічі що дурний еси!) Я тільки у в одну сторону ходив, так і розум бачив з одного боку. Постачай грошей ще піду у другу сторону, так ще розумнішим вернуся.

— Може хлопця і правду каже, подумав Демко. Сяк-так, то просячи, то молячи, раздобувсь на гроші, віддав синові, і проводив його у другу сторону меж чужі люде.

Ледве-ледве на пятий год вернувся наш Харко, і вернувся ще чудніший. Не второпає, що батько каже; батько стоїт, він перед ним сидить і руки йому не цілує ніколи. Батько де чого йому багато каже, а він відвернеться, та й скаже: «мужик!» Оттаким розумним вернувся наш Харко з чужих людей!

— А що, сину! каже батько: чи набрався дуже великого розуму? Чи задаси пинхви нашим дякам? Так коли тее, так я зібрав би їх, попоштував чим ще є, та й пристидили б їх!

— Ти то думаєш так і задати їм пинхви? Бач, який швидкий! (Се то син на батька так каже! Знаєте, вже він побував по чужих сторонах, так йому стидно проти батька бути звичайним. О, бодай вас, з вашою наукою!) Треба попередю довго думати, поки що вигадася до пуття сказати. Учені люде завжди так роблять. Купи лишень мені, старик, на гривню свічок, так я і ніч посижу, та й видумаю щось розумне.

Купив Демко за тую гривню свічок, а Харко, повечерявши добре, як звичайно вчений, сів думати та видумувати розумне слово. Свічки позасвічував, сів за стіл, голову підняв, у стелю дивиться виваливши очі, руками розводить; то палець у лоб ткне, то на ніс положить, то у рот всуне, та сопе аж свистить, мов на сошлуку гра; та разом зскочить з лави, стане ходити по хаті, руками беться об поли, здихне, та впять сяде за стіл.

Та таку кумедію строїв через усю ніч; свічки догоріли, став світ. Харко знемігся, звалнвся на лаву, і захріп.

— А що милий мій сину! що розумне видумав? Чи ззи-

вати на завтра дяків, щоб твого розуму дознали? питає батько у ранці.

— Потривай! спішачи Миколу звалиш! каже Харко: як кажуть мужики такі розумні, як і ти. Так то у-з одну ніч і видумаєш! Купуй ще на гривню свічок, коли хочеш до мого розуму добратися.

Купив батько свічок: попалив їх син, як і у першу ніч, а усе таки не придумав нічого, бо кріпко розуму набрався по чужих сторонах.

Пропала батькова ще одна гривна на свічки, попалив і їх Харко... Еге! та трохи лишень чогось-то не видумав, бо ліг спати веселенький і рано зскочив.

— А що, синашу? питається батько: чи закликати дяків?

— Клич, старик, хоч усе село, каже Харко: я їм такого усучу, таке скажу, що і через десять год не розжують усі дяки, скільки їх є!

— Отсе добре, сину! каже батько: так на завтра і покличемо.

Почали муку сіяти, птицю різати, горілки добувати: звісне діло, письменні люде будуть обідати, не мало їм треба придбати.

Батько землі під собою не чує! Збігав у город по дяках, по піддячих; кого звав і у себе по селу, усіх просить побувати до нього, хліба-соли покушати, сина, що вернувся з чужої сторони, послухати його розуму. Усяк, поглажуючи себе по череву, усяк обіщався, та таки і зійшлося чималенько. Посідали за стіл. Звісне діло, дяки на покуть, а опрочі усяк по почоту. Демко знай частує гостей; а дяки, штрикаючи себе то в лоб, то по носу, то стукаючи кулаками по столу, товкують про меж себе, що то означає «виспр»: чи воно птиця, чи звіряка, чи чоловік, чи — місто святе при нас? Та спорять, та кричать на усю хату! А опрочі, не учені, сидять та слухають, роти пороззявлювавши, — звісно, що наш братчик скаже против такої премудрости?

Тут-же дяки спорять, а свого таки не забувають: те й діло, що навмички Демкові миски з стравою подають, та знов доливають і печеного підкладують. А Демко знай з чарками обходить усіх, веселенький, усміхається та дума собі: Мудрітесь, мудрітесь! сьогодні вам пуцання, забудете бришкати! Замовчите, як де у беседі явиться мій Харко! Він вам забє баки своїми словами, що набрався у розумних людей!..

А Харко позакладав руки у китаєві штани, ходить собі

по хаті, дметься, як той индик, не дивиться ні на кого, не помага батькові, щоб кого похастовати або чим кого припоштувати, не чує, що коло нього говорять, і дума: »Тут усе не так, як бачив я по чужих сторонах. Нехай лишень послухають і мого, що їм скажу. Помнуть свої чуби, як помяв я свій добре, поки видумав!«

Дяки і гості пообідали, чи то пак вижестили хазяйську посуду добре, до тла, аж вискромалили; кісточку пересмоктали, а що налитків, так і крапельни не залишили—таки так упоралися, як звичайно вчені люде, що аж спотикаються уставши із за столу. Зараз би то за шапки та за палички, а за чим прошені, того і позабували; так Демко і зупинив і попросив посідати вп'ять та послухати, що скаже син його, що навідався світу і від людей наслухався усього розумного.

Посідали знов дяки і опрочі гості, голови понурили, паличками попідралися і налагодилися слухати.

— А скажи нам, сину! чи не знаєш чого розумного? почав Демко, і сам, узявшись у боки від хвастовців перед дяками, що от-от посміється над ними.

А Харько і сукнув: »Оттак пак! Отсе я ходючи вам буду казати? Ні, нехай виясниться! У тих сторонах, де я бував, так там, хто хоче що розумне сказати, так його сажають на покуті. Пустіть і мене на покуть, а то не скажу нічого!«

Пороздвигалися дяки, пустили Харка на покуть і мовчать, налагодилися слухати.

Сидить Харко на покуті, викашлявся, уся розгладив, окинув оком усіх, та й каже:

— А що, панове дяки, і ви, старі люде! Вам і не приєнється там бути, де я побував; ніколи і на думку вам не спаде, що я видав! Набрался таки розуму, буде з мене! Що і скажу вам, так ви не второпаете. Одначе спитаю у вас чогось, а ви, коли достане у вас розуму, скажіть що і як бути. Та навряд скажете; ви дальше світу не бачили, як у своєму селі, не так як я.—А скажіть мені: як згорить батькова хата, де будуть тогді горобці водитися? га?... А скажіть, хто зна?

Дяки і усі люде, що слухали, аж почервоніли від сорому за таку нісенітницю, і ще низче голови понурили: а старий Демко як сплюсне руками, як схватить себе за волю, як крикне:

— Пропали свічки!.. пропали й гроші за свічки! пропали гроші за науку!.. Лучче б ти, сякий-такий сину, дурнем ріс

би дома, ніхто б і не знав, що ти еси дурень, а тепер усяк бачить, що ти вернувся більшим дурнем, чим був!..

Гм! на догад... Се-б то против... Та ви і самі, здорові були, знаєте. Ось і наш Харко їздив далеко ума-разума купувати...

4. Підбрехач.

Дуже недобре діло брехати! Брехнею, кажуть люде, світ пройдеш, та назад не вернешся. Брехун собі ворог і людем зло робить. Усякий знає правду, одначе усяк бреше. Не на рівно: один бреше на усі заставки, инший бреше по трішкку, оглядаючись: а усе не добре діло брехати. Хоч ти на пів пальця збрешеш, а лиха наробиш на весь вік. Оглядіться лишень круг нас, на кого карлючка закарлючиться? Оттой як сватався, так казав, що в нього дві слободи і грошей повні комори: одурив дівчану, пійшла за нього, та й плачеться по увесь вік: бо не тільки нічим содержуватися з діточками, та глядіть лишень, чи є що кусати! Другий позича гроші, божитья: »через год.« каже, »віддам;« а год минув, не тільки рост, та й исте пропало! Инший каже: дайте поперед грошики, я вам мудрих книжок понаписую. Грошики счистив, а за книжками хоч і не приходьте. »Цур дурнів,« каже: »одурив вас, буде з мене: слухайте ось вам кумедий!..« Та як усе розказувати, як хто і коли збрехав, так і до світа не перекажеш їх. Ми тільки подумаймо об тім, що недобре діло брехати: недобре для себе, а другому та кого наробиш, що й ні відчитаєш нічим. Ось слухайте!

Просив Пархім Остапа, щоб пішов за нього старостою до Хіврі. Хівря була дівка годяща, була хазяйка роботяща, мала й худобинку: а Пархім теж парубок голінний, хоч куди. Остап, нічого робити, каже: »Добре, пійду, аби б товариша зискати.«

Зострився з Самійлом. »Зділай милость, Петровичу Самійло,« каже Остап: »йди зо мною підбрехачем за Пархіма до Хіврі.«

— Та чи зумію лишень? каже Самійло: з роду не був у сім ділі!

— Та воно не трудно, каже Остап: я буду починати

брехати, а ти підбріхуй: звісно, як старости брешуть про парубка, за кого сватають; а без брехні вже не можна! Я збрешу на палець, а ти підбріхуй на цілий локоть, то й закінчаєм діло, запемо могоричи; а молоді опісля нехай живуть, як знають!

— Добре, Остапе, зумію! піду добуду паличку і зайду за тобою, — сказав Самійло і потяг до дому.

Зібралися старости, як довг велить, узяли хліб святий під плече, палички у руки, пішли до Хіврі.

Увійшовши у хату, помолитися, хазяїну поклонилися і почали казати законні речі про порошу, про князя, про куніцю, і звели на красну дівичю.

Добре усе. Старі Хіврині усе слухають, далі почали розпитувати, що є у молодого?

— Та у нього чимало є чого, каже перший староста.

— Де то чимало? каже підбрехач. У нього усього є багачко

— Є й волики.

— Та які волики? таки настоящі воли.

— Є й овечата, почина перший староста.

— Та які овечата? таки настоящі вівці! підбріхує Самійло.

— Є й хатина.

— Та яка хатина? настояща хата, новісінька, просторна.

— І у господарстві не дуже кому дає волі.

— Та таки і нікому. Сам усім орудує, і що хочеть, те й робить.

Хіврині старі аж плямкають, що таке добро достанеться їх дочці, та й почали питати, хте именно парубок.

— От коли знаєте, Пархім, сказав Остап.

— Терешкович, Понура, договорив Самійло.

— Е, себ-то той кривий на ногу? спитала мати Хіврина.

— Та він так трошки храма, на одну ногу, сказав перший староста.

— Де то храма? і не на одну, а він і обома не здужа ходити! підправив підбрехач.

— Та трохи чи не косий? пита батько Хіврин.

— Та так, косенький на одно око, каже староста.

— Де то вже на одно? і не косенький овсі, він і обома нічого не бачить! доповнив підбрехач.

— Та він щось горілку часто вжива? питається батько.

— Так, випе по трошку, коли та коли, каже Остап.

— Де то вже коли та коли? таки по усяк день, і таки не по трошку, а пе, поки звалиться.

— Та, кажуть, щось там нашкодив, так чи не буде йому біди? допитується батько.

— Яка там біда? Може провчать трошки, сказав староста.

— Як то можна трошки? Його таки гарно кат кнутом по пібе, та й на Сибір зошлють, закінчав підбрехач...

Після такої розмови що батькові та матері Хівриним робити? Випроводили нечестю старостів і трохи чи й не позивали ще за башкет, що за такого жениха приходили сватати їх дочку. А на парня пустили славу, що й по вік не збув.

Дуже не добре діло брехати!

Примітки до дрібних повістей.

I. „Мархимове снідання“. Видання: 1) Вперше друковалася ця повість в збірнику „Ластівка“. Сочиненія на малоросійскомъ языкѣ. Собралъ Е. Гребенка. СПб. 1841. 2) Вид. Куліша. СПб. 1853 т. II. 3) Вид. Онишкевича. 4) Вид. Харьк. Земства. 5) Вид. Іогансона. 6) Вид. Романчука.

II. „Палупання—як завязано“. Видання: 1) Вперше надруковано в збірнику „Ластівка“ 1841. 2) Підбрехач „На пущання—як завязано“ Оповідання Гр. Квітки. СПб. 1860. 3) Вид. Онишкевича. 4) Вид. Харьк. Земства. 5) Вид. Іогансона. 6) Вид. Романчука.

Сула-риба; потуха—успокоєння, полегша.

III. „Купований розум“. Видання: 1) Вперше надруковано в „Маяку“, т. III кн 5, під таким заголовком: „Малоросійская быль“. Заголовок „Купований розум“ дав цій повісти П. Куліш, коли надрукував її окремо. 2) „Купований розум“. Оповідання Гр. Квітки, СПб. 1862; 3) Вид. Онишкевича. 4) Вид. Харьк. Земства т. IV (між російськими творами Квітки). 5) Вид. Романчука.

Гог та Магої—вороги царства Божого. Окселентує—вторує, підспіває. Виспр (церк. слово)—до гори, гори.

Обаче (церк. слово)—однакож.

IV. „Підбрехач“. Видання: 1) Вперше друковалася повість в збірнику „Молодик“ на 1843 годъ. Украинский литературный сборник, издаваемый И. Бенцлемъ в М. Харьковѣ, 1843; 2) „Підбрехач. На пущання—як завязано“. Оповідання Гр. Квітки. СПб. 1860. 3) вид. Онишкевича. 4) вид. Харьк. Земства. 5) вид. Іогансона. 6) вид. Романчука.

ПЕРЕКОТИПОЛЕ.

(Присвячується Евгенію Павловичеві Гребінці).

Чи знаєте ви, люде добрі, що то є суд божий? Чоловік з злости зробить яке лихо другому, вкраде що, прибеть, зовсім вбеть, та як ніхто не бачить того, що він зробив, ніхто не виявить на нього, свідителі не докажуть, так він собі і байдуже, і не боїться нічого, і дума, що йому се так і минеться. Хоч його і під суд віддадут, та як доказчиків, свідителів нема, так він і надіється, що йому усе так і минеться, і він буде прав, неначе нічого і не зробив, ніякого худа... Ох, ні! не так воно є. Єсть над нами Создатель наш. Він, будучи пресвятійший, саме истинне добро, самая чистая правда. Він не потерпить, щоб яке зле діло так і минулося. Хоч чоловік, зробивши худо, і захова кінці так, що ні жоден чоловік не дошукаться до правди, так Він, премудрость вишня, Він, знаючий наші діла, бачащий самі думки наші, Він не потерпить ніякої неправди. Він обявить твое діло через те, на що ти і не думаєш, і неначе рукою вкаже, отсе той, що зобидив брата і відвів від себе пеню, що хоч на кого иншого подумают, а тільки б не на нього, щоб самому перед людьми бути чистому і правому; а як трошки забудуть про се діло, так ще гірше зробить. Такого всенепремінно і так обявить і при такому случаю, що ти і не сподіваєшся, і через таку безділицю, що ти овсі і не надієшся. Та обявивши се, тут відкриються і усі злі діла, об яких вже люде забули і розискувати, бо кінці добре були заховані. Тут усе явиться, усе відкриється, по ниточці, як там кажуть, дійде і до клубочка. Бо спершу Бог, як стець над дітьми, усе ждав, усе довготерпів: може схаменеться, може покине худо робить, відмолить свої гріхи, то й прощення получит: коли ж ні, що не тільки не перестас

зла робити, не тільки не кається у прежніх гріхах, та що далі, усе і йде на гірше, від худого і йде на худше, тогді годі! повелить... і комахка стане свідителем; і ниточка заговорить і через неї відкриються великі та мерзкі діла!

[I.]

У одному селі почали пропадати кури: за ніч у однім дворі пропаде курка, у другім зо три, де й більш. Хозяйки журяться, жаліються мужикам своїм, а ті й байдуже: невелике діло курка; може й так де забігла, може й задавило що. Далі та далі почали усе більш кури пропадати, та вже і не стерпіло хазяйство, пішли до волости.

— На кого маєте пеню, скажіть: я брата рідного не пожалію, аби-б по правді доказ був.— Так сказав голова.

Почали люде примічати, чи не буде якого сліду на кого-небудь. Що-ж, курку узято, понесено, курку дорогою щипано, і піря так слідом і пали до двора Явтушиного; там бо то два хлопці і шалістливі, так більш неділі, як нема їх дома, з батьком пішли з хурою

— Пеня! сказав голова: один краде, на другого біду зворочує.

Там геть-геть упав слід до Кахибіди. Що-ж? там і хлопців нема, одним-один дідусь, старий та немощний, йому вже приходитьсь не до курей; а у семі самі молодіці та дівчата, на що їм і кури? своїх є, батечку мій! Так усе пропажа є, а слід відведено; хто його до правди добереться!

Далі вже, годів через два, вже не тільки кури, вже стали пропадати і поросята, а там підвинки; а згодом, згодом, то тільки і чути: там шкапу у хозяїна зведено, де і волига, а коли що трохи, під який час, то й пари волів добрих нема. І що то? тільки що з двора поведено, то як у воду! Ні слідів, ні кінців; хоч де хазяйство ні їздить, де ні розпитує, нема та й нема, як у воду кане. Сумує народ, і не надивується. »Що за недобра мати!« так про меж себе совітуються. »Коли-б, сказали, в нас постої, то так би і бути від москаля не вбережешся, а то-ж не чути і за пядесят верстов ні одного москалика, і не найджа ж то ніхто до нас у село; усе свої люди, а є меж нами злодій! Дій його чести! на кого б то подумати? Усе парубоцтво як один. Усіх знаємо, усі честні, усі добрі, усі смиріні, не гуля з них ні одия, а усяк з них жалкує, що нам така є абеда, і усяк з них

похваляється, що тільки б піймався хто, так вже не помиловати такого і такого сина! Бачиться ж, і засідають на ніч, так ніколи ж нічого, і ніякої примети ні на кого. Вже-ж ми і ворожок питали, так, кажуть, наїздом бува: рижий, кажуть, москаль; попереду, кажуть, наше сон кріпкий на усе село, та й порастєся, як у себе у хаті. Так що-ж ти против лихого слова зробиш? Тільки жалкуй від такої біди, та й мовчи!»

І мовчать, та тільки чують, що вже Мирін зовсім опішив, послідню парку воликів виведено; а там і Улас рішився своєї шкапи; у Марка з сажа аж трьох кабанців, і вже й ситеньких, узято. Кругом біда, від-усіль пропажа! *

Як ось вже почули, що у Демяна Рідкоплія усю комору забрато. Підкопався, вражий син! та що то? усе, усе позабирав: і жиноче і дівоче і що було пригосподароване, усе забрато, і сліду нема, неначе счезло.

Дивуються люде та ходячи коло волости б'ються об поли руками, і усяк на сю ніч жде й собі такої напасти. Вже і голова прийшов і сказав, що він притьмом не зна, що робити!

— Піймайте, каже, мені злодія, хто се у нас краде! Я його!... я йому!... Він в мене зогниє у холодній!

— Пожалуй би піймали, як-би знали, хто він є, казала громада сумуючи.

Аж ось і обізвався один парубок, Денис Лискотун, і каже:

— Коли-б подозволили по дворах обиськати! Вже видиме діло, що ніхто з чужих не наїзджа, се певно свої.

— А що? він правду каже, розсудили старики. Звеліте, пане голова, яким моторнійшим, нехай по хатам скрізь обиськають.

— Не кого-ж і послати! сказав голова: нехай ійде Денис, забравши хлопців.

— Та може мені не повірите? спитався, уклонившись звичайненько, Денис.

— Як то тобі не повірити? кому-ж і повірити? обізвались старики.

І як таки Денисові не повірити? Що то за парень бравий був, даром що сирота без батька! Ще тільки на ноги піднявся, до підпарубочого дійшов, а вже видно було, що з нього буде чоловік. Він і не жив дома, він не дуже до мужицької роботи, як усі прочі. Як пійде,—пійде по селам—хто його зна, де то вже він ходить на заробітки, та так щиро

заробля, що незабаром вернеться, і чого то він не принесе! Сам одягний, таки зовсім як міщанин, і уся одежа на ньому хороша, ще повні кишені грошей нанесе. Матері своїй, вже й старенькій, теж принесе коли платок, плахотку, пояс, чобітки, а коли й серпанок і у усім їй поважав. Та був собою красивий, моторний, против усякаго звичайний, на вигадки та на прикладки його подавай. На вечорницях тільки його і чути. Не боявся ніколи і нічого: у саму глуху північ скажи йому пійти на кладбище, пійде і усе справить, мов середу-дня. Тільки й боявся собак, і що то не любив їх! Було яку зна злійшу собаку, то що ні дасть, а дасть, то й купить її, та на гілляку і повісить, і отруєє було їх. «Що-ж,» каже, «не люблю та й не люблю собак. Мені гидко на неї дивиться. Аж дрижу, щоб яку собаку вбити! Така вже моя натура!» А що розумне було, так не узяв його кат. Хоч і не дуже пильно приставав до громади, і не часто було і виходить до волости, та вже-ж коли вийде, послуха об чім рада, вже й вкине слово, та таке, що й десять стариків, сидих як лунь, і у три годи так не видумають. Усі таки, усі селом, у-в один голос було кажуть: «Отто наш голова росте!»

Так такому б то не повірити оглядїть двори, чи не знайдеться де у кого ворівських вещей? Куди! тут ще стали його прохати, щоб зділав милость, забравши яких парубків сам зна, пійшов би і оглядів усіх, не минаючи ні одного двора.

Нічого Денисові робити, вибрав парубків, сам і пійшов з ними.

— Починяйте з мого двора, звелів Денис.

— Та як се можна, щоб на тебе хто подумав? козали парубки. Се вже не знать що, коли на тебе таку пеню складати!

— А що-ж, братця, нічого робить! Коли велено усіх обиськувати, так що я за цяця, щоб мене не заньмати. Шукайте, шукайте! може що і знайдете, казав Денис усміхаючись та, узявшись у боки, надіне тую козацькую шапку на-бакир, та й плюне через губу, по московськи.

— Ну так, що знайдемо! скажуть парубки і ійдуть за Денисом. Той їх і у хату уведе, і у комору, і на верище, і де є який закапелок, усюди, усім, усе покажет і скрині повідчина, і у них усе перерис. «Глядїть,» каже «глядїть добре!»

Що-ж? переривють, переберуть усе; а як нічого нема, так і нема. З тим пійдуть у другий двір.

Тут вже не так, тут вже сміливіше усі обиськують і по хаті, і по двору. А Денис сам, не беручи з собою нікого, полізе на горище, і що то! усе там перерив, що ні знайде, чи льон чи прядиво чи коріння яке, усе перебере і по стріжам загляда, так хоч-би нитку з покраденого знайшов.

Еге, та не усюди-ж і так! У одному дворі, на горищі, на хаті, Денис знайшов пояс хороший, каламаймовий, і показав його хазяїнові, що тут з ним ходив «Так і є, козаче! се мій, ще батьківський пояс, я його віддав синові носити, а той положив у материну скриню. Так і є! Усе з скрині забрати; шукайте, здішайте милость, чи не знайдете ще чого!»

Тут вже Денис пошле парубків на хату ськати, а сам забира хазяйство, руки їм зв'язує, і старого і малого, усіх шле до волости. Не знайшовши тут більш нічого, ійдуть у другий двір. Там впять через скільки дворів, впять знайдуть де хустку, де очіпок або що таке; і усе знаходять Денис по горищах. Мабуть пильніш усіх ськав, що ніхто опріч його не знайде. Де що знайдуть, то і там хазяйство до жодного забирають і пруть до волости, і вже повну холодну натирили і людей і жінок, і дівчат і малих дітей.

Почали їх випитувати, розпитувати, з жодного допрос писати. З кожної семі усяк у-в одно говорить: «Знать не знаємо! Бачили усіх, що я дома не був. Батько їх не діжде, щоб я коли на таке скверне діло пішов!» Так усі у-в один голос кажуть, ніхто не признається, нічим і доказовати. «Що з того, що знайшли на горищі пояс чий, або де плахту? Мож який безчільник порався, комору викрав та порозкидав вещи по других дворах, щоб на нього пені хто не звів!» Так сказав Денис Лискотун, винаймаючи з за халяви люльку... та що за чудесна була! корінькова, з кришечкою і з мідним ланцюжком! «Глядіть, щоб кого напрасно не обвиноватили.»

«Правда його, правда!» сказав голова, що зібравши у жменю свою сіду бороду, сидів собі мовчки та придумував, що тут йому на світі робити? «Правда,» каже: «випустіть людей з холодної, вони не виноваті; може і справді, що їм підкинуто. Що за розумний з чорта отсей Денис! Зараз і догадався. Адже я і сам додумовався і з стариками радився, так нікому така думка не спала на розум. Вже справді що голова росте, нехай собі здоров буде!»

Погуляв деньків зо два по селу Денис! поверховодив на вулиці, не одній дівчині тасун дав з любовців, не одній рукав порвав, держучи, щоб не втікала від нього; не одне-десять, навчив парубків пісень співати московських, що сам попереминав, ходячи по усіх усюдах; не одну пару розвів, що вже було зовсім хватилися битися; не один совіт дав голові, що робити з неплатящими общественного, або отаманові, загадаючи підводи на дороги; не одному хазяїну поміг пліт городити, скільки кіп хліба ціпом збити: на усі руки був наш Денис! Поробивши і погулявши так, впять потяг він на заробітки на скільки там неділь з свого села. І що то жалковали за ним і хазяїни і усі! а що вже дівчата, так міри нема!

[Ц.]

— Чи тобі, Трохиме, талану нема, чи хто тебе зна! Так казала стара Венгериха, удова, своєму синові, що ходив на заробітки аж у город і аж два тижні там поробив, та тільки що там прохарчився, а до дому нічого і не приніс; так отсе-то мати, журичесь, так йому казала. «Усі, усі таки заробляють і усе дбають на господарство, та знай багатють, а ти ось ніяк не роздобудеш ні нащо, щоб почати господарювати, як і люди. Що було де чого небагато після батька, то потратила женючи тебе; думала, спісля заробимо, невістка допоможе. Невістка ж ніч і день робить, а я звалилася собі на лихо; треба вам замість помочи від мене, треба на мене робити. Тут пішли діти; хлопчиків вже шість годок, попав у ревизію, треба за нього зносити; дівчаток двоє, робити ще не їм, а їсти просять, треба годувати. Та усе ж то дай, усе дай! А в тебе, синочку, одні руки, не надаси. Та, я ж кажу, мабуть і талану нема. Люди ходять на заробітки, або хоч і тут, та усе заробляють, усе дбають; а ти, хоч і тут поробиш що, хоч де і проходиш, і усе тільки прокормленіє наше, а щоб по господарству придбати, так і не кажи, Коли б споміся, хоч яку-небудь патику добув би, то усе б лучче було, пішла б друга робота, другий і заробіток був би.»

— Що ж, мамо, робити? вкже Трохим. Я й сам бачу, що нема щастя ні у чім. Роблю, мамо, до кровавого поту і вже сили не стає. Хазяйство, дивлячись на мене, що я собі такий млілий та сухий, не дуже у роботу приймають. Де тобі, кажуть, против здорового зробити? та й дають мен-

шу ціну против других. Робити щиро, не лінуєшся, а таки, нічого тайти, часом зробиш і більш і лучче, чим здоровий, а все від хазяїна однаковіснька честь: не здужаєш, каже робити. А як плата невелика, так і нестає ні на віщо, тільки пропитуємося, а до дому і не кажи, щоб що принести. Як би не жінка робила, то б досі ходили б ви і босі і голі, і зімою б померзли.

— Треба ж, синку, що небудь гадати, казала мати. Подивись на людей, та порадься з ними: куди б то пійти тобі, де б то лучче заробляти? Попитався б ти Лискотуна: той чого вже не зна? усе зна. Та й світа таки набачився. А заробля ж то по скільки! Вже нащо його мати: біднійша мене була, тепер же піди з нею! одягнана як міщанка. Або і він: як вирядиться у празник та вийде на вулицю, так куди і писарь наш! А грошей і усякого добра мало він приносить? Спитайся, синку, його, нехай би наравав, куди б тобі пійти; або б у купи з ним пішов?

— Питався його, мамо! просив, щоб узяв мене з собою: будемо, кажу, у купі робити; як ти, так і я, не відстаю від тебе.

— Що ж він тобі?

— Але! як се почув, як витріщився на мене, а очі так засяли, а сам став як кармазин. Дивився, дивився довго на мене а далі насилу спомігся сказати: »Як заробляти? Роби,« каже, »як і я, то й розживешся. Товариства мені не треба, шукай иншого.« І пішов швидко від мене. Та після сього тільки що хочу його об чим зачепити, то він так і відходить від мене. А коли ж у купі де будемо, то він мені усе у вічі приглядається, усе приглядається; а щоб до нього, то він зараз від мене. Нехай він собі тямиться! Він багатий так і гордий против мене оідного. Не хочу його чіпляти: буду сам по собі. А що, мамо? думаю ще піти у губерню, чи не буде там щастя.

— Ой, синочку ж, мій голубчику! чи близенький же світ? Аж півтораєста верстєв! На кого ж ти нас покинеш? Та як і сам таку даль пройдеш? Оє мов на кінці світа!

— Вже ж, мамо, що робити? У останне піду: не буде там щастя, не піду вже нікуди. Як буде, так і буде. Під лежачий камінь і вода не біжить.

Журилася мати, плакала крїшко жінка, а нічого робити! проводили свого Трохима аж у губерню. Чужи було, що там збирається ярмарок о Пречистій, і бува превеличєнний,

і усякого купця із усяких місць наїзжає, і усякого товару навозять і чути, що є людям заробіток чималий, як кому щастя винаде.

Пішов наш Трохим і до губерні. Допитався, де становиться ярмарок. Народу, народу! протовітсьє не можна! Пробирається і він меж людьми, і сам не зна, куди і для чого. Дума, чи не знайде такого місця, де сидять його братчики, що шукають роботи; аж ось хтось його сїп за руку і каже:

— Земляк! што, роботи іськаєш, што-лі?

Трохим зирнув, аж то купець, та такий вже купець, що й бороду голить і по панському ходить. Він йому швидче шапку зняв, поклонився і каже:

— Ськаємо, госпєда купець, чи не пошле Бог доброго хазяїна.

— Честний лі ти чалавєк, не бездельник? не лїнєвий?

— З роду не зроби: ніякого худа, в мене і думки такої нема. А робити будемо, як самі порачите.

— Ступай же за мною.

От і привів його до своєї кватири; а там усе повязки стоять, понакладовані ящики, коробки, і усе з товаром, і усе пєзапаковувані. Хазяїн і приказує: »Смотри ж, как прїйдуть звєзчики з лошадами, так пускай запрягають і ведуть до моеї лавки. Вони вже знають, де вона. Ти будь при них і з ними перестановите усе ящики у лавку і не адкадїть від товару. Вога і товариш твій.«

Піляє Трохим на товариша, аж то Дєнис Лискотун, тільки вже не такий бравий, як у своєму сєлі був; одежа на ньєму старєнька, і не знать чим підперезаний, і шапка завалєща.

— Здоров, братє Дєнисє, був! зараз одїззався до ньєго Трохим. Відкіля се ти тут узявєся?

— Але, відкіля! Адже ти, і з роду тут не бувши, та прїйшов, а я і часто тут буваю.

Тут скинулись по слову; Трохим розпитує, який є заробіток, яка ціна у дєнь і як що поводитьсьє, а Дєнис мов і говорити з ним не хоче, скаже слово, мов не ївши, та й відвертається від ньєго.

— Як я бачу його, дума собі Трохим: так він тутєчка ще й гордїйший, чим у нас у сєлі: та, бач, прикидається, мєв бїдний, щоб більшу ціну узяти. Не з чорта ж хитрий!

Хазяїн зрадовався, що обидва робїтники його та з од-

ного села і приятелі промеж собою, поприказував їм усе діло і пійшов собі; а ціни і не сказав, по чому платитиме Трохимові, чи у день, чи потиженно.

Зажурився було Трохим і пита Дениса, що робити?

— А ураг його матір бери! Коли не по нашому заплатить, то ми й самі себе наградамо. Держись тільки мене та слухай, то будем по вік хліб їсти.

Трохим здивувався трошки, таке чуючи від Дениса, а опісля і дарма. І подумав собі: »Що се він каже? Хто його зна!« і став обходити обоз.

Аж ось пришли звозчики з кіньми, позапрягались і перевозили товар до лавки, позносили, поскладали; аж ось прийшов і хазяїн, розщитався з звозчиками, відпустив їх, зачинили лавку і стали відбивати ящики і виньмати товар.. Господи милостивий! усе ж то срібло та золото! Нема нічого-сінько, щоб дерев'яне або костяне; усе срібне-золоте! І ложки, і тарілки, і ножі, і виделки; є й чашки усякі, по панському зроблені, і усякого товару; було багато й церковного, та усе ж то срібне та золоте. А що кабатирок, а що серіг, а що перстенів, так мішки понакладати можна!

Робітники виньмають та подають хазяїну, а той усе розворочує та розставляє.. Трохим боїться і дивитися на товар, бачачи, яке воно є усе дороге; а Денисові і нужди мало, ще як що, то й приважує на руці, мов силу у ньому зна.

Хазяїн усе найбільш Денисові приказує, чим Трохимові, бо той понятливіший і моторніший, та таки видно, що йому і не первина і він бував коло такого діла; а Трохим що? він з роду у перше і у губерні і на панській ярмарці, і такий товар бачить, що йому і не снилось ніколи; так він і тероше, і не зна, як за що узятись; так тим здається, що непроворний і непонятливий.

Хазяїн навчив Дениса, як замикать лавку німецькими замками. Там такі прехимерні! і назад відмикається, і на трое розпадається, і хто його зна, як воно там зроблено! Як не вмючи, то й не відімкнеш і не замкнеш. Позамикав хазяїн замки, дав їм кожному по полтиннику і сказав, щоб йшли собі гуляти, куди хто хоче, а над вечір щоб приходили на квартиру вечеряти.

Пійшли наші земляки скрізь по ярмарці. Так що ж? До Дениса зараз і явилися приятелі, та усе з Москалів, мабуть приятелі його ще прежні: і здоровкаються з ним, і розпитуються, де був, і далі стали шептати та на Трохима погля-

дати та щось про його говорити. Сьому стало страшно, він і відчалив від них. Пійшов на свій базар, купив хліба, огірків, пшенички, диню дубівку; прийшов на квартиру, поплудновав добре, та й приліг, дожидаючи хазяїна. Не скоро опісля прийшов і Денис, і видно було, що було трошки у головці у нього, та мерщій і ліг спати; і вечеряти не захотів, кажучи, що голова болить.

Хазяїн, прийшовши, дав Трохимові чарку водки і вечеряти. І що то за добра страва була! Борщ з яловичиною, каша з салом, ще й печене, чвертка бараняча. Опісля усього хазяїн йому й каже:

— Оттака тобі плата і харч буде по усякий день через ярмарок, тільки служи чесно. Завтра чуть світ йди до лавки; вийдуть мої приказчики: що заставляють, слухай як мене; доглядай, сидючи біля лавки, щоб хто чого не потяг; а у ночі будете по черезно з Денисом, у купі з сторожами, коло лавки ходити, один до півночі, а другий до світа. Коли що запримітиш або побачиш що недобре против моєї лавки, зараз скажи мені, хоч о-півночі розбуди. Опріч поденної ціни я тебе й награжу за твою правду, і коли будеш чесний.

Від щирого серця Трохим, лягаючи спати, помолився Богу і подякував за його милосердие, що таку йому роботу послав! Харчитись не треба, харч добра, якої дома і на великдень не бува, і ще полтинник по усяк день! Десять день ярмарку—десять полтинників, аж от п'ять карбованців принесе до дому. Слава тобі Господи! і тут-же обіщався служити щиро і за хазяйським добром вживатись більш чим за своїм.

[Ш.]

Почався ярмарок. Купці, порозкладували свій товар, повідчиняли лавки; пійшли пани сновати. Ходять, розглядають, приціняються, торгують, купують. Наш Трохим надивився на панів добре.

Дивлячися на них, Трохим пильно доглядався і на проходячих, щоб йшов своєю дорогою, а щоб не дуже у лавку на товар заглядав, бо то вже приміта недоброго чоловіка. Коли ж було хто стане біля лавки, та сюди туди розгляда, то Трохим—без сорому казка—такого було і прожене, бо такий стоїть і буцім-то нічого; як же побачив, що

слон од жуди заливилась, то тут він потяг, що ближче, а сам відступив даліше. За таким Трохим більш усього пильнував; а Денис ні трохи бо йому ніколи було. Частіенько, як тільки що до лавки пані позабіраються, то тут де і возьмуться і москалі і цигане і жида, та усе до Дениса, і відведуть його геть, і усе з ним шопотять і догенько базикають.

Трохим було і спита його, що то за люди і чого вони до нього ходять? То аж посупились Денис, та аж з серцем скаже: «Чого ти за другими прилягаєшся? Знай себе. Я за тобою не примчаю, не дивись і ти за мною! То мої стародавні знакоми, я з ними служив по городах».

А де їм у болоті служили де, що були усі такі обшарпані, обрвані, що гідко було на них і дивиться!

Раз підійшла циганка, та перепаршива собі на лихо, мов ставець. Йдучи побля лавки і моргнула на Дениса; той з нею та у куток і давай собі щось шептати. Трохим надглядав х довго, і щось у нього у животі тьохнуло, туючи щось недобре. Поговоривши собі, циганка й пішла. Денис окреме собі сидів, сидів, та й прийшов до Трохима, та подивившись на нього дивченко і каже:

— Бідність твоя велика, та не вмійш як з нею справитись. Широ служиш собі на лихо. А навряд те хазяїн дасть, що ти б заробив.

— Як ти його заробиш більш? сказав Трохим. А вже і тут плата добра і робота неважка, а усе більш не можна зробити.

— Можна.

— А як? скажи

— Потурай тобі! А скажи мені, Трохиме, так по правді чи пильно служиш хазяїну?

— А як же і служити, як не зо усією щирістю? Сказано: нанявся — продався! Я хазяїської пилини не хочу, і коли бачив би, що й рідний брат мій не думає об хазяїським добрі і занача його, то я б і на брата виявив.

— Сподать тобі, Трохиме! сказав йому Денис та й вдарив його злегенька по плечу. Так і по вік служи, — розбагатієш! і відвернувся від нього, а Трохим і замітив, що він, відвернувшись від нього, усміхається.

— Що отсе сталося з нашим Денисом? дума собі Трохим. Але він тут собі другий, чим у нашому селі.

Так собі сидить думаючи про се, аж ось влять та-

таки циганка йде мимо лавки, а Денис підійшов і каже: «Дурний! йому і не говори, ми і самі зробимо».

А Трохим се й чує. Циганка собі і пішла.

Стало смеркаться. Приказчики почали розіходитися: хто у театру, хто у баню, хто... а кат їх зна, куди инший пішов! Останній поприбрав, вийшов і каже Денисові, як і по усяк вечер бувало: «замкни лавку і подай сюди ключі.» Денис зачина, приклада замки, скручує, инший тугий, так аж крекче пригачаючи та крутячи. Зовсім; оддав ключі; приказчик пішов. Денис щось відвернувся, а Трохим тихесенько, крадькома помацав замки... «Що за недобра мати! хоч-би тобі один замкнути! Усі три висять; а Денис же довго силкувався, замикаючи їх. Так такий-то Денис!

Тільки що так собі Трохим дума, аж ось Денис і каже:

— іди ж товаришу, на квартиру та винось швидче вечеряти, та лягай спати. Або, знаєш що? там душно, я пробуду усю ніч на калавуді; не приходь с півночі, спи собі. Однаково мені спати не хочеться, прокалавурю сам усю ніч,

— Ось що воно означа! Тривай же! подумав собі Трохим і пішов тихою ступою, поки спершу: як же зайшов, що вже Денис його не бачить, так тут вже нічого робити, став підбечем поспішати, та мершій до хазяїна. Як на те, хазяїн дома і, накликавши гостей, поштує їх чаєм. Тут Трохим, увірвавши прямо і розказав йому усе, як він за Денисом запримтив, як що роблявся, і як він буцім-то лавку замкнув, а його відтіль відговорив.

Хазяїн, почувши усе, спершу було злякався так, що аж тріпотів; далі став дякувати Трохимові, що він такий вірний, і підніс йому аж дві чашки чаю, солодкою та пресолюдкою, усе таки дякуючи за його правду і чесну душу. А тут же мершій послав знайти приказчика з ключами. Насилу де-то його знайшли. Хазяїн вихопив ключі, засвітив лихтар, та сівши на дрючки, мершій до лавки.

Підбів, оглядів, аж так і є! ні один замок не замкнутий! Почав кликати Дениса, а Дениса і духу нема.

Мабуць що він і сів усе біля лавки, та як побачив хазяїна з лихтарем, до лавки, що се щось недаром, так і притаївся тут де і не озвася джидачаючи, що з того буде.

Хазяїн ускочив у лавку, «слава тобі Господи!» усе ціле, усе благополучно! Злодій ще не починав поратися. Мабуць дожидав глухої півночі. Позамикаючи уже сам усі замки, як слідовало, тут-же із егорових вияв двох, щоб від його лавки не відіходили через усю ніч, і вернувся на квартиру.

І що то вже дякував Трохимові! Аж поцілував його, що відвів від нього таку біду і задалегідь сказав про таку напасть. Далі виняв цілкового, і дав йому, і каже:

— Не по полтиннику на день буду тобі давати, а від сьогодні по цілковому. Одпускати му, награжу, как сам знаю, за то, що ти єсть честний чоловік. Старайся і уперед; що замітиш, що почувеш, зараз мені скажуй! Тепер не ходи до лавки, щоб тот бездільник не зробив тобі якого худа. Там є калавурні.

Як же почули у ранці, що аж три лавки обікрадено, так тогді хазяїн ще більш дякував Трохимові, що остеріг його. »Було б,« каже, »се і мені. Там же, хоч і багато узято, та не на велику суму; а у мене хоч-би і небагато чого потягнув, так усе б тисячів на які десятки.«

Трохим так таки і думав, що з злодіями певно був Денис. »Господи милостивий!« дума собі: »як то швидко чоловік розледащів! Який був бравий парень, так що лучшого його і не треба, а тепер зовсім збезлілляничався!« І після тієї ночі він його і не побачив вже.

Раз сидить Трохим біля лавки, дивиться; ведуть ретантів, і попереду і позаду їх салдати з оружжями. Приглядається Трохим, аж меж ними йде і Денис. »Доживсь чести!« подумав Трохим, і стало йому жалко земляка. Підбіг швиденько і подав йому, що там лучилось, на його заключеніє. Що ж Денис? глянув бистро, бачить, що се Трохим, — як заскрегоче зубами, а очі мов запалали, як кине ту милостину геть і сказав: »Щоб було ти лучче пропав, чим мене бачити у такій нарузі!« і пішов собі не оглядаючись.

Розказав се Трохим хазяїнові, а він і каже: »Переловили тих усіх, што лавки обокрали, узяти і нашого Дениса. На нього доказують, што он з ними за-одно і хотел навести на мою лавку, так он ні у чом не признається.«

Покінчали ярмарок. Розщиталися усі; хазяїн розщитав і Трохима, і на усякий день даючи йому по цілковому, при прощанні дав йому аж сто рублів і каже: »Озьми Трохимушка! Ти мне на десятки тисячей спас; благодарствую тебе.«

От уже Трохим зрадувався! Та і як-же пак! Скільки він грошей принесе до дому! З-роду не заробляв по стільки! Спасибі, що хазяїн дав золотими, так їх можна так заховати, що ні загублю і ніхто не примітить, що в мене вони є, а цілкові окреме положу. От узявши золоті позашивав у онучу, а срібні які були, цілкові і полтинники і мілоч уся-

ку, та позашивав у полу свиті, так що і пізнати не можна було, що є при ньому гроші.

Зібравшись, так пішов з губернії і не куди ж, як прямо до дому. »Чого вже по другим місцям ходити?« дума собі, дорогою ійдучи. »Спасибі Богу, заробив добре; буде з нас зо всіх. Зараз куплю шкапу, справлю віз, і пішов луччий заробіток, чим від пішого! Жінці накуплю льону, нехай пряде; нехай наньмичку наньме, у двох більш нароблять. Матері буду усього постачати, чого забажа. Нехай, коли досі бідкалась, нехай на старости у розкоші поживе. Діточок приодягну; на зіму дровець роздобуду і усього придбаю, і будемо жити, гадки не маючи.«

Сердешний!

IV.

Йдеть він так собі, йдеть, поспішаючи до дому, щоб радість ім принести, що Бог щастя дав, і вже верстов з п'ятдесят зосталося йти до села свого... як зирк: догана його... хто ж? Денис! Як уздрів його Трохим, так і руки і ноги опустилися, і у животі похолонуло, серце так і трепечеться, і душа щось недобре почула. Не зійтись з ним не можна: по одній дорозі йдуть. Пійти швидче, щоб не нагнав; поки до села; а у селі можна пересидіть день, поки він далеко зайде; так Трохим бо, стільки пройшовши, вже притомився, і як би ні поспішав, Денис його нажене, бо він здоровіший і привичний більш ходити.

Бачить Трохим, що нічого робити, подумав: »Що-ж? Божя воля! не буду з ним йти, буду собі окреме держатись; буду приставати, не поспішаючи з ним, то він і відв'яжеться від мене.«

— Здоров, Денисе! де се ти взявся?

— А ти думав, що Денис вже став бездільником, піде на каторгу, так отсе швидче біжиш до дому розказати про мене, що я попався!

— Господь з тобою! Яка мені нужда до тебе? Я й сам жалковав, побачивши тебе у такій нужді.

— Жалковав? ти?

Дале-бі, що жалковав. Ні, ти мені нічого, ні я тобі ніколи; так чого-ж нам? Скажи мені на милість, як ти викрутився?

Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі жижки задріжали і у душі похолонуло. Далі і каже:

— Викрутивсь? Коли-ж на мене напрасно сказали! хіба не була на чоловіка наговорів?

— Як то без того! Ти ж мене повеселив, що ти не був з ними.

— Хіба ж я злодіяка який? га? грізно крикнув на нього Денис.

— Та хто про тебе таке дума? Зглянься на Бога!

І замовкли обидва, і мовчать, і ідуть укупі.

Геть-геть Денис впять і одізвався до Трохима, та таким страшним голосом, неначе зовсім не він:

— Ти думаєш, що я через твої замки пропав?

— Через які замки?

— Через такі, що думаєш, я нічого і не знаю?

— Бог з тобою! Я тільки чув про сі замки, та й забув зараз.

— Забув?! Забудеш і справді. І впять замовкли.

Ідучи так довгенько, переходили через невелике село, Трохим тут мав знакового і хотів було зайти відпочити. Не треба свого! вже крикнув на нього Денис, а пдохенький Трохим і послушав його, боячись, що як він був кривий нього у-троє здоровіший, так щоб не зробив якого худа. Так думав собі Трохим: »Не буду його сердити; буду піддаватися, нехай вередує, аж поки до своїх місць дійду; тоді викручусь від нього«.

Перешедши те село, Денис завернув з дороги геть під лісок і Трохима покликав за собою.

— Оттут підпочинемо! сказав сідаючи Денис під грушу. Давай, чи є що в тебе? так пообідаємо або пополуднуємо.

— А що в мене є? сказав Трохим і достав з торбинки хліба, тарані скільки та огірочків.

Денис достав із-за халяви ніж пристрашений, Трохим, як побачив його, так морозом обдало. Денис розпорядкує, мов сам усе придбав: хліба відрізав собі попереду, а далі ткнув шматок і Трохимові. Теж і тарані собі луччої узяв, а де-що і огірків кинув, мов собаці, Трохимові. Сей усе терпить і мовчить, та дума: »Донеси мене тільки, Господи, до дому! Цур тобі і зо всім! знати тебе не хочу«.

— Знаєш що, пане брате? навішись, став казати Денис. Цур йому у день ійти. Будемо у день віддихати: бач, як душно! Ніччу більш пройдемо, і далше станемо. Як отсе відпочинемо, а вечерком зорею та холодком ніччу мотнемось так ми після завтра і дома будемо. Лягай та спочивай, поки до вечера.

Лягли хлопці. Заснули добре. Над захід сонце; прокинулись, пополудновали—і усе таки Трохимової харчі—і пішли.

— У тебе, бачу, і нема нічого для дороги? спитав Трохим.

— А де я у чорта що озму? Коли що й заробив було чого трохи, так ізтряє, у тім анахтемським острозі сидівши; а заробити більш ти не дав. А було б і на твою долю; гадки б не мав!

— Ти мені, Денисе, на-вдивовижу Чи такий же ти був у нас у селі? Се ти, ходивши по усім усюдам, набрався такого духу.

— Цить, мовчи, не твое діло!

І замовкли, і ійдуть.

Через скільки там пройшовши, вже Денис впять і обізвався:

А що, товаришу? поперед усього жінці розкажеш, а там і до голови підеши, і по усьому селу будеш проповідувати, як Денис Лискотун хотів лавку обікрасти, і як ти остеріг халявіна, і як Дениса з острога під калавуром водили в допросу.

— Ні, Денисе! не знаєш ти мене. Се страшне діло, щоб про кого таке розказувати. Нехай тебе Бог у сім ділі простить, а ти покаєшся і покинеш скверне таке діло. Що-ж? спитався, та й скаменувся. А розказувати не мое діло. Не тільки жінці, я й сам молю Бога, щоб я забув про се: бо, кажу, ти покаєшся.

— А як-же? Вістиме діло, що покаєш. Так і почну молебні наньмати. Так грошей бо нема, не добувся; хіба ти мені даси? А що, Трохиме! скажи по правді: багато тобі халявін дав за те, що ти про замки йому об'явив?

— Та не я-ж то об'являв, він сам дознався.

— Та як собі там знаєш, а вже вірно дав таки що-небудь.

— Дав награджевія, відпускаючи, цілкових з пару.

— Та заробітних. Так скільки несеш до дому?

— Хто його зна! казав Трохим, а сам так і труситься, боїться; бо ніч, їх двоє, і Денис здоровіший його. Я таки гаразд і не лічив; зложив, та й пішов.

— Мабуть багато, що ніколи було й перелічити? Чи поділимося ж зо мною?

— Щоб то як?

— Так як ділються, по-полам. Чи може усі віддаси? От сподать би парень був, як-би усі віддав!

— Що се ти, Денисе, говориш? ледве вже промовив Трохим, бачучи, до чого вже діло доходить.

— Та ну, цур тобі і з твоїми грішми, що мабуть у тебе їх до сина, що так злякався! Ти ще й се розкажеш, що я дорогою мав тебе обідрати!

— Та зділай милость, не думай так про мене, Денисе! Я тобі казав, що нікому не скажу, і побожусь усім і заприсягну.

— Ану побожись!

І Трохим почав божитися так, що аж страшно було слухати.

— А заприсягни! каже Денис і подав йому жменю землі: віж отею усю!

Трохим, як з щирим серцем, не боячись нічого, і думаючи таки, щоб нікому ні слова не розказати, звів жменю землі, усе потроху ковтаючи.

— Ну так, тепер товариш. Тепер певен і я.

Оттак-то Денис усе заїдався з Трохимом. Чого небудь, то й привяжеться. Трохим же, як був собі плохійший, то усе й подавався, і таки не без того, що й боявся його, щоб чого не зробив йому худого.

Так йшли ніч: ранком скільки прійшли, тут сонечко ще не дуже і піднялося, а вже стало кріпко пекти, то вони звернули у лісок, та й полягали спочивати.

Як піднялося сонечко, що то вже жарило! Ні вітер не дихне і ніщо не колишеться, так-так що ледве дихати можна. Наші хлопці хоч і заснули було, так не можна ніяк і улежати! Як припече сонце, так місця не знайдуть. На взлісьсі сонце є, жарить; так вони зайдуть у гущину, так там ще й гірш: ні відкіль прохолоди ніякої, тільки що зверху палить і малесенький вітрець не проходить. Знайшли воду, не відіпнуться; тяжко вже їм і дихати! Викопують кожен собі ямку; приляже туди, то трохи йому і легше, можна холодом трошки дихнути. Зогріються і тут, переходять на друге місце; та так виморились, так знемоглись, що не здужають і поворохнутися. Цілісенький день ні хмариночки ж то!

Аж ось дуже к вечеру жара затихла трохи, товариші наші піднялись, здихнули слободнійш, поїли чого було і пішли.

— Як не полінуємося, каже Трохим, то світом і дома будемо. Від сього ліску до нашого села тільки двадцять верст.

— І велія милость, що бачемо, сказав Денис: тільки не відставай, ти усе пристаєш. Поспішай.

От як йдуть і верстов сім учистили, з полудня стала показуватися мов стіна чорна; далі від неї стали відділятися, мов клубки, густі хмари з золотими від сонця кругами. Клуби вються, до купи збираються, і стіна усе висчененько підбирається. Сонечко за тучу сховалось зарані, і птиця стала збиратись і чогось жде на себе. Самчики звивають самочок і як можна спішать, у кого є діточки, так до них; а которі собі гулиці, так полетіли ховатись. Де далі, де далі усе стиха, ні травка не колишеться, усе чогось жде великого, страшного! Далі стало і гуготити далеко-далеко, мов клекоче море або гуде великий вітер здалеку або сила велика людей наїзжа, що ще здалеку земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тільки і показується, а сонечко зовсім зайшло; хмари спустились, так і не видно нічого.

— А що будемо робити? став казати Денис: як ми підемо? Скоро зовсім буде темно. Страшно без дороги йти.

— Аж он маячить лісок! сказав Трохим: поспішаймо туди.

— Де лісок? Я ні його, і нічого не бачу.

— Он як блисне блискавка, так від дороги на праву руку. Ходім мерщій; усе темнійше стає.

Вони поспішають. Піднялася і стіна. Стало зовсім темно. Поки не блисне, то нічогісінько і не бачуть перед собою. Стіна густа, чорна, страшна надвинула і простяглася від сходу до заходу сонця, і із усіх місць блискавка знай блиска. Грім гуде з переливом, мов де по городам громадне каміння качають, і инше, мов упаде, стукне, та й замовкне... а тут луна і загрехотить по усьому небу, по усім куткам сієї великої хмари. Замовкнеть же грім, так чути, щось гуде-клекоче, бурлить страшнійше самого грому... А блискавка безперестано! І як блисне, так після неї пуще нічого не видно.

— А де ти, Трохиме? казав дріжачи Денис. Озьми мене за руку та веди, я швидко впаву. Ніг не підволочу!

— Держись за мене! каже Трохим. Тут вже недалечко. Он від блискавки видно.

— Та я бо сієї блискавки боюсь. Ох, коли-б швидче до лісу!... Бач, яка страсть йдеть! Ось і дощик... Ой швидче, швидче, поспішай!

Зовсім повис йому на руки Денис; і Трохим сам утомився, і його волоче; через велику силу дотавив його під густе дерево, положив, і сам звалився..

Тут-же і уся туча надвинула як-раз над той ліс і уся-

ди небо покрила як саме чорне сукно; хоч скільки хоч дивитися, нічого перед собою не побачиш ніяк! Заревіла престрашенна буря, шумить під небесами, носить по полю, упирається у ліс, преть його, мов з місця хоче його спихнути і зомняти овсі; гілляки тріщать, ламаються, падають... Тут щось страшно загуло, аж світить на увесь ліс, грім покрило... і разом ген!... впало, аж земля здригнула! А тут грім як загремотить, і внять земля задріжала!... А тут внять такий-же свист і шум, і внять щось то впало, затріщало!... То буря пораяється, вікові дуби валя мов пруття! Як же хайне дощ і вже не йде, а льє; по лісу шумить, з гори біжить річками, клекоче... і від неї, і від бурі, що бушує, і від грому, що так і розривається над головами, шум такий і грохот, що страшно і згадати!... А тут блискавка червоним огнем очі засліплює... Імєво преставлення світу!

Денис ні улежить, ні усидить, і не постоїть на одному місці. Ходить, перебігає з-під одного дерева під друге, думки ломить, сам себе не тямить! »Трохиме, Трохиме! ти спиш, не боїшся нічого!« так голосно з страху сказав він.

— Ні, я не сплю, та й не боюсь нічого.

— Грім убєть!

— Вода божа! Я се знаю, та хоч і лежу, та молюсь Богу.

— Хіба-ж він і помилує, як йому молитися?... Ух! як затріщало у лісі внять!

— Помилує, тільки покайся...

— Як покаятись такому грішнику? Як мене Бог може простити?

— А що ж? Кайся від щирого серця, твої гріхи не як великі! ти так грішен, як і усяк чоло... Господи! що се?

Тут вони впали обидва на-вколішки!...

Огненна стріла прорізала усе небо і як оком моргнути, вдарила у те саме дерево, під котрим попередку стояв Денис і отсе прийшов до Трохима. Дерево превисоченне було; його так до половини у мілку щєцу розбило і усі гілля стерло і змяло, так що і сліду їх не засталося.

На-силу піднявся Денис; а се від них, де вони стояли, теж під деревом, було не більш як сеженів з десяток.

Очунявши трохи, Денис ухопив Трохима за руки і став прохати. »Ходім, ходім ведсіда! тут нас Бог побє!«

— Куди-ж ми заховаємось? каже йому Трохим. Бач, яке лихо по усьому лісу? Отто грім запалив дерево; бач, горить? Адже і далеко від нас, та й по усьому лісу така халепа!

— Ой страшно, страшно! А то хто сидить та дивиться на мене?

— Бог з тобою! нема нікого! Молись лучче Богу!

— Мене і Бог не помилує! Ти думаєш, я такий?... Ох, лице запалило!

— Помилує, молись, кажу, та кайся!

— Де вже мені покаятись? Я той, що вас обкрадав, не було другого злодія у селі... се моє діло! Мене підводили другі... Я обкрадав вас усіх... передавав циганам, москалям... брав грєші та багатів... лавки обікравав... вивертівся! Хотів і тебе так, як оттого, що сидить і дивиться гривно на мене... Так кавав, не тимлячи нічого, Денис, і бючи себе в груди кулаччам.

Тут разом як осяє їх блискавка, як хрясне грім, мов небо на них впало!... сбидва впали нечувствєнно. Трохим, підлившись водою від дощу, трошки очуствовався, бачить: Денис бігає коло нього, руки ламає, блідний як смерть і не тямлячи сам себе, кричить: »Я не тільки злодій, я й душегубец! зарівав нищого... мав грошей у нього знайти... одежу свою закровавив... а він онде свариться... Господи! і Ти мене не помилуєш?«

І став бігати як не о своєму умі. Спомігся трішки Трохим, піднявся на ноги, став його розговорювати, щоб прийшов у чувство.

— Ні, кричить Денис: мені Бог смерть дасть... мене грім убє... Я злодій!... Я прикидався добрим, на других пеню зродив, тебе мав зарізати, щоб ти про лавку у селі не розказав... тепер кажи! Ось-ось мене Бог вбє; розкажи усім, який я.

— Та Бог з тобою, Денис! що се ти думаєш? повір не мені—Богу святому, що як я побожився, так і не збрешу; буду держатись присяги, і тебе не попрекну ні у чім.

Тут-же Трохим його розважує, а тут грім так і роко-тить, а блискавка счі палить! Як стукне, як грякне, як лясне, як затріщать дуби, як запала де верх деревини якої, як шарахнуть гілля, — тут Денис і стане вні-ума, і внять своє розказує, що він душегубец, злодій, прикидався добрим і усе таке. Далі приставляється йому старець, що свариться на нього, і він почне розказувати, як убив його, і усе каже Трохимові: »Усім, усім се розкажи, нехай беруться мене.«

Гремів, торохтів грім, далі став стихати, бо туча вже

перейшла. Затих і дощик, тільки блискавка не давала нічого розглядіти, далі і та усе потрошку, тихше, усе менше, далі вже блиска тільки здалеку.

Роздивився Трохим, аж вже стало на світ заньматись. Ходім, каже, Денисе! вже ми недалечко від свого села. Ходім швидче.

— Братіку Трохиме! каже Денис, не сходячи з місця: боюсь ворухнутись! усе мені чується грім, усе мені бачиться той анахтемський старець!... Трохимочку, голубчику! не розказуй нікому нічого!

Виять Трохимові треба божиться: сяк-так розговорив його, пішли.

[V.]

Ще досвітком, що вже й сонечко зійшло, йдуть і усе поспішають. Денис через усю дорогу хоч-би пару з уст пустив, усе задумавшись йде; далі як крикне:

— А лучче б мене грім убив!

— Бог зна що ти споминаеш! сказав Трохим і глянув на Дениса, та аж злякався: очі як жар горять, і сам розлютований мов звір який. А усе розговорює його: Будь веселенький, каже: вже тільки пять верстов зосталося, се вже наше поле.

— Тільки пять верстов? Тільки не видно, як з ким-небудь пострічаємся і мене віддаси! Пропадай же ти один! Та з тим словом і повалив Трохима, і насів його.

— Бог зна... що ти... Денисе, робиш! сказав стогнучи Трохим під Денисом; далі став проситись: »Пусти мене, братіку, голубчику, соколику! Єй, велике слово, нікому нікому нічого не скажу! Возьми собі мої усі гроші, що тут зо мною, тільки не губи душі моєї! Не зироти моїх діточок, не вбивай за живота жінки. На кого моя старенька матінка зостанеться? Братіком, батьком рідним буду тебе цілий вік звати! Не дай мені без покаяння вмерти! Дай же мені хоть часиночку Богу помолитись!..

— Помолитися і на тім світі! лютуючи як звір казав Денис, одною рукою держучи руки Трохимові і коліном його надавивши, а другою рукою достаючи із-за халяви ніж свій: так як ні поспіша, не справиться однією рукою. А Трохим знай проситься; здихнув і каже: »Господи милостивий!.. Не несе Бог нікого, щоб хто свідителем був моєї смерті!

Тут підкотилося перекотиполе від вітру і до самого його. Він глянув жалібно, та й каже: »Нехай се перекотиполе буде свідителем, що ти мене безвинно погубляєш!«

— Нехай свідить, скільки хоче! Знав же, на кого і послатись! казав регочучись Денис і рознимаючи ніж зубами, той ніж, яким усю дорогу краяв Трохимів хліб і пропитувався.

— Господи милостивий! прийми мою душу!.. Жіночко... діточки... тату...

Денис змахнув рукою... хотів щось регочучись сказати... так ангел божий, щоб не дати йому у сей час насміятись, хлипнув йому у рот братовою кровію і, принявши душу безвинного праведника, поніс її прямо на небеса. . . . .

Прибігли двоє пастухів від череди і обьявили голові, що у таким і таким місті лежить зарізаний чоловік; а хто? вони з ляку і не роздивились. Голова зараз самих надежних людей послав, щоб біля того зарізаного калавурили і щоб ні самі до нього не підходили і нікого не допускали; а стане хто навязуватись або що таке робити або казати, то його, як підозрительного, узять і до волости привести. Тут же написали лепорт до земського суда об таким случаї що »скоропостижно вмершій, зарізаний чоловік, по имени і прозванію неизвѣстний, лежить благополучно на тім самім місті, де його смерть постигла.«

Де-які з хазайства пішли з села на заробітки і ще не повертались до дому, та жінки їх і нічого, і нужди нема... Трохимова ж жінка і мати... що то! почувши об сім, у-в один голос крикнули: »Ох, лишечко! се ж Трохим, певно Трохим!« і заздалегідь стали голосити. Серце звістку подало!

Що то вже вони просили голову, щоб подозволив пійти оглядіти, і коли він, так хорошенько його обмити і вбрати, а коли можна, і до дому привезти—звісно, жіноче діло: вони не знають порядку. Голова—і не дай Боже нікому і підступити, кріпко на-кріпко запертив, поки суд не виїде і не розвяже йому рук!

Аж ось на другий день явився у село і Денис. Та що то одягний! Іще лучче усе собі посправляв, у чім попередку ходив. Веселий, говорливий, жартує з усіма, кого постріча. Бачить, що люди зіходяться усе до волости, і він туди. Йому й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не втерпів і питається:

— Що-ж його жінка та мати кажуть?
 — Чиї? дивуючись пита його голова.
 — Адже ви... чи хто пак казав?... що, кажуть, то Трохим?
 — Ще не звісно і ніхто з нас об тім і не думав, не те, що казати. Чи мало їх повиходило з села на заробітки? Може ще і не наш.

— Хто ні єсть, нехай собі лежить, поки зведемо, сказав сміючись Денис. А хто зарізав, свідителі скажуть.

Де-які молодці тут були, так аж зареротались і кажуть:

— О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а ланку й приставить. Де-ж таки у чистому полі свідителі? Вже коли порався, так сам на-сам...

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг, і зараз крикнув:

— Где мйортвоє тело?

— На місті, ваше благородіє! одвіт дав голова.

— Писар! одбери понятих чесних людей, возьми з них присягу і веди до тела; я сейчас буду. Голова! йди за мной.

Увівши голову у хату, зацепився і став його розпитувати, чи нема на кого якого сумніння, хто що казав при сьому ділі.

Голова, як мав Дениса за чесного, то і не сказав, як він було проговорився, і не забризкав його. Так і zostалося.

Підіхав і лікар; заприсягли і поняті. Справник побачив меж ними Дениса і каже:

— Зачим же в понятії та такого молодого парня поставили? Тут надобно добросовістних стариков.

— Се, ваше благородіє, казав голова, хоч і молод чоловік, а у нас з стариків нема такого розумного, розсудливого, понятливого і як то усе умно розбере!

Се ж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і бачить. Як же справник, почувши се від голови, голосно, і собі дивлячись на Дениса: »харашо, подавай його сюда!« то, сеє почувши, Денис кріпко поблід, а справник і закримітив, і буцім і нічого.

Зібрались усі до місця, де лежало тіло; справник велів понятим свідительствовати, чи нема боєвих знаків?..

— Та нема! гукнув Денис, здалеку стоячи. Де вони будуть? Тут разом різонуте ножем, та й аминь.

Справник замітив і се, і мовчить.

Оглядаючи, знайшли, що поли у свиті на кінцях повирізувані; і як біля того знайшли гривеничок, так і догадалися, що у свиті були гроші та винято. Як же роззули

чоботи і онучі, то і знайшли зашитих аж пять золотих. Тут Денис овеї забувся, та аж скрикнув: »Бач, і не признався!« Та сказавши се, схаменувся, зирнув, аж справник на нього пильно дивиться,—так він і не знав, куди йому очі діти: заморгав, поблід, та швидко меж народ... Справник ще змовчав.

Як ось настигли жінка і мати Трохимові; за ними учепився і хлопчик його по шостому году. Ще й не дійшли гаразд, а вже жінка і пізнала, і крикнула: »Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!« і припала до нього з матір'ю, а хлопчик, звісно дитина, плаче та кругом його облязить та дивиться.

Справник було повелів відвести їх, щоб не мішали діло робити, а далі і сказав: »Пускай они його оплачуть. Кров не вода. Ми своє дело успіємо справити.« І став біля них з лікарем, а Денис, як то привик хвастати, що усе поперед усіх і усе б то до панів рівняється, так і тепер став побіля справника.

І як-же то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом! Мати каже: »На кого ти мене, мій синочку, лебедіку, покинув, пішеш на заробітки? Хто мене, стару, немощну, догляне? Лучче б мені смерть заподіяно!« і усе таке. А жінка приговорювала: »Промов, мій Трохимочку, хоч одно словечко! Дай мені порадоньку: як мені без тебе з дітьми бути? Промов слово, скажи, хто розлучник наш? Покажи, чи не було якого свідителя, як тебе замучували, як ти душу Господу віддав?«

— А се, мамо, що? крикнуло хлопа, граючись з чим-то, що виняло з батькової руки.

Справник, почувши се, сказав Денису, що край його, надувшись, та на-бакир шалку маючи, стояв: »Посмотри, што там такое, і покажи сюда.«

Денис пійшов, виняв, подивився, здригнув увесь, зомняв у руці і кинув геть. Сам же то поблід, поблід, як стіна!

— Зачим ти бросив? крикнув на нього справник. Што там такое? Покажи сюда!

— Та се нічого, ваше благородіє! се так... бурян, каже Денис, а самого мей лихорадка трусить.

— Какой бурян? покажи сюда!

— Бурян, так, трава. Мабуть, як покійник вмирав, так за траву ухопився, так вона у нього у руці і zostалася.

— Та какая ж то трава? Покажи сюда. Так допитувався справник, бачачи, що Денис ні з-за того, ні з-за сього усе більш, усе більш мішається.

— Та так пе..пере..коти..поле, ледве промовив Денис.

Тут хлопя ухопило перекотиполе, що як на те прикотилося туди їх багацько, та й показує Денисові і каже з дуру: »Ось, дядьку, ще таке! Их багато коло тата. Вони мабуть бачили усе...«

— Брепеш! крикнув Денис, відіпхнувши хлопця від себе, і вже не тямлячи що й казати! Так то вже у нього Бог і розум відняв і язик попутав...

— Полно! крикнув справник. Говори тепер усю правду! Ти знав, що на мертвому побоїв нема; ти жалував, що він не признався об золотих; тепер боїшся перекотиполя! Говори, чого ти боїшся його? Розкажуй, як дело було!

Денис і сюди і туди, і відбріхуватись би то, так справник на усякому слові так його і пійма, і тільки що покаже йому перекотиполе, то Денис так і занудиться, і помертвіє. А далі—нігде дітись—у-во всім повинився: за віщо, і через віщо, як він зарізав Трохима; як той, сердешний, здався на перекотиполе; як, утікаючи відтіля, щоб обмити кров, усюди по полю чіплялося йому за ноги перекотиполе. І як-би не воно тепер, та не хлопя з ним у вічі прилізло, то може б ще і одбрехався.

— Так вот какой он бездільник! сказав справник, а далі напав на голову, і каже: »Как ти смів, голова, назначити у поняті такого ледачого?«

— Що ж, ваше благородие! приступив голова, а за ним і усі поняті, усе старики, сиді та чесні: він у нас чесна душа, нікому нічого. Коли б усі такі були, то б і добре було!

— Не було ж у вас у селі якої шкоди, і на кого ви думаете? спитався справник.

— Що ж? сказали люди: хоч часом і була шкода, так се не він. Як обіськовали, так він було де сам ворівські вещи знаходив.

— Говори, признавайся, ето твоє дело? крикнув справник до Дениса.

Той як затрусився, і повинився у-во всім, що як почав з курей красти, та бачачи, що грошики перепадають, так він і дальше; як зазнався з москалями, що великі промисли робили і по всім усюдам крали, та з Циганами, прирощеними злодіями; як і де з ними і кого обікрав,—усе розказав; далі як і старця немощного зарізав, надіючись у нього грішми поживиться; усе до чиста розказав, і як на других пеню зводив.

Люди, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть »Хто ж на нього надіявся, що воно таке ледащо? Ми думали, що його розумнішого, моторнішого і чеснішого і у селі нема, а воно ось-яке виявилось! Самий первий злодій, мошенник і душегубець!«

— Хоч люди, не знаючи, і думають про кого, що він є добрий, а коли бездільнича і кінці хова, то Бог його, хоч нескоро, а завжди виявить,—сказав справник і велів Дениса препровадить у город.

Досталося ж Денисові Лискотуну за усі його діла! котузі по заслугі. Полискотав його катига добре і спроважено до компанії, до товариства, туди де козам роги правляють.

Так-то суд божий не потерпів неправди, і хоч як кінці були заховані, так Бог обьявив; і через яку безділицю? через бурян, через перекотиполе.

Примітки до повісти „Перекотиполе“.

Видання: 1) Вперше друкувалася повість в збірнику І. Бецкого „Молодикъ“ на 1843 годъ. 2) Вид. Куліша т. II. СПб. 1858. 3) Вид. Онишкевича. 1878. 4) „Перекотиполе“. Оповѣдане Григорія Квѣтки. У Львовѣ. 1873. Вид. „Просвѣта“. (2-е видання 1891). 5) Вид. Харьк. Земства т. II, Харьковъ 1887. 6) Вид. Іогансона К. 1893. (3-е вид. 1913). 7) Вид. Романчука. Льв. 1905.
Поділ на глави взято з вид. Романчука, з де-якими відмінами. Вступна частина і закінчення виділено мною.

III. БОЖІ ДІТИ.

Як таки не любити діточок, сих ангеликів божих? Воно дивиться на тебе приятненько, любязно, всміхається; хоч ти його і зобидиш, пхнеш, поскубеш, воно заплакало, відійшло, побачило кошенятчко, іграшку яку-небудь, вже воно і там, вже возиться коло нього, вже до тебе лізе і сміється тобі, коли ще сльози з оченят крапляють; воно їх втирає, а другою ручечкою хвалиться тобі цяцею і забуло про те, що ти його ізобидив. Лиха не пам'ятує, а приголуб же його, так воно іще і пильніш буде до тебе ластитися.

Че є ж такий чоловік на світі, хто б не любив діточок? Інший хоч і не любить з ними цестоватись і не зуміє їх приголубити, та усе таку любить їх від серця, втішається, і чого б то йому не дав, чого б не зробив, щоб воно було веселеньке! Ні, нема такого чоловіка, щоб їх не жаловав. І самий залеклий харцяка, звісно, як о своєму умі, а не тогді, як розлютується, що і не чує нічого, і в того рука не підніметься, щоб яке зло зробити дитині...

А як дитятчко та недуже — крий Боже, як то жалібно дивиться на нього! Лежить у вогні, бачиш що стражда чогось бажа, кидається, дивиться тобі у вічі, просить чогось, — не знаєш, не второпавш його, що воно силкується промовити; жаль тебе озьме, проймають сльози, і... тут би душу свою віддав, щоб відгадати, чого йому хочеться, і усе те йому дати, щоб воно повеселішало. Тільки-ж вгадай та дай йому, то і бачиш, що воно вже і забуло лихо. А коли ти потрапив на ліку та йому полегшало, то згадай лишень, як на тій душі весело стане. Неначе сам собі яке добро зробив, більш: неначе вродив самому Богу милосердному, создателеві нашому, і от-от, від Його святої правди, ждени собі великої милости!..

Воно ж так і є, так і Господь повеліва. Що з того, що

ти зробиш яке добро такому, що тобі тим же і віддякує? Ні, зроби добро такому, що він тобі ніколи не віддасть. Вже й нема нікого такого більше, як дитина. Ти його нагодуй, ти його оборони від чого, що хоч йому зроби, а воно тобі і подяковати не вміє і поклонитися не зна: побігло від тебе, вибрикуючи. Ти-ж думаєш, що твоя праця об ньому і саме пусте слово, чим втішав його, так і пропало! Е, ні! Е той, що віддасть тобі добром на сім світі, а на тім уведе тебе у царство своє; бо ти вбивався за сиріточкою, тратився на манюсінських діточок, поставляв їм усе, чого їм треба було, а найбільш усього помагав немощним та болящим діточкам, пам'ятуючи і до тебе любов і милости самого Господа, творця небесного.

Ось розкажу я вам, як Господь сам старається об манюсінських діточках, сохрания їх і посила їм благодітелів, не оставля і тих, хто вбивається за діточками, жалкує об них і не жаліє нічого, аби-б сих малявочок сохрания від усякої біди.

Чи зна хто ту біду, як куди — нехай Бог боронить усюди! — увалиться, чи у село та хоч і у сімю, яка болієть? От вже біда тогді, так-так! Недужий стражда, усі вбиваються коло нього, ніхто не зна, що йому робити, чим йому помагати. Недужий бажа солоного, а воно йому не годиться; він хоче на прохолоду, а йому б треба лежати у теплі: нікому навчити, роблять по його, та після того і ховають. Тут-же одне лежить на божій дорозі, гляди — друге звалилось, третє стогне, часом і уся сім'я лоском ляже... Навідались би сусіди, так і в них лихо і по усіх хатах біда, по усьому селу скрізь страждають! Лікарів нема, нікому поради дати; тільки знахури та знахурки тут вже пораяться, аж скільки видно! Такого дадуть, таким підправлять, що недужий і видужав би швидко і устав би, так же, як вино ліки, так до вечера йому і амінь! Там у хаті батька кладуть на стіл, а у другій мати п'ятерьох сиріточок покинула, там дівку замість вінця та вбирають у домовину. Та так по усьому селу, усюди біда, і не приведи Господи!..

[I.]

Таке лихо постигло те село, де жив Захарій Скиба. Вже не знали, що й робити від гарячки, що увалилась і поралась по селу вже більш чим два тижні. Що в Бога

ден ховають! На однім кінці села ховають, з другого кінця біжать, що помер такий-то. Город далеко, лікарі не найжають; хто ще не звалився, ходять по похоронах та об собі Бога просять, щоб помиловав від біди.

Захарій з жінкою своєю Ваською ще держались, і як діточок дасть Бог, так вони об собі і не турбувались; знай ходили по дворах, де недужому яку поміч давали, а де об помершому трудилися, щоб допомогти у похоронах, і тільки їх і діла було.

Поховали вони сусіда свого, щирого приятеля, і у-в один день з-ранку сиділи над його жінкою, що вже на ладан дихала; як ось кличуть їх, що жинчина дядина на тім кінці села, за річкою, померла. Треба їм йти її ховати. Пійшли, і як тамечки опізнались, то й заночували з діточками. У ранці, давши порядок дядинним дітям, пішли до дому.

Йдучи біля того сусіда, що помер, а жінка учора вми-рала, зайшли вони в хату провідати її... Господи милос-тивий! що там робиться?... Таки настояща пустка. Болящої жінки вже нема. Видно було, що, як померла, так її швидко і поховали. Де-що ще таки поприбирано, хтось то й почував, та мабуть у ранці і пішов. Хата ветоплена, багато де-чого порозкиданого лежить, а двоє діточок самі собі ва-ляються по долівці. Дівчинка, тільки що іще по другому годочку, мабуть впала з полу на долівку, а хлопчик, так що по четвертому году, возиться коло неї, силкується під-няти її, та не здужа: що озьметь її рученятами під плечичі або, не знаючи що робити, стане піднімати її за ноженята. та як силочки нема а, вона його переважить, то він так і плюхне на неї; і вона і він плачуть собі, сердешні, і не тям-лять нічого, тільки що плачуть.. Лихо та й годі!..

Як же побачив хлопчик, що увійшли люди, він підняв головку та силкуючись і каже: «Бач!... ляля бєбєся... вава лялі... пачє ляля!» саме почало плакати.

Захарія та Ваську, дивлячись на се, аж сльози нєвєняли! Далі Захарій, думавши, думавши, перехрестився та й каже жінці:

— А що?

— А тож! сказала йому Васька, утираючи сльози.

Зараз вони стали молитися Богу, вдарили по три покло-ни та й узали Захарій Костя, сього таки хлопчика, а Вась-ка дівчинку, Маласею звали; перехрестились іще та й пі-шли з хати до себе. Зараз попрохали пан-отця, відправили

молебень в себе у хаті і прийняли сих сиріточок за рідних собі дітей.

Захарій був чоловік розсудливий; пішов до сього начальства, об'явив, що так і так, він приймає сиріточок замість дітей, а об худобі, що у хаті зосталася, так щоб начальники дали порядок, як треба.

Добре діло. Начальники дали порядок, що аж пальці знать було. Яке зосталося у хаті збіжжа і на дворі господар-ство, усе пішло по руках. Не брав тільки той, хто не хо-тів; лавки з хати позабирали, двері познімали, стала хата пустою; пустовала, пустовала, далі як стала завальоватися, то її розібрали і потребили на місток, щоб добре було калюжку переїзжати. Пішло усе по усіх усюдах, звісно, як сирітське.

Що-ж Захарій з своїми дітьми?—Еге! і сиротам Бог послав такого чоловіка замість батька, а жінку його замість матери; бо обое добрі були, так і їх Господь милосердний за їх добре діло благословив у-во всім.

Захарій був не з заможних. Перебивався, сердега, де б заробити, та тільки тим і пропитовався. Часом дуже крі-вко чухав потилицю, щоб де чого узяти. Жінку йому Бог дав непередливу і роботящу, не покладала рук і вона, і що за-роблять у двох, тільки у них і є. А як вміли добре поряд-ковати, то їм і ставало на усе. Не було в них багато одежі і залишнього нічого, та й не походили ж і на старців. На Захарію свита добра; хоч вона і одна, та годилась промеж людей; що неділі сорочка на ньому біла, нєлатана, і усе прочє, і чоботи і шалка і пояс, усе було як у людей. Васька тож мала і плахтину, хоч і простеньку, та недіряву; була й запасочка і черевики шкапові і очіпок парчевий, хоч і ду-же старенький, іще материн, та годився про праздник і у люди куди. А вже намиста або хреста і не патай. Не збули б вони сього добра, як би в них поперед усе було; а то як не було, так не сляглися добути його; бо, я ж кажу, хоч і робили, щиро робили, та тільки що пропитовали себе, зодягались, та протоплювали себе зімою.

Узявши Захарій діток до себе, каже з Ваською: «Що-ж? будемо ще пильніш робити, щоб стало на долю дітей наших.» Так і почали робити.

Еге, і Бог благословив труди їх. Де Захарій мав заро-бити рубля, гляне—ні відсіль, ні відгіль, набіжить йому два. У таке уремя, як, думає, нігде не прочує роботи і каже:

«от буду що-небудь коло хати то у дворі справляти та лагодити,» дивиться — кличуть його, і така трапляється робота і такий з неї заробіток, що він і на думках не покладав. Теж саме і у Васьки робиться. Рук не поклада, роботи не оббереться, та знай грошики чистить. І свій і мужиків заробіток усе до купи, усе до купи.. Хвалять Бога милосердного! Не сиділи голодом ні один день, сиріток зодягли, у чім треба було, ще і грошей скільки-там лежить. Треба їм коровку купити, не поморщились, готовими заплатили, пішло господарство як і у людей, а усе для-ради діточок. А сі їх потішають: ростуть, граються, звивають їх татом та матю, люблять їх. Стали трошки розуміти, навчено їх Богу молитися, навчено до церкви божої ходити, навчено, як там молитися і перед ким там і як стояти, навчено, як старість почитати і усіх поважати.

Піднявся Кость на ноги; видимо діло, що Бог наділив його розумом і що хлопа понятливеньке. Захарій, порадившись з жінкою і бачачи, що зможе, віддав Костя у науку, у школу до дяка: «нехай, каже, хлопа привчиться письма; хто його зна, що з нього буде, до чого Бог приведе.» Хлопа вчилася, до розуму доходило, було понятливе, звичайненьке, приятливе до усякого.

Мелася була втіхою Васьці, а що вже Захарію, так і міри нема! З рук не спускав. І вже було хоч як, а знайде залишній шажок, щоб своїй Меласі, як іде з города, або медяничок або бубличок або хоч що-небудь, так привезти. Піднялася на ніжки, те і зна, що за веретено береться. Звісно, як дитина, не вмючи ще нічого, поспе матері і мичку і ті нитки порве, що мати напярала, вона їх по своєму зведе, а часом і веретено закине, що їй не знайдуть. Погрима було на неї Васька, так буцім-то, та їй нічого, бо бачить, що дівча кидається до роботи. От як трошки урозуміла, мати і почала їй показувати, як що робити, так куди! від гребня і не віджене, і шити узялося таки і гаразденько.

Нашому Захарію і у всім Бог помагав. Незабаром розжився чоловік і на шкапу. Друга робота, другий і заробіток. Котються знай грошики, хоч і невеликі, та усе таки з нужди вийшов: про усячину лежить у нього непочатих рублів з п'ятдесят. А се і усякому, такому як Захарій, сума немала; вже він недалеко став і від багатого. Хвалять Бога Захарій і Васька, потішаються діточками своїми, а найбільш їх

послухнянством, звичаєм, і що до усього доброго ретиві, а на зле діло в них і думки нема і цураються від усього недоброго.

[II.]

Не бува на світі добра, щоб за ним не йшла біда. Якби чоловікові усе добро та щастя, то він би забув і Бога і думав, що се йому так добре не від кого йде, як він сам собі заробляє; а те, що усе від божої до нас милости йде, він би і не подумав та, закопилівши губу, так би і думав, що йому ніхто, як він. То от Господь наш милосердний, як є кріпко люблящий нас отець, березучи нас, щоб ми не спіткнулись або і овсі не впали, пошле нам біду, як можемо по силам нашим стерпіти, та таки і тут не оставить. Перетерпиш, не прогнівляючи Создателя свого. Він тебе ще й більш наградить.

Так прийшлося і нашому Скибі. Його Васька, його добра жінка, що була хавяйка невсипуща, зодягала його з Костем і об усім убивалася, покинула його на сім світі, пронедужавши тижнів зо два. Поховав її Захарій... і що то вже вбивався та журився, так і розказати не можна! Та не менш того журився і Кость. Сам над нею читав псалтир, бо вже письмо добре знав, та й над гробом її через шість неділь, що у Бога день, від ранку до вечера усе читав, бо любив її як є рідненьку матір. Чувствовав усе, що вона задля нього зробила, як вигодовала, як доглядала, як обпатривала його, як з батьком Захарієм на усе добре вчила; та як згадав се усе, та так і обілеться слізьми, припаде на гроб її і молиться, щоб милосердний Господь увів її у царство своє. Таку молитву від добрих дітей Бог завжди прийме, а таких добрих, як була Васька, і собира до себе, щоб не терпіли на сім світі, а щоб там, у царстві, прийняли розплатку за те добро, що робили на сім світі.

Пуще усього вбивався Скиба об своїй Меласі, думаючи: «Що я з нею буду робити? як я її сам, чоловік, доведу до резонту? Се жіноче діло. Що їй? Ще дванадцятий годок, тут її і вчити, тут їй і порядок дати, щоб стала на добрій дорозі. А я, що я знаю! Ше-ж собі така красива! А як стане підростати, чи я-ж з старістю своєю, чи я-ж догляну її, як треба? Зведуть її з ума, а гріх паде на мою душу. Біда, зовсім біда!—Коли-б пак, на мое щастя, та знав би я, кому її віддати, щоб їй так було хороше, як і в мене, та

щоб до розуму довели краще, чим я можу. Еге, так де-ж так знайдеш? де?.. Молитись Богу, то і не оставить мене грішного, і сироті щасття відкриє. Я певне вірую, що не на погибель Бог послав її до мене. Буду ж дожидати, що і як Бог повелить!»

І молився ж об сім Захарій рано і вечір. А як Кость поохотився вчитися і писати і цяхвіру на бумажці викладати, бо дяк був з бурсаків і таки де-що трошки знав і, бачачи у Костя розум, не за велику плату його і вчив (от затим Кость більш усе у школі пробував): то Захарій куди було їде, то й Меласю з собою бере, і вона йому, як де, і коні поганя і біля воза посидить і у всім йому прислугує, що зна і що здужа.

Купив Захарій сімця, тільки що накошеного, скільки там копичок і почав його перевозити, Меласю з ним: накладе сіна на віз та й зсадить туди свою Меласю, що завжди чепурненька, у біленькій сорочечці, плахтинка на ній звичайненька, скиндячечки на голові гарненькі, а тут ще, поки батько сіно складав, так вона бігала по луку та нарвала квіточків та й завітчалася їми, і як бігаючи розкраснілася, так тепер сидить на возу така гарненька, румяна, чорнобрива, з довгенькою косою, та личком собі біленька, хоч намальовати, неначе панська дитина.

Захарій їде побіля шкапи і, де треба, підганя її, і так переходить через панське село, що від Захарієвої слободи буде верстов зо три, і дорога йому побіля самих панських воріт. За воротами пани сидять і діти коло них бігають. Захарій, бачачи їх, зняв шапку, поклонивсь і їде своєю дорогою. Не відійшов і десятка сажених від панів, як чує, що хтось гука на нього: «мужичок! мужичок!» Захарій озирнувся.. Що за диво? сам пан, гукаючи, їде до нього, а за ним і пани; а за панею діти їх підбігцем поспішають з няньками своїми.

Захарій, дивуючись, що се таке є, спинив коня і знявши шапку їде назустріч пана; підійшовши, поклонивсь низенько і знавши—сусідське діло,—що пан добрий, пита його: «А чого зволите, добродію?»

Пан розпитовав Сябу, відкіля він, куди їздив, де сіно купив, і усе, як поводить у неспесивих панів. А затим підійшла і пани і стала питати Захарія, чи се його дочка і як її зовуть?

Захарій, як не вмів хитровати,—і для чого б то йому

було?—він і розказав усе, як йому досталися сі діти, як він їх содержує, а як остався удов, так ні на кого Меласі дома покинути, так він її возить усюди з собою. Усе до чиста розказав.

А затим панські діти, бігаючи коло воза, стали заньмати Меласю, а вона до них всміхається несміливо: звісно, як мале дівча, не розуміє нічого. Пани усе на неї приглядається і стала її голосно хвалити, що яка то гарна дівчинка. Мелася, сеє почувши, засоромилась, головку схилила і покрила свої очиці, що ще у маленької та вже знати було, що багато лиха нароблять. Пани, як вздріла її таку, та аж скрикнула: «Ах, яка вона хорошенька! Се чудо!»

Захарій, розказавши усе, об чім його питали, поклонивсь панам, пішов до шкапи і поїхав своєю дорогою. А пани, як стали, та усе дивилися у слід за ними, усе хвалячи і дивуючись, що яка то хороша дівчинка. Мелася ж чує усе, і буцім-то і не чує, та знай усе оглядається то на дорогу то на місок, так куди-небудь, та й зирне на панів, а ті усе її хвалять, аж поки відіхали геть-геть.

Так і минулося.

А се, днів через два, Захарій щось робив собі у хаті а Меласю прядла, як ось рип! у хату... хто-ж то? Той пан, що отсе недавно у Захарія розпитовав про Меласю.

Захарія трошки було зрябив, а далі, знаючи, що пан є добра і проста душа, і нічогісінько. Кивнувся лавку змести, а Мелася ухопила килимок і підслала сісти паневі.

Пан не погордився нічогісінько, сів і почав просто Захарію казати: «Знаєш, чоловіче добрий, що я тобі скажу?»

— А що зволите, добродію? спитав звичайненько Захарій.

— От-що, каже пан: «твое удовецьке діло, ти собі одинокий. Як тобі вчити і доглядати твою... як пак її зовуть?»

— Мелася, добродію! сказав Захарій, а у самого так серце і заколотилося, а сам дума: до чого ся річ дійде? А Мелася, хоч ще і дівча було, а зараз догадалась, що се об ній щось хотять радитись, та мерщій на піч, та відтіля і прислухаться і часом визирне відтіля.

От пан і каже: «Ми то з жінкою, як ти поїхав від нас, так ми довгенько розговорювали: що тобі з нею робити? хто її навчить, чому треба? хто її доглядить і хто оборонить від лихих людей, що бачачи, яка вона красива, так і нападуть на неї як рябці на голубку і погублять її. Хто її від такого лиха убереже?»

— Бог, добродію! Він не дав їй пропасти, як вона, зоставшись сиротою у пустці, мов білинка у полі, що туж-туж біда б їй постигла, та милосердний Господь послав же нас з жінкою, і нам грішним сподобилось есполняти Його святу волю, доглядіть і вигодовать сиріток. Той-же Бог, отець наш, не оставить її і теперички і відведе від усякого зла.

— Так треба ж, приятелю, її вчити усьому доброму, тогді і вона розумітиметь, що добре, а що худо, і буде знати, чого пуратися і стерегтися а чого держатися.

— Правда ваша, добродію, свята правда! Де ж мені, при моему, будучи, одиночестві і при моему таки достаткові, навчити її чому, чи реместву якому, чи що у них по дівочому? Стало бить, нехай пряде до якого часу.

— Тобі, чоловіче, і нічим і нігде тому її обучити, чому я думаю. Знаєш, що? Господи благослови! Відчай її до мене, у мою сімю. Жінка моя просить тебе. Вона буде в нас замієць дитини; в нас тільки і є, що синочок та дочечка. От думаємо, що дочечка наша охотніше буде вчиться, як і твоя Мелася з нею вчитиметься.

Скиба, похиливши голову, стояв і мовчав. Що йому було казати, коли в нього серце так і трепеще від радості, що його Мелася, його радість і втіха, буде у добрих панів замієць дитини жити, усьому навчиться, світ їй відкриється і сама буде мов панька. Він, сеє усе подумавши, не знав, що йому казати, як йому дякувати панові за таку милость. А пан його уговорє і каже:

— Соглашайся, старий! Не віднімай щастя у сироти. Я їй те дам, чого ти, як би ні хотів, не можеш дати. Я її усьому навчу, награжу, по вік зділаю щасливою. А як ти сьому поборониш, то гляди, щоб не було гріха на твоїй душі... Захарій так і повалився йому у ноги і каже:

— Чи можно, щоб я у свого дитяти, у сироти, віднімав щастья, що Бог їй через вас посила? Його свята воля нехай буде з нами грішними! робіть, як знаєте...

— Тепер же спитаймося її, твоеї Меласі, сказав пан: «чи хоче ще лишень вона? А навряд; бач, що і нічого, вже плаче...

Старий Скиба кинувсь до неї, вивів її; вона, таки хоч плачучи, та сказала:

— Я не того плачу, що не хочу до вас, а мені жалко татуся. Я вже його мабуть ніколи і не побачу...

— Як се можно? сказав пан.—Як захочеш, так і бачитимеш його хоч що в Бога день.

— А братіка? спитала Мелася усміхаючись, а слъози таки втираючи.

— І братік нехай хоч по усяк день приходить. Коли захочеш, тогді його і побачиш. Сама захочеш, то і поїдеш, бо ти в нас пішки не ходитимеш.

— А письма вчити-мусь?

— І письма і усього доброго, чого мої діти вчаться. Тільки старайсь сама об собі. Так казав пан, приголублюючи її, а далі поцілював у голову і каже:—поїдемо зо мною, поживи; коли через тиждень не захочеш в нас жити, то ми відпустимо.

— Добре ж, поїду. Нехай же братік прийде.

Не забаривсь прибігти і Кость. Що-ж то зрадовався він, як почув, що таке щастя трапилось сестрі. І панові дякує і Скибу просить, щоб не журився, і сестрі приказує, щоб як можна вчилася усьому і щоб слухала і шанувала своїх благодітелів.

— Сестро! каже він їй:—не журись ні об чім. Ми сироти, божі діти. Померли наші рідні батько й мати, мусили і ми вже з голоду вмерти. Ти просила пани; я поліз з полу пошукати, чи не знайду де хліба, а ти полізла за мною та й впала на долівку. Устати і злізти впять на піл ми обое вже не здужали; прийшлось було нам обом і голодною і холодною смертю вмрати; так же Господь послав нам отсього янгола. Він з покійною жінкою своєю нас не покинув, призрів і веде нас до добра. Бог узяв у нас і другу матір. Що б ти була без неї? Як би ти у своєму сирітстві пробувала? І пан-отець і я журилися, вбивалися по тобі, молилися Господу милосердному, а тут і є поміч Його свята. Сестро, Меласю! не плач і не журися. Се таке тобі щастя Бог послала, що нам і у-ві сві не снилося!

— Та я не журюся, казала Мелася, обнімаючи його, а плачу з радості... та коли-б ви швидче з пан отцем мене провідали...

Обіщали їй і ходити і провідовати частіш і усе їй обіщали, зібрали її і проводили, а таки не можна без того, що й Кость сплакнув; а що вже Захарій плакав, так не менш, як і сама Мелася. Як у-з останьне обняла його, так на-силу рученята розвели, а усе таки не хотіла зостатись, бо бачила, яке їй добро буде. Поїхала ж наша Мелася, хоч і в свитинці, та у колясці, мов паньочка...

[Ш.]

Старий Скиба журився кріпко, одначе дяковав Богу милосердному, що сироті таке щастя лучилося. А усе таки хотів над вечір побігти до пана та подивитись на свою Меласю; так бо Кость сказав: «Ні, таточку, не ходить іще сьогодні, та й завтра не підемо. Нехай сестра роздивиться, розглядить усе, бо вона того з роду не бачила й не була меж такими людьми. Тепер їй усе диво, усе не так, як вона знає; вона зжуча, а як побачить нас, так і учепиться за нас і руками і ногами, притьмом не захоче там zostаватись.»

— Добре, сину, нехай і по твоєму. Перетерплю і завтра, тільки не знаю, як то перетерплю.

— А ось, як таточку. Чи є вам діло, чи нема, пойдте у город. Поки вернетесь, от і вечір, то так і не счуетесь, як день пройде.

— Так таки і зроблю, сказав старий Захарій, і увесь вечір, просумовав і не пустив Костя від себе.

Дуже нехотючи поїхав Скиба ранком у город, хоч Кость йому і діло знайшов, то того купити, то те у чоловіка узяти, затим щоб він пробарився у городі увезденички.

Вернувся смерком до дому, послав за костем; чи повечеряли, чи не повечеряли, а мерщій спати. А і не спить же то старий ні трохи, його і сон не бере! Чи проспівали перші півні, вже він і зскочив, вже б то запрягати і бігти до Меласі.

Кость став його уговорювати, що ще, каже, сама глупа північ, так куди! Наш старий розходився так, що ну! І поки, каже, доїдем, то і день буде, і пани, він знає, дуже рано о півночі устають, і усе таке, щоб притьмом зараз їхати; і посила Костя запрягати, і сердиться на нього, що він такий непроторний... Сяк-так зібралися, поїхали, тільки що стало на світ заньматись. Приїхали, як що-ж бо! У панськім дворі і ворота замкнуті і усі хвіртки позапирйовані, нікуди ні увійти ні улізти, і усі у дворі лоском сплять. Нічого їм робити, заїхали до чоловіка і перебули, аж поки ворота повідчиняли. Тоді пішли у двір. Не встигли увійти у панські хорони, як ось біжить до них панночка, та так і повисла старому Скибі на шию і облива його слізьми... Той відступається, вона за нього... «Таточку-голубчику! ти мене цураєшся?» Кинулась на шию Костеві: «Братіку-соколику! і ти мене не пізнаєш?» Коли ж розглядаються, аж се їх Мелася!... І таки іменно Мелася, тільки вже вбрана зовсім

не так, як була. І платя на ній хороше, красне та з цвітками, і головка вже стрижена, з кесіями, що у панночок мотаються та теліпаються, і таки і обути і прибрана таки зовсім лучче, чим придворні дівчата.

Старий Скиба, як тільки міг, вицілювавши свою Меласю, віддав її братіку, а сам, зложивши руки, дививсь на неї і опісля каже: «Я вже до тебе боюсь і приступити. Чи се ти, моя дитино, чи не ти? Бач, яка ти пишна!»

— Та я-ж, таточку-лебедику! Я таки ваша Мелася, як і була, усе однаковінька. От бачите, як мене нарядили, що я іще і сама себе не тямлю... О, що мені тут татусю, і ти, братіку, хороше та прехороше! Отсе убрали так; коли-б же ви побачили, чим мене годують, на чім я сплю, яке мені платя ще шийють, так і у-ві сні не можна того побачити!..

— Хвали, доню, за те Бога, сказав старий, і по усяк час дякуй і молись Богу за своїх благодітелів.

— А що найбільш усього, зміг вже, переплакавши, Кость сказати: роби те, що їм вгодно. Вчись, сестро, яко мога, вчись усьому тому, чого тебе будуть вчити. Так роби, щоб не тільки не було на душі гріха, та щоб достойна була тієї милости від Бога, що Він на тебе, бідну сироту, посила через таких добрих панів.

Та й багато де-чого розумного говорили і Кость і таки сам Захарій, усе навчали Меласю; а Мелася усе їм хвалилася, що як то пани люблять її і жалують і усім наділяють.

Як тут і визирнули і пан і пані, що прислухались, що будуть вони меж собою розговорювати. От як вийшли, і стали їх за розумні речі похваляти, і Костю похваляли, що паренюк був вже важненький, бо вже йому був шістнадцятий год, та зростом вигнало його так, що думати можна було, що йому ще й більше. Та був собі красивенький, штепно вбирився і одежа на ньому лепська, і був собі звичайненький і на розумні речі бойкий. От пани його і полюбали, розговорювали з ним про усе розумне, і усе похваляли. Далі звеліли Меласі попоштувати своїх гостей. Батечки, чого там не подавали! звісно, як у панів.

Погостювавши там до півдня, треба і до дому збиратись. Пані і дала Меласі, щоб подарувала, буцім-то від себе, Костеві платок на шию бумажний, красний та хороший, а старому Захарію пояс добрий. Та тут же пані і сказала: «Коли будеш, Меласю, хороше вчитись і будеш слухана, то і усякий раз буду тобі давати, чим наділяти твоїх родичів;

і вам, каже, буду у-во всім помагати, у чім вам нужда, аби-б вона добра була.»

Мелася кинулася їй руки цілувати, а Захарій, дякуючи осмілився і каже:

— А найпуще вам, добродійко, за те дякую, що Мелася і в вас Мелася. Будьте ласкаві; не перехресуйте її на панське імення: нехай застається так, як і у віру уступила: Мелася та й Мелася.

— Не бійся, старичок! сказала пані: я й сама не люблю перемінати імення. Нехай застається по рік Меласею, щоб часом не забула, з якого вона роду, та щоб не загордилась.

За тим наші і пішли. Землі під собою не чують, що Меласі лучилося таке щастя і що пані і до них добрі.

Сього і розказовати нічого, що Захарій та Кость дуже частенько провідовали свою Меласю і за усяким разом усе більш бачили, що пані однаковісінько добрі до неї, люблять її і вбиваються за нею. І Мелася бо добре робила: письма узялася як-раз, і незабаром читала добре і церковне і гражданське, а писала, так і у волости так не вмiла, як вона вмiла: рівненько та дрібненько, неначе мачком посипано. А що то за голосок був у неї, так точнісінько мов гусли грають, як вона співа; так от і заставляють було її співати свою пісеньку:

Кудрявая березонька, сама собі в полі:
Ой тяжко їй, сердешненькій, в такій лихій долі!
Всі нивоньки дрібен дощик гаразд поливає,
На зелену ж березоньку краплини не має.
Сонце зверху припікає, сухий вітер сушить.
Ніхто ж то об березоньці, ніхто й не потужить.
Розпустила листя своє, рісочки набрала,
Покропила коріннячко, здоровіша стала.

Оттак бідна сиріточка, так собі маячить,
Кругом її ходять люди, а її не бачуть.
Ніхто не зна сердешної, ніхто не голубить,
Всіх у долі вона бачить, сама ж світом нудить.
Нині лихо, завтра горе, й ні з ким розділити,
Не дають же мені люди гаразд і тужити.
Шемить дуже мое серце, сохну, сама бачу,
Тільки мої й порадоньки, як гірко заплачу.

Як же стане пісню кінчати, то не вдержиться і справді заплаче, а пані і стануть її пестувати.

Чого-то вона в панів не навчилась? Опріч того, що навчили її Богу молитися хороме і усе по книжках, а то усю цихвіру вивчила і про усі царства знала. Вмiла і цві-

точки малювати, мов живі. Та й що то, усе вмiла. Частісінько з панями проїжджалась і заїздила до Захарія і до братика, і вже було без гостинців не приїде ніколи. Пані сама їй чого-небудь дасть і скаже: »На, Меласю; поїдеши до своїх, так от їм на гостинець.«

А придворні усі любили її, бо дуже добра була до них до усіх. Ні загородиться ні против кого, і не заставить кого, щоб їй що зробили; сама попереду кинеться і за другого діло справить. Ще й любила, як її розпитують, як вона у мужицтві жила, як прядла, мазала, мила, як коня поганяла: усе було без сорому розказує.

А така жалостлива була до усіх! Коли було хто проброїть або і з-правди прошкодить, що притьмом треба провчити, без чого вже не можна, то вона кинеться і до паней і до самого пана, і просить і молить і руки їм цілує, а вже без того не відійде, що випросить та й випросить. Усі двором їй дяковали і Бога за неї молили і любили більш, чим саму панночку, що таки трошки сердитенька була. Звісно, від розкоши ніжна собі була.

[IV.]

Що таки в-двох, Скиба з Костем, ходили до Меласі, а то й сам Кость бігав до сестри у таке уремя, як їй гуляти. Та як приїде до неї, то і пійдуть у садок і посідають у безедці; то Мелася і чита йому усякі розумні книжки, а Кость, слухаючи, як що добре натрапить, то і замiча собі на дулі, щоб так і робити. А далі і сам узявсь за гражданське. Тільки сестра йому показала, він зараз і поняв, і не забаривсь сам вже читати. То було сестра йому надає книжок до дому, та не таких книжок пустомельних, ні, він і сам від них цурався, а таких, де усякі науки і премудрости понаписувані; таких було набере, та й читає і витвержує, і виписує для-ради себе, що треба.

Та й парень же був, так, так! на усе село. Вже йому і девятнадцятий год, а його нігде у худім ділі не чути було, тільки що добра слава йшла. Парубки його поважали і усе перенімали з нього. Старики дітям показовали на нього, що, хоч і сирота, а яка то розумна і тиха і звичайна дитина. А що вже дівчата, так ну! і сився він їм кожній. Бо то був гарний, а як ще підріс, то став ще красивіший. Уси, чорні як соболь, узенько підголював, та на білому лицю та

при рум'яних щоках так наосяще, як є тая картинка! Брови як на шнурочку, а очі чорні, бистрі, та як поведе ними на яку дівчину, так не бієсь, не всидить, побіжить за ним, куди захоче. А що жартовливий, та з прикладами та усе з розумними і усе до діла, так тільки одного б його і слухав.

Котрі були по селу красивіші і багатіші дівчата, ті вже ждали: от-от прийдуть від Костя старости: не одна обішлася дванадцять п'ятинок говіти, не їсти і не пити нічого, аби-б Кость її узяв; не одна, тихенько від матери, по п'ятинкам пряла на свічечку, щоб Кость її узяв. А Кость і овва! ходить коло них, шапка йому на-бакир, люлька у зубах, руки позакладавав по кишнях, та тільки, буцім-то нехотючи, озирнеться туди, де прочує, що про нього кажуть. Та що-ж? Зираув через плече, плінув по московськи, піднявши в гору лівий вус, нужди йому нема, моргнув — і не дивиться ні на одну, хоч яка б хороша ні була.

Стане було йому Захарій казати:

— Оженився б вже ти, сину! Слава тобі Господи, тобі вже дев'ятнадцятий год, пора стати хазяїном; і мою старість звеселив би, допливши до берега, пійшов собі, як і усі добрі люди. Нехай вже Мелася йде, як й Бог дасть і як з нею пани зроблють — сказано, відрізана скиба від нашого хліба, — а ми своє будемо думати. Чимало дівчат, що і я бачу, коло тебе так і вються як ті ясочки і у вічі тобі заглядають; коли-б вміли, приворожили б тебе до себе. Пособери, яку вгодно. Вже я знаю, що тобі гарбуза не піднесуть хоч би і в Дениса Крутопляса. От дівка бойка, так-так, на усе село. Га? кажи, коли так, то й так, і зробимо так.

— Тату! сказав на те Кость: ось послушайте мене, що я вам скажу. Ну, пожалуй, я і оженюся, стану хазяїном, буду хліб робити, дякуючи поперед Богу милосердному, а далі вам іменно як батьку рідному, що вбивалися за мною і наділяете мене чималим добром. От я житиму у усякому приволлі. Та так живе і усяк, хто тільки затам дума жити, щоб з голоду не вмерти. Не так воно є, таточку. Кому милосердний Бог відкрив світа через письмо та через розум, так треба жити на світі затам, щоб яке добро робити другим: чи услуговувати у чім, чи старатись за людей та, що нужди? хоч і біду яку потерпіти, хоч і постраждати за кого, щоб я не даром жив на світі. Ох, таточку! Що то мені хочеться таке що-небудь зробити, щоб від того добро було або бідному або хоч нашому селу, та готов би душу свою поло-

жити, аби-б зробити що добре. Оттакі думки як озьмуть мене, так тут у мене у грудях мов що кипить, а серце — так і чую, як колотиться. Така думка і опіба мене, що я таки дождусь свого, натраплю на те, чого так кріпко бажаю; та затам-то не хочу і одружитися, не хочу чужого віку заїдати. А то пожалуй, є дівчат і бойких і мудрих; пальцем кивну, так десятками побіжать за мною, куди захочу. Цур їм! Нехай ськають свого, а я буду дожидати свого.

То Захарій, слухаючи таке, махне рукою та й скаже:

— Як собі знаєш, сину! Ти письменний, а я темний собі, так я і не второпаю тебе.

Тут же від батька достається Костеві, щоб оженився, а тут, як приїде до сестри, побачуть пани і нападуться на нього: »Женись, Костю, женись! На весілля ми тобі поможемо. Бери яку хоч у нас дівку з дворових, самої луччої не пожаліємо, без куниці відпустимо.« Та шутки ради і гукнуть: »Дівчата! йдіть усі сюди! Вибирай, Костю, яку хочеш.«

І набіжать Мотрйошки, Палажки, Наташки, Парашки, Дуняшки, скільки їх там буде у дворі; вилізе і Стеха, що ще при старих панах панські полумиски перемивала і що й доси дівує, а тепер, думаючи, чи не уподоба її, вийде і вона. Стануть перед Костем: та грибішок свій у косі підтопирює, щоб ще вище стояв; та ніженьками переступа, щоб побачив, що вона у червоних черевичках та у біленьких панчешках; та косинку свою знай обемікує, що дуже відтопирялася; та передником грається, буцім їй і нужди мало, а щок ж то як жар; інша, захилившись за других, очіцями шильно, як не зість, дивиться на Костя, щоб — гм! догадавсь... та й розказати усього не можна, чого вони там не робили, щоб тільки Кость їх узяв. А пани, дивлячись на се, потішаються та регочуться.

А Кость стоїть собі, мов у лісу, і йому нужди мало до усіх до них. Передивившись на сюю кумедію, подякує панам за їх ласку, що об ньому стараються, поклониться і скаже: »Ще до якого часу подожду.«

Мелася собі знай, напада на братіка, щоб оженився: »Женись та женись. Ось я тобі знайду дівчину, що вже мені спасибі скажеш. От озьми мою приятельку, Марфушу. Що за добра душа! і розумна і звичайна і до роботи невсипуца; вона усе і по мужицтву зна, не позабувала. А що вже любить мене, так і Господи! Та і я її кріпко люблю: ні зм ні золю нічого без неї, і не гасну, коли вона біля

мене не лежить. Вона й тебе, братіку, кріпко любить і признавалась мені, що «коли-б» каже, «твій братік мене узяв, то я по вік щаслива була б.» Озьми її, братіку-соколику! І тобі буде гаразд і мені дуже добре, що моя приятелька та буде мені невісткою».

— Нехай, сестро, опісля! скаже було Кость та й закине на друге на що-небудь.

Частісінько, як Мелася з Костем сидять, то й Марфуша з ними. І що то вже перед Костем вона і баляси точить і усякі вихилася строїть, щоб то Кость націлив на неї; а Кость — хто його зна, що він думав? Сидить було против неї, задумается, далі здихне, топне ногою і пішов по хаті мовчки ходити.

Що год, то пані усе більш любила Меласю, і хоч їй був ще шістнадцятий год, то вона в неї була усюди. Усі комори, усі інбари і кладові, усе було у неї на руках і від усього ключі у неї. Вона і за дівчатами гляділа, вона усе видавала і усе записувала, скрізь вона; пані мало усього знала, а усе було на Меласі. Порядком же усе робила, нічого не пропадало, і ніхто на неї не плакався, а усі двором її любили. А що вже купувати для пані і для ради панянки, та хоч-би і для самого пана, так така ретива була, що ще хто скаже: «оттого треба купити», то вже Мелася і біга і збирається, і треба їхати і швидче купувати, усяке діло по-кине та біжить у город. А що вже купити, так що саме найлучче, а дешево так, як вже ніхто так не купить. Мабуть вміла добре торговатись?..

Та ні, тут не те. Ось як воно діялось.

У городі був купець і торговав усяким крамом: чого тільки панам треба, усе у нього було, усі до нього прибігали. А через те був собі кріпко багатий, мав двоє хоромів у городі і свої лавки, та усе-ж то муровані. Пять приказчиків їздило по ярмаркам і знай гроші до нього звозили. Він жив з усіма приятельно, пані його любили і водилися з ним, а простий народ шановав і поважав його. Жінка його була добра хазяйка і господарство содержувала на порядках. Хоч по усяк день, то раді були гостям, бо було з чого. Роздавали і на бідність, поміг великою сумою на новостроющу церкву, до другої дзвін купив аж у сто пудів, а до третьої цвинтар обвів мурованою стіною.

Одним один був у них синок, Антон Васильович. Не відкотилося яблучко від яблуні. Та який-же був і богобоя-

ливий і чесний, і розумний і тихий, як і батько. Красивий та красивий, і усе було сидить у лавці та книжки чита. І як батько йому увесь торг ізвірив, так він було з лавки і не виходить; а ще найбільш, тільки що пообідав, зараз і біжить у лавку, ухопить книжку у руки, та трохи чи і не сторч, розгорне, держить перед собою, а сам очей не зведе з дороги, що видно, як хто у город уїзжа. Коли ж побачить, що біжить брничка (вже він її добре знав), то вже він і сам не свій. І прилавок змита, і усякий товар налагоджує, і сам не зна, за що узятись, аж поки не ускочуть у лавку дві молоденькі мов паняночки. Одна з них, чи поклонилась чи ні, зараз і каже: «Торгуй же, Меласю, тут своє, а я пійду за своїм ділом.» То Мелася, хоч і веселенька і поспішаючи ускочила у лавку, а тільки через поріг, то й почервоніла і ці слова не промовить; а Антон Васильович собі стоїть, дивиться на неї, і спитавсь би то, так забув, як і люди говорять.

Далі Мелася скаменеться і пита: «Чи... є у вас... Антон Васильович... тее... от і забула... постойте... згадаю.»

— Я ж вас просив, судариня, каже Антон Васильович, щоб ви мені сказали, як вас величати? Ви мене і по батюшці кличете, а я не знаю, як вас...

— Та я-ж вам казала, що я не судариня, а тільки Мелася, і більш мені ніякого величання не треба. Ви усе думаете, що я панянка, а я з роду мужичка, прозиваюсь Скибина, тільки що годованка пані, та закупаю їй усе...»

Оттак вони то об сім то об тим і розговорюють, аж поки не прийде до них Марфуша (се то вона завжди з Меласею їздила) та не нагада, що вже пора їхати; а то без неї та не купує, той не продає, тільки що розговорюють собі та поглядають один на одного веселенько. Як же нагада їм Марфуша, тоді Мелася і згада, чого їй треба, а Антон Васильович подасть їй що найлуччого товару і ціну озьме саму послідню, без усякого бариша.

Еге!.. так тим-то Мелася і любила їздити купувати, що Антон Васильович їй дешево уступав?.. може!.. Се ж так вони собі спершу розговорювали, що ні об сім ні об тим і не знать об чім, а там далі—далі вже вони і багатенько де об чім розговорювали.

Раз Антон Васильович похвалився Меласі, що він вже дума женитися. «Намітив,» каже, «собі у одній пані годованочку, красивеньку та розумненьку, що міри нема; вона

у неї і закупщиця і економка і усе, і коли-б тільки вона пішла за мене, то був би самий щасливий чоловік на світі...»

Мелася, сее слухаючи. Господи! і червоніла і соромилася, і не знала куди і дитись!.. Утекла б з лавки, так Марфуші нема і та її не знайде; так і стоїть, похиливши голову, та хусточку ту, що у рученьках держала, вертіла, вертіла, аж у шматочки її порвала...

Аж ось, на її щастя, убігла Марфуша і питається: »А що, Меласю, чи усе купила? Пора вже їхати.«

— Ось зараз, тільки відміряють. Мірте ж!« Так каже Мелася і сама не зна, що і для чого міряти..

Не луччий же був і Антон Васильович. Попав якесь-то полотнище, що лежало перед ним, та й давай міряти. Знай міряє та лічить. Вже аршинів десять наміряв, а усе лічить: чотири, чотири, та впять чотири... А Мелася вицяла, скільки захопила, мілочи та й склала перед ним і каже: »Давайте ж здачу!«

А Марфуша так аж за боки береться, так регочеться з них... Що будеш робити з таким народом!.. Що-ж були колись і ми такі! Коли згадають і про мене мої ті, що були колись для мене Меласями, то не дадуть збрехати!..

Не десять разів приставав з таким Антон Васильович до Меласі, аж поки вже—і то через Марфушу—добився до свого, що сказала: »Як,« каже, »моя благодітельниця захоче... так і я... зроблю... поблагословившись у мого батенька, що мені більш чим рідний... Та ще... щоб і ваші... не сказали чого? Я ж кажу, що я ніщо більше як мужичка, і братік в мене простий.«

Антон Васильович аж побоживсь, що, каже: »і батюшка і матушка чули про вас усе добре; вже й бачили вас нераз, полюбили і благословляють, каже, мене, і ось туж-туж я з батюшкою приїдемо до ваших благодітелів за добрим словом і за моїм щастям.«

Оттак вони усе потелковавши і стали збиратись починати своє діло.

[V.]

Се діялось у-в осени. Як ось прийшла некрутчина. У Захарія був брат, Назар Скиба, і хоч мав п'ять синів, та, на лихо йому, старший горбатий і на ногу кривий, а менші три дуже малого зросту, та замлілі та худі, неначе у якій

болісти, так собі з малу були. Один тільки з усієї сімі, підстарший Терешко, парень був годящий і здоровий і зросту хорошого. Так що-ж? оженився собі і вже придбав двох хлопчиків і дівча; так от і стала сказка величенька: шуточка! з батьком і малими хлопцями, як писарь налічував, восьмидушна!

Як прийшла у се село бумага, щоб стільки і стільки некрут постановити, то й зібралася громада, а найпаче притюпали старики великосімейні, щоб послухати, на кого черга паде. З ними прийшов і Назар Скиба, боячись (не знати, що громада нарає), боячись почути і об своїй біді, так затим і тулився по-за усіма.

Як тільки писар начитав: »Назар Скиба, восьмидушний,« так старики і загули: »Так отже вам і некрут! Чого-ж більш? Атже восьмидушний! З Скиби Назар и некрута...«

Тут же кричать, а тут мерщій і подають писареві руки, щоб за них підписувався, бо вже, по їх думці, пора і обідати. Гарзд наробили! Не розібрали діла, не розсудили нічого, втопили усю сімю... Як то кусок у горло піде? чи може і нічого? Та так таки; нехай другий стражда аби не в мене боліло...

Почувши сее, Назар виліз із-за кучі і став кланяючись прохати, чи не можна б його помилувати на сей год, бо нікого віддати, тільки що Терешка...

— Так що-ж? і Терешка! не яке свято твій Терешко!—так сказала риха борода, що висіла в кінці голомозої голови; та як був він з самих багатих, так за ним усі і підтягнули.

Ще таки обізвавсь Назар і каже: »При чому я зостануся, коли рішусь Терешка?« Так і не дали йому і слова сказати. Загомоніли, закричали на нього, він і замовк; і як бачить, що зовсім біда, мотнувся швидче до брата, до Захарія, бо знав, що той і вмів розумніше говорити і що часом громада поважала його. Через превелику силу дошвандяв до брата і не здужа слова сказати; с'як-так вимовив: »Либонь Терешка у салдати!«

Затрусився Захарій, подумав, зібрався сам і каже Костю: »Ійди, сину, во мню. Се біда! Треба їх прохати. Скинемося по слову, чи не змолимо.«

От і пішли, поспішаючи, у двох до ратуші.

Старий Назар потюпав до дому. Терешко щось робив у хаті, а його жінка коло діточок возилася. А другі хлопці, звісно, як млілі та тощі, не дуже хватались за роботу, а

лежали, хто на печі, хто на лаві, а вищий і на току, та не молотив, а дожидаючи обіда хрופака давав у соломі.

Ще ж тільки Назар увійшов у хату, вже Терешкова жінка і накинута оком, що старий щось не те, і стала шльоновати за свекром; а тому ні до чого діла нема, мерщій нахилився до Терешка та нищечком і каже: »Або забіжи куди небудь або що, бо тебе націлили у привод.« Господи милостивий! Терешко став як мертвий, блідий та блідий, і очі йому підкотились... Як довбав щось доломом, так і пустив його з рук... Далі перехрестивсь, узяв шапку, одягся і каже: »Ні, тату, не хочу бездільничати, піду сам. Ійди, тату, зо мною, не покидай мене тепер.« От і пішли, а куди і не сказали.

Так що-ж то жінки? Чи така вже в них душа чи що-небудь таке, що зараз відгада усе? Нам ще треба розтолковати, розказати, що до чого і як би то зробити, а жінка, тільки почула що, зирнула, вже й зна, що до чого і куди усе йде. Ось і тут так. Ніхто Терешковій жінці і не сказав, яка біда їх постигла, та вона вже зараз догадалась, усе розібрала і, не думаючи багато, знала, що їй робити у такій лихій годині... Ухопивши діточок, і собі до ратуші, за ними, неначе хто їй сказав, що там усе діло.

Захарій з Костем перш усіх добігли. І як Захарій знав, як поводить, що хто голосніше говорить та покрикує на усіх, так того і слухають, то думав і теперички залякати їх грозою; от і загомонів: »Що се ви, панове громада тутечки нароби́ли? Чи о своєму ви умі? Де ваша правда? де ваш товк? Як таки можна на Назаріову сімю положити некрута? Так се, стало бить, нехай і старий і молоді і маленькі попухнуть з голоду, бо нікому їх буде пропитовати? Отсе славно! А ну́те лишень, на кого там слідуєть, опріч братової сімі?«

— Слідуєть те, Лукановичу, що Назаріова сказка восьмидушна, сказав один з стариків, маючи сказку десятидушну.

— Говори, голово, восьмидушна! Так коли ж сім не стоять нічого доброго: старий та каліка, немошні та маюсінські, оттака сказка! так казав Захарій, усе така думаючи, що він їх переспорить.

Як же піднялися усі у-в один голос: «А нам що за нужта? нам велять. От сказка велика, і бери з Назаря...»

— Так вивезіть же мене поперед усього за живота студи у проваля, щоб я не терпів лиха і не бачив би, як моя

кров, мої болящі сини та маюсінські унуки будуть страж дати і пухнути з голоду і вмирати не своєю смертю!—Так казав, гірко плачучи, Назар, батько Терешків. Далі як припаде до них на-вколішки, як кинеться до ніг голови і багатчих стариків, цілує кожному ноги і жалібно просить: Не осиротіть моєї старости! не відрізуйте в мене правої руки!... Хоч пять синів маю, та що-ж, коли вони немошні, нездужають, не прогують і себе, не то що мене з калікою і з унуками! Ви будете душегубці мої і отсих сиріточок!...

— Батечки-голубчики! обізвалася жінка Терешкова, убігши у ратушу, мов не о своєму умі; дівчинку маюсінську на руках несла, а двох хлопчиків, один по восьмому, а другий по шостому году, увела за собою і кинулась до ніг стариків, а на неї дивлячись і хлопчики припали та жалібно плачуть, а молодича просить: «Батечки-голубчики, соколики! Громада чесна і ти, пане голова! Що отсе ви хочете зо мною робити? На що мені світ завязуєть? Лучче разом побийте отсю дівчору! Куди я з нею дівуся?... Хто їх пропита і до розуму доведе? Хто батька старого прогуює і хто оплатить за нього? Сини? З них той каліка, а ті від вітру валютьсся. А сі маюсінські, що тільки світ божий вдріли, та вже прийшлось їм і лихо терпіти! Вони з нужди швидче пропадуть, чим діджати від них помочи!... Прошу і молю вас, лучче мені смерть заподійте, а мужика зоставте; він їх і пропита і лучче доглядить, чим я. Та знаю, що і я зараз звалюся. Чи не гріх же вам тогді буде? Чи боїтесь ви Бога милосердного?... Згадайте, що й вам треба вмирати! Як ви будете одвічати, що стільки душ разом погубляєте?»

І що то, Господи милостивий! як то вона жалібно просила та гірко, від серця, плакала! А тут з другого боку старий, як молоко сідий чоловік, зовсім від горя знемігся, та тож на вколішках стоїть і землю змочив слізьми, та просить і собі, як молодича за плачем переставала говорити. А тут хлопчики собі знай кланяються у ноги та просять; старшенький каже: «Не беріть в нас тата! Ми пропадемо без нього, і мати пропаде і дідусь!... Нехай я виросту, так я пійду за нього... А менший перехопив та шепеляючи і каже: «Поки ще братік виросте, а тепер охотою піду у москалі, тільки тата відпустить!...»

І багато там такого було, що і розказуючи душа болить. А старики що? Нічогосінько. Сидять собі понадувавши та землю паличками копирсають. і не счувствують

Бо як Терешка ослобонити, так треба з них з кого з сімі некрута назначити. Що їм за діло? Хоч усю сімю чужу погубити, аби-б своїх позашитати. Далі голова не стерпів; мабуть печінки під серце підступали і кріпко хотілося йому обідати, от і гукнув: «Та годі-ж, годі! Усього не переслухаємо і до вечера. Десятські! а беріть Терешка!»

Господи милостивий! Старий Назар так і впав безчуживенний... Жінка як кинеться на Терешка, так і обвилася коло нього і аж кричить та голосить; синочки чіпляються за батька, віднімають від десятських, його руки, ноги, усього затуляють; десятські їх відлихають і хочуть йому руки скрутити: плач, крик, гомін, страсть одна!..

[VI.]

Кость стояв окреме від усіх, та тільки дивився на усе, що діється, а сам блідий, блідий як полотно. Бачить, що усьому кінець, перехрестивсь, підійшов до Терешка—і як пихорне десятських, так аж де опинились, узяв його за руку і віддав жінці. «Не журись, сестро!» сказав їй: «озьми дітського батька, живіть собі!» А сам підійшов до голови і каже: «Повеліть Терешка відпустити! Я йду за нього охотою.» Та з сим словом кинувся до Захарія, впав перед ним навколішки і каже: «Таточку рідненький! Не поборони мені у сім разі!.. благослови мене на нове щастя!..»

— Що... що се ти, сину, задумав?..—ледве зміг Захарій сказати, та не встояв і присів на лавку.

— Хочу довг свій віддати,—сказав Кость бодро:—як ви мене пожалували, від видимої смерті ослобонили, так я тепер, бачачи гірку долю сих сиріток, хочу їх зашитити, йду за їх батька охотою Богу і государю служити. Не бороніть мені, тату; благословіть мене, нехай сі страждущі оживуть.

— Чи на те-ж я тебе презрив і викохав, щоб ти мене при старості, що вже одною ногою у ямі стою, покинув без усякої помочи, як билину у полі, на усі лиха і біди?—сказав Захарій і заплакав як мала дитина. Який би нечувствений зміг без усього дивитися на старика, що від великої біди плаче кровавими слізьми!.. І при таких слізох ще такі зміг Захарій говорити і каже:—Зглянься на Бога! Побійся Його, не віддавай мені за те добро, що може я думав зробити тобі, не віддавай мені великим горем!.. Ти мене живого у яму кладовиш! ти мое серце на шматочки рвеш! Гріх тобі!..

— Нема, тату, ніякого гріха мені! так казав на весь голос Кость, а усі-ж то старики так і обступили їх і слухають, що з них буде. Терешко ж стоїть як дерев'яний, не чує нічого, що край його робиться. А жінка його впала перед образами на-вколішки і хлопчиків своїх поставила, і тільки що дивиться на святі образи, та не зна, чого їй бажати, не промовить слова, а жде від Бога милости. Хлопчики не знають, що робити, плачуть та поклони бють... Янголи святі вірно тут літали і веселилися, дивлячись, що тут діється!..

Кость же каже своє: «Нема, таточку, тут мені ніякого гріха! Ти ослобонив мене від смерти не для себе, а для миру божого і для усіх людей. Ти мене до розуму довів: ти мені дав урозуміти, що мені треба меж людьми зробити для них. Як же я, глядячи, що можу ослобонити діточок від такої смерти, від якої мене ослободжено, як би я дививсь тільки і не поміг би їм? От я і викупаю їм батька. Тепер вони будуть щасливі. Я одинокий, ніхто через мене не постражда; а Терешко занудивсь би, покинувши сімю... сім'я — велике діло!.. а жінка його звелась би ні на-віщо...»

— А про мене, про мое сирітство при старості, про мої немощі, нічого не подумаєш?—сказав сердешний старий.

— Бог мені свідитель, що, покидаючи вас, серце мое таки точнісінько неначе ріжеться тупим ножом, та ще й каленим... Жалко мені вас! казав Кость, та швиденько і втер слізьку з очей. А там внять став бодро казати: «Не одні ви, тату, зостаєтесь. У первих Бог милосердний, і перед Ним ваші добрі діла з нами, сиротами, і з другими, котрим бідним помагали. Вони, сі діла, прикличуть на вас милость божу. У других—сестра моя Мелася дочка ваша; вона вже у таких годах, що от туж-туж вийде за хорошого чоловіка, за купця, що хоче її узяти, от вам і син буде, вони вас доглянуть і не доведуть вас потерпіти ніякої біди. А ось же іше. Терешко, йди сюди! Я тобі вертаю і батька і жінку і діточок і щастя, сам же йду на труд, на нужду і—воля божя!—може й на смерть. За се дай мені на дорогу саме тільки щастя, більш мені нічого не треба. Прийми мого отця, мою радість, мою втіху, мое усе, що маю дорогого на сім світі! Прийми його на свої руки. Шануй його, бережи, не доведи його ні до якої нужди. І гляди: коли його старість що-небудь потерпить, і він сплавне та хоч здихне через тебе, то знай, що я там перед Богом милосердним,

де як салдат швидко буду чим ти, я виплачу, я вимолю на тебе усі біди, усі нещастя тут на сім світі, а на тім, як явишся, я не дам тобі покою до суду, до віку, буду тобі поприкати, буду тебе мучити і не пущу у царство. Я нагадаю тоді тобі і теперішню радість твою і сімі твоєї, тоді тільки розкажу, що терпить теперички моя душа, і того з тебе буде!.. Памятуй добре, що за сльозинку батькову мало мені твоєї усіх і дітей твоїх крови! Надіюсь на тебе, і затим не боячись нічого йду у божу дорогу. Благослови мене, тату! потім нас усіх.. І я стражду, боюсь, як ти не дозволиш; а он і ті, ні живі, ні мертві, ждуть своєї долі.»

— Костю мій милий!—став його старий ще обнімати та прокати: — обдумається, що се ти робиш? на яке мучення йдеш? Опісля роздумається, будеш і на мене жалкувати.

— Тату! я не вітер який, а вже не хлопець, не блазень. Я розумію, на яке велике, на святе діло йду. Чоловікові треба, скільки його сили є, робити не для себе, а щоб добро було усім. Так я давно думав і усе бажав, щоб мені не просто прожити на світі. Так мені Бог і поміг. Йду за брата, за його діточок: йду за тебе, тату. Бог, видячи моє діло, тебе не оставить і наградить. Йду за увесь мир християнський, готов кров проливати. Вб'ють мене, заміню тим якого доброго чоловіка, а посмерти Бог царство дасть, як єсть я мученик! Тут би я був мужик і більш нічого, і наука б моя пронала, і може б ще і розбездільничався; а тут я знаю, що я салдат, захититель і віри святої, царя, отця нашого, і миру усього і твій, тату! Церква за мене молиться, а опісля поминатиметь і без граматки вашої... Ні, тату, не держи мене. Послухаю тебе, зостанусь з тобою: яково-ж тобі буде дивитись на сих сиріточок? Нехай і не пропадуть вони, ми їх озьмемо до себе; та їм батька, а матері їх мужа не вернемо. Яково тобі, кажу, буде, як ти подумаєш: через мене ся жінка бідствує і діточки страждають!.. Тоді і те добро, що нам зробив, і те тобі у гріх піде, а мене зоставиш цілий вік тут не жити, а нудитись...

І що то йому багато такого розумного говорив, що вже Захарій не знав, що і казати... Сплакнув, помолився, підняв руки до Бога і сказав: »Бог милосердний, що тебе для цього часу сохранив від явної смерті і дав тобі таку добру душу, той, з небеси видячи твою думку, нехай благословить тебе рукою мене грішного, що сподобив викохати таку дитину, що йому і міри нема!« Далі обняв його кріпко-

заплакав дуже і сказав: »Костю! сину мій!.. Тяжко мені... і радітно!.. Служи!.. Вірю і надіюсь, що за се діло Бог тебе не оставить.«

— Бозю! не зостав мого дядька Костю!—крикнуло менше хлопятко, а за ним і старший і мати і Терешко кинулися поклонити бити і просити Бога, щоб не зоставив його. Старий Назар, що усе моливсь на-вколішках, так не устаючи і приповз до ніг Костевих. Той підняв його і обнялись собі. Назар довго дививсь йому у вічі, усе держачи його за руки, далі і каже: »Чи ти чоловік?.. Ні, ти янгол від Бога присланий, щоб мене помилувати, оборонити від біди...« І що то вже дяковав йому, що вернув його на світ божий! Не можна того ні розказати, ні написати, що там було, яка дяка Костеві, яка молитва за нього!.. А він же то веселенький, раденький, мов яке щастя знайшов, усіх цілує, усіх просить, щоб доглядали батенька його; кинеться до нього, стане його розважати, щоб не журився за ним, щоб не жалковав на нього, та усе такими розумними словами, що далі довів до того, що старий сказав: »Тепер я і сам бачу, що ти дуже велике і добре діло зробив! Я вже не журяся а прошу Бога, щоб тебе помилував і дав би мені ще побачити тебе.«

— І побачите, і порадуетесь об мені. Будемо ще у щасті жити,—казав Кость і усе розпоряжав: що було його, то даровав кому, то батькові віддавав про його нужду; усе рипав, а сам мов на панство куди збирався, моторненький, радісенький, аж біга.

Голова не звелів його у заліза ковати, хоч він і некрут був. Таки розсудив, що не втече і що такому треба дати волю, щоб порядок у хазяйстві дав. То от Кость і був дома у батька, а туди, oprіч Назарівої сімі, що дивляться на Костя як на янгола небесного, позіхалися усі родичі і знакомі. І що то було наскладали йому: і грошей чимало і полотна і хусточок, усе б то йому на дорогу; так Кость нічого і не бере. »Не треба мені нічого,« каже: »мені не так як вам, мені усе буде государево...«

Ви ж думаете, що Кость без усякої журби йшов у службу? Куди! Вже хіба так заховаеться від усіх, щоб ніхто і ніхто його не побачив і не замітив з ним нічого; так тут тільки стане, задумається, далі степенить руки, здижне підведе очі до Бога... неначе і сльозинка в очах засяє... він швидко обітре і перехреститься, і з веселим лицем вбіжить

до усіх, неначе і нічого, і кинеться до Терешкових діток і стане приголублювати їх... Що в нього на думці було, чого журився—незвісно.

Убравши усе дома і поприказавши усякому, що треба, пішли до Меласі прощатися. Що вже там було, так і не преведи Господи! Спершу вона не повірила і думала, що се шутки, бо Кость з шуткою пополам сказав їй об сім; як же побачила, що Захарій і усі родичі, що з ним пришли, плачуть, вона так і впала нежива: на силу одволодали, і водою бризкали на неї. Опісля вже і просила і молила, і до ніг його плачучи припадала, щоб роздумався та вернувся, і чого-то не робила, щоб його вмовити... «Коли,» каже, «гроші треба положити на викуп тебе, то от мої усі, от двісті рублів, що пані мені надаровала, от мої серги і перстені і платочки; усього рішусь, усе віддам, щоб чи не можна тебе викупити...»

— Ні, сестро!—каже Кость: солдат не продажна душа, нема тієї ціни, щоб за нього заплатити. Чого ти журишся? Я тобі казав, що ми божі діти, не будемо zostавлені. Ійди за Антона Васильовича, живіть щасливо, а об мені не вайтесь. І не стуємось, як я свій срок вислужу і буду твоїх дітей вчити і помагати їм...»

Розслухавши, через віщо він йде у салдати, пан подумавши сказав: «Велике діло робиш, Костю! Бог і тебе помилує, як ти помилював сиріток.» А пані, так попрікала, за-чим старого батька покидає...

Хотіла, не хотіла Мелася, а відпустила братіка, обмивши слізюньками. І що то: і пани плакали, провожаючи його. Кость прощався зо всіма до єдиного, кого знав у дворі, і усе був веселенький, іще жартовав де-що; як же Мелася сказала: «Ійди до Марфуші, там так плаче за тобою, що Господи! аж злягла, не здужає й вийти. Пійди попрощайся з нею.»—«Нехай опісля!» тільки і сказав Кость, та трошки і зморщився.

Пішов Кость від сестри. Вранці одправили молебень, покропили Костя святою водою і поїхали у город. І що то за дивовижа була людям, що некрут йде, і не в залізах, і без калавурних і без отдатчиків (вони бо поїхали по-переду пописати бумаги), а некрута провожають самі родичі, і він йде мов у гості куди, веселий та моторний.

Приїхавши у город, зараз пішли у привод. Судящі викликали сказку Назаря Скиби. Так їм була подана по-перед усіх.

Увійшов Кость бодро, весело, живо.

— Найомщик?—спитали судящі.

— Найомщик,—сказав Кость голосно.

Майор з уланів, прийомщик зараз і устав до нього і питається: «За сколько нанявся і сколько денег получил?» Та осмотрюючи і поворочуючи його каже: «Вот славный молодець!»

Кость йому і каже: «Я денег не получатиму, а іще довжон йому.»

— Много ти должен?

— Се, що йду за його сімю, так і десятої долі не віддаю, чим винен.

— Как так? спитав майор, і усі судящі приступили слухати, що се є. Тут Кость і розказав усе, як його Захарій узав, спас від видимої смерти, як воспитав і як було Захаровим родичам прийшла біда; так він за милости Захарові пожелав охотою йти, щоб не відняти батька від дітей і худоби від розору.

Усі ж то похвалили Костя і не дуже розглядаючи прийняли його у солдати, забрали лоб і до присяги привели.

Кажуть, що хтось-то підглядав, що б голили Костеві лоб, так буцім то в нього покотилися з очей дві слізки... мабуть бритва була не з-так гостра, так трошки скубнула?.. Може й так!

Як одяг Кость мундер по-некрутськи, то став іще веселіший. Майор його полюбив і говорить йому:

— Хочеш оставаться при мені. Я тебе щасливим зроблю.

— Как прикажите, ваше висоблагородие! сказав Кость, вже випрямившись по солдатськи. «Тільки,» каже, «в денщики не желаю.»

Майор засміявся і сказав йому, що не буде у денщиках, а буде при ньому списки і усякі бумаги писати. Кость сьому дуже зарадовався і, таки правда, не пішов з командою, а zostався при майорові.

Як же вже зовсім тут управився і трошки у службі оглядівся, то і побіг побачитись з батьком і з сестрою. Старий Захарій зарадовався, побачивши Костя, і трошки сплакнув, що вже він у мундері, а далі той розважив його. Сестра ж, так крий Боже! як плакала, що братові лоб забрали...

— Не знаєш ти, сестро, нічого, казав їй він: «лоб вибритий се означа мов печать на мені, що я вже присяжний»

чоловік, царський слуга.» І усе таке говорив і розважив її, обіщавшись часто ходити.

Як на їх щастя, Костев майор та улюбив панночку тих панів, де Мелася жила; і Меласю знав, що вона є сестра Костева, так через те більш жалював його. І як майор до своєї панночки що в Бога день їздив, то иноді брав і Костя з собою, або посилав його до неї з письмами. Так от Кость неначе і не розлучався з своїми, частенько бував у них, і вже батько і сестра не з-так об ньому журилися. От майор і оженився на панночці, а там і Меласю віддали за Антона таки Васильовича, що кріпко собі любився. А що весілля їм пани справили, так, так! Цілу неділю гуляли то в панів, то у молодих. Пани наділили свою Меласю усім, чим тільки здумали; а що у мужа свого найшла усякого добра, так іменно по шию у золоті сиділа. Кость дуже радовався, що Меласі трапилося таке щастя.

Поживши з ними, як вже майору треба було їхати у полк, що був поселений і не з-так далеко, тогді вже Кость розлучився з своїми, як треба, і на прощання таки поплакали удоволь.

[VII.]

Минулося годів п'ять. Кость служив справно. Майор, начальник його, любив і жалював його за те, що у-во всім був на порядках. Він, як траплялося майору, і бумажки писав і усе справляв лучче усіх. Усі начальники знали його, що він є бравий улан, і любили його за те, як і за те, що з бездільниками він не водився. Не без того бувало, що майор підглядить, що Кость тужить; от і почне його розговорювати, а коли то і відпустить його до родичів, де Кость і проживе радуєчись, бачачи, що Мелася живе добре, мужик її любить, і що, хоч старому Захарію як ні було у Терешка жити (о, там йому у вічі дивилися, щоб чим тільки вгодити!), одначе перезвала Мелася його до себе, і обоє з мужиком кохали його старість.

Як ось ляхи показалися та з дуру, мов з печи, задумали відбиватися. От і послали против них, які були близьке полки. І сей, де майор був, пішов. Кость до сього торгу пішки: мов на весілля куди танцювати, так він на війну. Провожали ж його, батечки! і сестра і старий батько і усі знаючі, як на видиму смерть. Звістно, як ми тут зостаємося а військо провожаємо, так думаємо, що вже ні один і не вер-

неться. Аж нічого сінько! Наші повчать добре неприятеля і вернуться у добрім здорові. Так нашим же жінкам та й нам домосідам що сіро, то й вовк; чи там пукне що з пістоля, а ми вже думаємо: з пушок палять і вже вбито когонебудь. Так оттим-то старий Захарій і Мелася кріпко вбивалися за Костем і по усяк день молилися за нього Богу, а Мелася своїх діточок, що вже двох мала, та і Терешкових усе заставляла молитися, щоб Бог сохранив його від усякої біди і смерті і дав би йому щастя. Мелася думала, що, коли, каже, він пішов за дітей страждати, то Бог його і не зоставить, послухаючи дитську молитву.

Наші били добре Ляхів, аж пальці знати було. Не милував їх і Кость. У скільких вже баталіях був і усе біля майора, і Бог його виносив; та іще за його сміливість і храбрість усі знали його і генерали жалювали, що який-то він бравий був, і що через віщо він пішов у службу, так усі похваляли. Вже він і унтером став і хрест заслужив, і усі улани любили і казали: «коли Кость з нами йде, то і не боїмось нічого.»

Раз майор з своєю командою був посланий, і Кость з ним, як і завжди. Як — тиць! і наткнулись на ляхів, що сила силою, побачивши, що улани дуже небагацько против них, осмілилися і кинулися на них, кричачи, що усіх покрипуть. Майор послав звістку до своїх, що були недалеко, щоб дали помочи, а сам став оборонятися. Рубались, рубались, і якось-то майора, що був попереду, ляхи захопили і потаскали до себе.

Кость бачить, що лихо, як крикнув: «Пропадемо без командера! Хоч усі ляжемо, а виручим його! За мною, улани!» Кинулися улани живо боронити майора, що був вже кріпко поранений, та ще таки відбивався...

Іх старший крикнув: «Зрубайте майора, тогді і їх усіх поберемо.» Як тут Кость, сам не свій і не тямлячи нічого, кинувся у кучу, пробився, підхопив майора, що вже падав, іхнув його зо всієї сили до своїх, сам... захитався на коні... а тут і... впав!. Як на те набігла поміч. Бесурменських ляхів усіх до єдиного так і покришили. Майора понесли до лікарів... Кинулись Костя ськати... Знайшли його, сердешного! ліва рука відтята і у голові рана велика, одначе ще живий. Через дитську молитву Бог його спас!

Принялися його лічити і вигодили зовсім, тільки що без руки зостався, служити вже ніяк не можна. Спасали уся

його храбрість і як визволив майора, начальника свого, та й послали бумагу. От і пожалували його у охвицерський чин, у-в одставку.

От-як отцевська і дітська молитва держить на світі чоловіка!

Що-ж то вже за радости були, як побачив його Захарій і Мелася, що вернувся вже зовсім з служби, та ще і благородним став і хрест получив, і сказано, щоб за його калічество царське жаловання давати йому по саму смерть! Вже раді та раді були і Богу усе дякували і роздавали на бідність багато, бо було з чого.

А ті пани, що Меласю содержували, прийняли Костя як благодітеля, що виручив з біди зятя їх. От їх добро, що зробили Мелазі, не зосталося так. Посадили його з собою за стіл і не знали, чим йому і дякувати. Після обід Кость пішов з Меласею, щоб поздороватись з приятелями, що у дворі жили. От усіх бачив, далі — пита зопиняючись: »Де-ж твоя приятелька Марфуша?»

— Але, каже Мелася, вона, як і пішов ти від нас, усе журиться по тобі. Скільки ні находилося до неї людей, і хороших, так вона і слухати не хотіла. Побожилась, поклялася до самої смерти тебе одного любити. Тепер сидить собі і дежида, чи спитаєш ти об ній? І усе плаче: вона усе журиться, що ти не любиш її.

— А ходім до неї! — сказав Кость, та й пішли.

Увішедши Кость до неї, прямо і говорить: »Зачим ти, Марфуша, думаєш, що я тебе не люблю? Я тебе щиро і від усього серця любив, як ще тільки піднявся на ноги. А тобі не казав і не дав запримітити, бо не знав, куди мене Бог поверне і яка моя доля буде, а чужого віку заїдати і світ тобі завязати я овісі не хотів. Ідучи у службу, тяжко мені було і тебе покидати, зати і не прощався з тобою, щоб ти чого не запримітила собі. Тужив об тобі і усе боявся, аж і сюди підїзжаючи, усе боявсь почути, що може ти з ким другим одружилася. Тепер же, як усе минулося, я вольний козак; ти мене однаково як і я тебе любиш, так тепер покінчаймо те, що я тобі, Меласю, кажу було: нехай опісля. Коли согласна...»

Ще Кость і не договорив, як вже Марфуша і кинулась йому на шию і скрикнула: »Костеньку!.. соколику!.. лебедьку!.. Я й любила тебе, і люблю — міри нема!.. Не покинь мене!.. Я твоя по вік!..»

— Ну, коли так, так і ходім до панів, — сказав Кость і усі тройко пішли до них і, як звичайно, впали у ноги. Пани зараз догадались, що се є, і поблагословили їх; та тут і почали радитися, коли і як весілля їх одбуті.

Кость тут і почав прохати: »Коли вже така ваша милость до мене, то прошу вас весілля відгуляти по нашому закону.«

— Як се? — спитав пан.

— Так, добродію, як мій дід і батько женилися.

— Як се можно? Ти тепер схвицер...

— Так хіба вже і треба соромитись свого роду? Ні, вже зділайте милость, докінчайте ваші милости!

Пани дали йому волю, щоб, як хоче, так нехай і робить. І було усе по закону. Марфуша розрядилася по дівочькому і з розпущеною косою, звісно як сирота, ходила по селу, збирала дружечок на завтра. І які гарні пісні приспівували! А зати жінки, зібравшись у її хаті, ліпили коравай і діжу носили по хаті важно, з пісеньками, як закон велить. А далі був і дівич вечір і танцювали до півночі.

У-ранці молодих звінчали і обїдали кожен у себе з своїми. Пообїдавши, Кость і шестеро бояринів посїдали на коні, а та жінка, що замість матери, виїхала верхи на козачерзі, у вивернутому кожусі і у шапці поверх свого очіпка. Так вона і обїхала тричі, обсіпаючи вівсом, горіхами і де-нежками, та й узяла коня, що сидів молодий, за уздечку та й вивела з двора. От і рушив поїзд!.. Як тут старший боярин, панський таки пекорник, та що за завзятий — пук! з пистолем... і побігли собі, а за ними поїхали усі чиновні: дружко, підружій, двоє старостів, дві свашки і дівчинка світилкою з мечем у руках, завітчанім калиною, васильками і усякими квіточками, і три свічечки, у-купі зліплениї, палали.

Як бігли мимо церкви, Кость зараз і вскочив з коня, збіг на рундук, вдарив три поклони, поціловав замок церковний, і побігли до свого діла.

Тільки що стали доїзжати до двора молодої, так бояре і почали пукати з пистолів, тільки і чути: пук! — пулі! пулі!.. аж страшно було слухати! Вже на славу усе було. У дворі ж молодої що діється? Батечки! Тільки почули стрільбу, зараз ворота і зачинили. Викотили велике поломане колесо від воза, давай його замість пушки піском у маточину за-ряжати та викидати його з колеса, мов відстрелюються, та усе з законними приговорками. От приїзжі подужали, від-

чинили ворота, увійшли у двір; тут хлопя у старости і вихватило паличку і почало на ній верхи бігати по двору, вибрикуючи та ржучи, буцім-то кінь. Староста підбіга за ним, та молить та просить, щоб вернув коня, не мучив би його та не зноровив би його; далі дасть хлопцеві грошей, викупить паличку і тогді йдуть вже у хату...

Там впять лихо! Молода з дружками сидить за столом, похиливши голову, перед важним хлібом, перед короваем, над коровайним калачем, і вже чи хоче чи не хоче, а щоб плакала. Дружки на увесь голос кричать пісеньки, осміюють і молодого і увесь поїзд. Два скрипники ріжуть на нитяних струнах щось таке, що і розібрати не можна, а цимбалист паличками вибиває своє. Біля молодой сидить хлопчик, братик її, з пристрашеним кийком у руках замість пістоля, уतिकаним усякими репяхами. Дружко підійшов, щоб прогнати його; куди! хлопя так і кричить: застрело, каже, з свого пістоля! Дружко до нього, хлопя тим пістолем його у бороду, так і усіє її репяхами... Що тут є людей, усі потішаються, регочуться, ті спорять та кричать, дівчата пісні співають та кричать, музика ріже що є духу... Чудо, як весело! Далі брат продасть сестру за скільки там червонців, а воно-то усе є шаги, і пустить молодого сісти біля молодой.

Тут стануть дароватись. Дружки пересміхавть пісеньками подарки молодого, а свашки з світилкою відеміхають теж такими пісеньками. Далі усе йде по закону і вийдуть з хати на двір танцювати.

Усе, усе, таки не впустили нічого, усе сполнили по закону, і молоду увозили у двір до молодого через вогонь. Нехай інші і сміються! Не від нас воно сталося, а ще діди і прадіди та таки спокон-віку люди так і женилися і женуться. Сміються нічого: закон.

От вже на другий день гарно було, як пішли молоді вже по селу. Йдуть собі парочкою, мов голуб з голубкою, і йдуть, як пави пливуть. Молода, як вже стала молодницею, так вже у очіпку: сама румяна, як є садова рожа, йдеть і очіпки понурила. А що красної квітки, приколотої на правім боці очіпка, як звістки, що вона не постидила свого роду, так так і хоче, щоб усі бачили. А молодий, веселенький, що достав свого, йде важно, і землі під собою не чує. Дружко та підружжій, покінчивши своє важне діло і за те перевязані рушниками і лентами, йдуть і весело собі розмишляють, що іще треба їм робити. Свашки теж думають, де і

як би то їм іще погуляти. Терешкова жінка, дякуючи Костеві, що усе жила непокинута мужиком, так дякуючи його за се і більш усіх рада щастю Костеву, а через те поперед усіх підгулявши, тут же була у почоті і веселила усіх і танцями і усякими вихилясами. Музика тут же різала Дербентський марш. Як ще при царю Петру, як добули наші Дербента города, так тогді іще був сей марш, і тогді якийсь-то полковий музикант та навчив тут одного скрипника грать сюю штуку, а від нього один по одному перенимали аж до нас. Та може де що і не так, бо давно діялось, а тільки гарна штука з нього! Так усіх і тягне танцювати і скакати; як почувеш його, то ні, вже не вседиш і не встоїш, як заграють його. Та чого! Хлопці, так ті, іроди, усюди бігають за весіллями, щоб хоч здалеку потанцювати під таку бойку музику! Вони тут і у скоки і у боки, і у всякі присядки, і через голову і на голові і колесом качаються, і на руках ходять... Ну, вже огнепали!..

Оттаке весілля удрали за Костем і Марфушею. Цілу неділю гуляли!..

Майор прохав, а пани по його жаланню і зробили: вистроїли Костеві світлиці, як сам захотів; дали й землі і робітників по смерть. Жив наш Кость паном і Захарія по себе перевів, записав його у купці, і що то йому добре було жити у роскоші і у щасті! Часто було сидить, держучи з одного боку за руки Костя, а з другого Меласю, та й каже:

— Чи думав же я, як брав вас з пустки, що через вас і від вас буде мені таке щастя?

— Так, тату!—сказав йому Кость, цілуючи його у руку:
— Бог завжди посила свою милость тим, хто милує діточок.

Примітки до повісти „Божі діти“.

Видання: 1) Вперше надрукована була ця повість з рукопису Г. Квітки, що зберігається в бібліотеці Харківського університету у виданні Харківського земства. (Російський переклад був вміщений в альманасу „Утренняя Заря“ за 1840 годъ. 2) Вид. Іогансона. 3) Вид. Романчука.

Поділ на глави взято з вид. Романчука. Вступну частину виділив я.

Ст. 426. „Як ось Ляхи... відбиватися“. Квітка писав: „як ось Ляхи, ні з чого більше як з жиру, показалися, мов собаки, та з дурю, мов з печи, задумали відбиватися. Треба дурнів провчити, ляпаса по морді дати, щоб не вередували“.

Ст. 426. „У добрім здорові“... Після сих слів Квітка ще писав: „А тож йшли проти Ляхів, так ні над чим було і рук каляти“. Пропуски зробив я по виданню Романчука.

IV. ЩИРА ЛЮБОВ.

(Елисаветі Миколаєвні Смирницькій від щирої любові присвячує
Основ'яненко.)

Що то є любов? Багато про неї і пишуть у книжках і розказують, та бачиться мені, що усе щось не так. Потурати хлопцям, молодим парубкам, що вони розказують і про яку вони любов кажуть! Оттак, аби-б тільки! Поговорив з дівчиною, вже й каже, що полюбив, а частісінько не зна, яке у дівчини серце, яка душа! А того не зна, що без сього не можна нікого любити. Коли-б же то поговорив, так би ще туди-сюди; а то тільки забачив, що на ній скиндячки красивенькі, запасочка шовкова і сама уся чепурненька, що пригляділася із усіх: от вже, каже, і полюбив, і вбивається за нею... А як ще в неї на шиї намиста разків десять та хрестів три-чотирі, так тут вже зовсім вмира!... На другий день побачив не то красивішу, а тільки иншу, вже впять сю любить, а про учорашню і не згадує! Чи се-ж любов?

Инший, та нігде правди діти, таки прямо скажу, і инша, слухаючи, що у вічи його або її похваляють: »яка гарна дівчина! яка моторна, чепурна!« або: »який красивий парень! який штепний, бойкий!« — от, серденько заграло, і здається вже, що кріпко полюбила того, що хвалить. А се він або вона не кого любить, як себе, і дума, що отсе правду так у вічи і кажуть. Так се вже не любов, а дяка, що мене похваляють та що весело мені про те слухати. Отже дале-бі, що се не любов а так іграшки, вітер! Вітром навіло, вітром і вижене.

Та чи мало в людей через що зовється »любов«? В них любов і через карії очі, через довгу косу, через рум'яні щоки, через гарну плахту, через вишивані рукава, через танці, через проворство... та я-ж кажу, що і через

намисто, і через усяку худобу, усе в них »любов«! І там, кажуть, любов, де її і ні капелинки нема.

Послухайте мене. Я таки пожив на світі, бачив де-чого чимало на своєму віку, а що й чував від стариків; бачив і добро і худо, розберу по-троху, де чорне, де біле; бачив я, живучи стільки на світі, усякі любови і який з них товк бува: так от-що то є »щира любов«.

Щира любов не приглядається, чи карі чи чорні очі, чи з горбиком ніс, чи біла шия, чи довга коса: їй до сього овсі нужди мало. Часто бува, що один одного не дуже й розгляділи, не мовили промеж собою ні словечка, не знають, хто є і відкіля; а вже один одного зна, один одного хоч де то пізна, один на одного дивиться, один без одного скуча, і як-би могли обоє, кинулися би один до одного, сцепилися рученятами, та й не разлучалися б по вік.

От, як так одна душа другу знайшла, що як сестри собі рідненькі, як серце з серцем здружилося: то вже їм і не можна нарізно жити, треба їм зойтися, треба їм одно одному втіхою і порадою бути. Таки не довго будуть дождати: скоро зійдуться, мов давнишні приятелі, буцім-то були колись у-купі, розрізнилися, а тепер знов зійшлися. Стануть промеж себе розговорювати: думка в них одна, речі знакомі, обоє однаковісінько об усім розмишляють, обоє об усім однаково знають, одного хотять, одне люблять, одного не хочуть, одного цураються.

Так бува меж людьми, усе на рівно, чи вони чоловіки, чи чоловік з дівкою, чи жінки промеж себе. Тут тільки душі себе знають, а до прочого діла нема. Аби-б тільки вони у двох, то їм ні до чого діла нема: їм і скрізь хмари сонце сяє, їм і під дощем сухо, на морозі тепло, у пустині весело. Мовчать, а один одного думку зна; одному горе, другий точнісінько так-же стражда; одному весело, другий усе своє лихо забув. Одному треба ниточку, він рад усю худобу віддати; один захоче що достати, другий турбується, нічого не жаліє, усе кида, аби-б його удоволити. Одному приходить слізьку пустити, другий усю кров свою рад віддати, щоб оборонити його од того; одного притісняють, зобиждають, другий за нього хоч на муку, хоч на смерть готов. Коли одному з них приходить постраждати, до віку у біді жити: другий, не думаючи довго, сам йде у биду, аби другому було добре. »Постраждаю, каже, і не витерплю; вмру? дарма! кого люблю, захищу від бід, збавлю від горя.«

От сама щира любов, хоч меж нами чоловіками, хоч меж жіночим родом. Нема мого нічого, усе приятелеве. Не для себе живу, для приятеля, як і він для мене.

А як така любов та народиться меж парубком і дівкою, і возьмуться вони меж собою, так от благодать Господня! Живуть як у раю: не тільки сварки і лайки меж ними нема, та й думки противної одно против другого не зна; одно другому дивиться у вічі, як би вгодити, як би розвеселити.

Коли ж полюбившись меж собою парень з дівкою та бачуть, що їм зовсім не можна побратись, а хоч поберуться, так друге через нього буде страждати, биду терпіти; так він лучче на усяке горе сам піде, сам по-вік щастя не знати-ме, зайде далеко від другого, щоб про нього і не чути було, аби-б його другові не було лиха, аби-б від нього відвернути биду...

Ви вже, знаю, скажете: »Так Грицьку, се меж чоловіками так так, а меж парнем і дівкою зовсім не так. Їм аби-б тільки у-купі жити, то вони не думають ні об якій біді. На усе підуть, аби-б їм не розлучалися; хоч по вік горе терпіти, аби-б у-купі.«

Так, та не так зна самая щира любов. У неї нема своєї волі, свого хотіння, свого щастя. Вона живе для другого...

Та от усього лучче я вам розкажу саму істинну правду, що не далеко було, а у нашому Харкові. Правда, не теперички; не знаю, чи водиться де тепер щира любов, а в старовину се діялося, є ще мабуть старі люди, що не дадуть мені збрехати.

[I.]

Хороший город Харків, великий, веселий; що церков божих, що панських хоромів, що казенних домів, як є палати, школи усякі і для павичів і для-ради панночок, святого владика хоромів, цюпта, потюремний замок — батечки, яких-то домів у ньому нема! хороши та великі, та усе муровані, та верхи зеленою краскою розмальовані... Або дзвіниця серед города що каже? Коли хочеш верх її побачити, то перш насунь кришше шапку, та тоді і задирай вже голову, шукай, де вздриш верх з святим хрестом; та й то гляди, що хоч шапка і не злетить, так сам поточиниш чере: спину: така-то висока дзвіниця наша! А скільки-ж у Харкові

вулиць, так батечку мій! Довгі та прямі, та є і мощені: хоч у саму у велику грязь, не страшно, не завязнеш, хоч які поганенькі волики будуть. Так оттакий-то наш город. Я-ж кажу, що як би устав хто-небудь з дідів наших, що годів сімдесят як упокоївся, то і не пізнав би, що воно є таке, не розібрав би, де город самий, а де слободи, що геть за городом були, як ось: Митрівка, Ганчарівка, Панасівка і усякі прочі. Він би здивовався, як би побачив, що ті слободи стали у самім городі. При ньому отто тільки і города було, де собор, а против собору жив пан полковник, де тепер суди та палати. Лавок чи було з десяток дерев'яних, так і добре, а що-найлуччий купець був Моренко. І чого-то у лавці у нього не було! Був товар усякий купецький, що і для панів і їх жінок, було де-чого і для простого народу. На усю губу був купець. За лавками зараз башта Деркачівська; а де тепер сапожний ряд, була башта Протопопська; а третя башта там була, де спускаємося тепер, ідути до Нетечі. От і увесь город, а скрізь—де хуторець, дворів скільки і церква, от як на Подолі, за Харьковом, за Лопанню. Там за Лопанню, зараз за річкою, де тепер хороші і великі хороми, там були озера, очеретом поросли, а геть дальш стояли тогді панські будинки, великі та хороші, на красу тогді усім були. То були будинки пана Дуніна... Гай, гай! Що у тім домі жила за праведная душа, пані Дунінова! Старосьвітська пані! Як їй не дав Бог діточок, так вона кохалася у чужих; та у яких? Самих бідніших сироточок набере, де прочує, та як мати рідна за ними вбивається. Догляда їх, пестує, коха, до розуму доведе; хлопчиків, повиростають, у службу віддає—гляди, щиголя охвицером: дівчаточок заміж повіддає, та усе за хороших людей. А як вмирала, так їм і вотчини свої поодавала... Оттака була вона, нехай царствує! От її-то хороми красою були на усю Залопань і на увесь город. Недавно ще їх розламали. Там теперички новий базар.

А геть туди дальше пішли слободи Панасівка, Ганчарівка, а далі, як вистроїли Кладбищенську церкву Митрія, так і на кладбищах стали люди селитись, от і Митрівка стала.

«На Ганчарівці перший сів,» розказовала мені стара дуже бабуся, а було до неї захожу розпитувати про старовину, так казала, що «перший сів якийсь-то Кузьма Ганчар: от від нього, синку,» так мені бабуся розказовала, «і стала

Ганчарівка. А у нього було три сини жонатих і три невістки, та аж чотири дочки. Та що-ж то за дівчата красиві були, так і сказати не можна! Таки точнісенько, як намацьовані. А невістки-молодиці, де то вже він їх підбирав? Таки як одна: чорняві, повновиди як квіточки рум'яні. Від них-то, синку, і пішла Ганчарівка, і дівчата на славу красиві. Не було ні у самому городі, ні по селах нігде, ні меж панами, ні меж попівнами, таких хороших та красивих дівчат, як у нас на Ганчарівці. Адже-ж, коли яку дівку захочуть похвалити, то і кажуть: «Яка гарна дівка! неначе з Ганчарівки.»

«Отже і я, синку, і сама з Ганчарівки, каже було бабуся, та і стане виправлятися і облизоватися, а вже було їй так мабуть годів дев'яносто: «і я була колись дівка непослідня і по Ганчарівці. Тепер тільки так-щось, чи після лихоманки, чи що; а то і за мною бігали охвицери, як ще тут стояв граф Панін з війском, як Бендер від Турка добували.»

Отже-ж то у ту пору, як Панін стояв у Харкові, а військо скрізь по селах, то і у самому городі, як нігде було солдатам стояти, так усе стояли по квартирах охвицери та начальники і великі і маленькі, а солдати приходять було тільки на муштру.

Прийшла весна. Об Євдокії сонечко злизало сніг по горбиках, стало тепленько, увесь народ з города по празникам руша на Ганчарівку. І що то: сидільні позапирають ланки, писарі з канцелярії покинуть писати, шевчики, кравчики, свитники, студенти з бурси з своїми спекторами, а часом і учителі і охвицери і панки і настоящі пані, і молоді і вже підтопані, і усіж то лавою ідуть... куди-ж то? На Ганчарівку. А чого? Дивитися, як дівчата там у хрещика грають, кривого танця водють. Може б де ближче подивилися? Адже усюди дівчата грають, усюда весна. Так ні, на Ганчарівку, притьмом на Ганчарівку! Нігде нема танких дівчат красивих, моторних, жартовливих, напишних, як на Ганчарівці. На других не хотять і дивитися, не хотять других і заніматися.

Отже і город став розселюватися, і якого у ньому народу не завелосся, а усе Ганчарівські дівчата не виходять з слави: та нігде правди діти, і теперички Ганчарівка через своїх дівчат у великій моді.

А скільки там діялось усякої усячини! Не один парнига з ума сходив від чорних брів якої-небудь Наталки. Не

один живчик скручувався від поводу очей Мелашки. Не один батьків син і худобу б свою усю віддав і у баграки пішов би, аби-б його полюбила Тетяна. Так-бо ні, не на таківських напали. Пожальуй, усі були веселенькі, жартовливі, приятельні; а тільки що не так думаєш з нею обіходиться, зараз відвернулася, не дивиться, не займай її, вона тебе не зна. «Через вінець, каже, я твоя, а коли не так, то пур тобі!»

Я зріс у Харкові, був молод, так як мені не знати Ганчарівки!

Нуте, будемо своє розказовати.

Хороші зірочки на небі, та вечерня зірочка красивіша над усім. Поки вона сяє, на неї на одну тільки дивишся, а до других діла нема. Хороші квіточки по садках: не наглядишся, не нарадуєшся, дивлячись на них: а як зацвіте пишна рожа, так усіх позабуваєш, усі промиєш, а тільки на неї і дивився б усе і її одну бажаєш. Так у ті пори було на Ганчарівці. Хороші, красиві, моторненкі дівчата у хрещика грають, короводи водють, та одна меж ними як червона рожа меж маківками, як вечірня зірочка меж усіма зірками. Чия ж то така?

[II.]

Жив на Ганчарівці хазяїн заможний. Було і товару скільки там штук, було й поле, був і ліс. Чоловік той сам усім орудовав, держав батраків, і як до усього сам доглядав і порядки давав, так тільки і знав, що год з году усе багатів. Хати були з двома верхами: у середині хата з кімнатою, через сіни противна хата. А надворі у нього чого то там не було? і загороди для скотини, і хліви, і инбарі, і комори, і виходи: а що у них було? Не збрежавши можна сказати, що у иншого пана і у половину не було стільки добра, скільки було у сього чоловіка. Ввійдіте ж у його хату, так там-то хороше та прехороше було! На поуті по усіх стінах усе святі образи, та усе хорошої роботи, усе Борисівських іконописців, великі і середственні. Усі образи позаквітчовані були усякими квітками: коли у літочку, то справжніми, а на зіму, то робленими з шпалерів: а перед образами висіли на шовковинках голуби, зроблені теж з шпалерів, та що то за прескусно були зроблені! Таки настояще як живі. Хтож то їх зробив? Вже-ж пак не хто, як

Галочка, дочка хазяйська. Що то за дівка була! Чого то вона не вміла: чи шити усяке діло, чи що вишивати, чи яке-небудь діло зробити, усе знала, усе знала, і вже як що зробити, так неначе золотими руками воно зроблено.

Олексій Таранець, наліхо собі, поховав свою жінку ще змолоду, а як в нього зосталася одним одна дочечка-сиріточка, Галочка, так він, жалкуючи свого дитяти, ні за що не схотів узяти другу жінку: або яка б вона добра ні була, а усе буде не рідна мати, а мачуха, не буде від неї сироті добра, та ще із-за своїх дітей, хоч як хоч, а сироту не хотячи зобидить. Як же Галочка була тогді по девятому годочку, і видно вже було, що дитина буде добрая, то він і придумав її віддати у наученіє до черниць, у Хорошевський монастир. Там-то вона і була до варосту і навчилася там усьому доброму. То таки, що знала усе робити по дівочтву, та вивчилася хороше Богу молитися, з страхом у церкві стояти, подавати на бідність, батька шанувати, і во усяким звичайною бути і кому який одвіт дати. Як би її воля, привчилася б і письма; так тогді бо незвичайно було, щоб дівка та вміла читати, тогді і сама найлучча і багатійша паночка не вчилася і не вміла читати, бо їм сього не треба було. То і Олексій, віддавши Галочку до черниць, просив їх, щоб письма не показовали, а замість того щоб навчили, що треба дівці знати. Каже було: «Не дівоче діло грамоту знати. Є їм друга робота. Аби богобоязлива була, ато і я їй прочитаю з писання.» Бо Олексій знав письма.

Так тільки через те Галочка і не вчилася читати. Одначе таки, хоч крадькома, то у молодих послушниць питавшись, то сама прислухаючись, переняла де-що і зуміла де-яке слово легенько по складам зложити, і по верхам скаже. Кріпко розумна була: що ні вздрить усе перенеме і кожного, хто у неї спитається, і розкаже. На річах булала собі смиреннька, не дуже було вихопиться з словом; коли ж що скаже, то усе до діла, усе розумно та з порядком.

Олексій, батько її, так той кріпко письменний був: за дяка, хоч де, так справився. Четю-Минею мав свою і усе було чита її та й любив, зкликавши дяка, говорити з ним з писання; та як більше читав ніж пан дяк, то й більше знав чим він. Через се часто як зійдуться, та говоривши багато, частісінько і заспорять, і довго собі спорють: той туди гне, а сей сюди. Отже Галочка було, прислухаючись, до чого діло йде, і розводить їх і скаже так по самій прав-

ді, не тягнувши руки за батьком. Хоч той було часто і розсердиться, що не по його дочка говорить, а опісля роздума, та і скаже: «Правда твоя, Галочко! Що то, як-би хлопцем була! я б тебе дяком настановив.»

— Не мудрость потребується у дяківстві, каже було кахикаючи пан дяк: но паче потрібна сладкогласная гортань і кріпкое знаніе устава.

— Та вже б справились за вас, скаже було Олексій та й попотчусь дяка, то той і присмирніша.

Не нарадується було дух у Олексія, як узяв свою Галочку з монастиря, дивлячися на її розум, що усякому ділу навчилася і добре господарювала у нього у дому. Частісінько дяковав собі, що не оженився у-друге: «не було б такого порядку у господарстві, а може б мачуха, яка б ще придалась, загризла б бідну Галочку, мою Галочку, втіху мою, радість мою і щастя.»

Душі не чув Олексій, так любив свою дочечку, і об усім для неї вбивався. Хоч вона нічого і не бажала для себе, так батько усе їй поставляв. Кожнісінький раз, що продасть хуру, що уторгує чим, зараз їй і закупить гостинців, чого тільки здумати можна, що тільки є на світі луччого. Що то були у неї за плахти, запаски і усяка одежа! Багато було такого що з самого Шльонська привезено. Наміста з червонцями, хрестів усяких, дукатів, еднусів золотих, бурштинів разками... та чого у неї не було! Сорочечки, хоч і сама тонесенько пряла, а і у будень другої не брала, як з іванівського полотна; а на голові, замість стрічок або лент, що у Бога день золота сітка повязана. Так їй батько приказовав, щоб що-дня вбиралася. «Я для тебе,» каже «нічого не жалую, не жалуй же і ти нічого. Спасибі Богу, що придбали, не переносиш того за свій вік. Одно зносиш, десять поставлю. Нехай моя дитина перед усіма видна буде.»

Чи три чи чотирі скрині превеличєнних, усе на колесах, повнісінькі були усякого добра, опріч подушок та постелі, що лежало у коморі, дожидаючи свого часу. А час усе не приходив!

Що то перебувало і старостів по закону і так людей з річами, щоб то висватати Галочку! Що-дня було плавом пливають! Ганчарівські парубки, бачачи раз і десять разів, що не тєє, перестали і думати об Галочці. Та пробували і городянські і хutorянські, і з яких-то сел не було? З усіх місць, та аж із Водолаги, аж туди чутка про Галочку прийшла!

від-усіль засилали старостів. А які люди були хороші! Вже не будем казати про свитників ні про шеців, тим було Галочка тільки всміхнеться та губонькою підморгне, то тільки почухають у потилиці, та й пійдуть не оглядаючись. Така честь була і хліборобам, хоч-би і один син у батька був, не дуже вона на се дивилася. Сікалися і міщане і купці; залицялися і поповичі, так і попаддею не хотіла бути. Та що то: найзжали і такі, що опріч усього і усякого добра мали свої виннички і горілку добре збували; так і тим Галочка було подякує за їх працю, та й скаже любезненько: «Що ж мені, люди чесні, робити, коли ваші женихи мені не по натурі?»

Батько тільки було і зна, що зустріча та провожа людей, і від нього був усім один одвіт: «Як дочка захоче. Я не приневолюю ні за кого, положився на неї!» Во і справді так було: він їй сказав ще поперед: «За кого, доню, пожалася, той мій зять буде, хоч за самого біднішого, аби тобі любивий. Хвалити Бога, худоби і усякого добра буде у тебе стільки, що і на десять віків буде, аби жилось. Вибирай сама, хто тобі по серцю, і скажи мені: чи прийдеться тебе на сторону віддати, чи у приймаючого узяти, мені усе однаковісінько, я усюди за тобою пійду.»

Оттим-то Галочка і не йшла ні за кого, що ще не трапився їй ніхто з парубків, щоб по серцю був, дожидала свого. А дожидаючи не дуже журилася, бо знала, що як-так, а буде такий, що вона його пособере. А тим часом гуляла з подружками, як птичка у аері: була веселенька, як день у маї місяці, жартовлива, як вітерець у садку меж квіточками, приязнива до усякого, як красна весна, звичайна против усякого, як панянка, а роботяща як бджілка, і як та робила усе медок, так і у Галочки усяка робота була до діла і до добра. Через увесь тиждень, по будням, була до діла і до добра. Через увесь тиждень, по будням, ніхто її не побачить ніде і ні з ким, хоч з дівчатами чи з молодицями; усе за роботою та по господарству, цілий день рук не поклада. Не видно було її ні на вулиці, як звичайно дівчатам збиратися та пісеньок співати, і на вечерниці ніколи не ходила; а от вже на ігрищах, на Купала, весною у кероводі, у ворона, у хрещика, тут вона рада була грати з подружками. «Во,» каже, «се у день і при усіх людях. Усі бачуть, що я роблю, як граю, і ніхто на мене нічого не вигідає.»

От затим же то і сходився увесь харківський мир з

пів-дня на Ганчарівку, бо тут вже певно усяк надіявся її побачити; oprіч же того нігде було її уздріти. І що то збереться народу на Ганчарівській вулиці? Молоді паничі окроме собі кучею так і ходять, усе щоб так стати, що як буде Галочка кривого танця вести, так щоб пройшла мимо їх: хоч-би їм подивитися на Галочку, і то з них. Купці позабували свої лавки і замість того, щоб розшитовати, які, на чім і скільки баривши узяти, знай дивляться на Галочку і розшитають, як би так, щоб і так вона любенько та веселенько глянула. А там приказні, що охочі самі грошики лупити, а тутечка вони б що-небудь дали, що хоч-би постояти біля Галочки. А вже про шевчиків, про кравчиків і про усяке парубоцтво, вже і сказати нічого: стоять поодаль, та тільки облизуються. Та не то що: і ритористи і хвилюсохри гурбою причвандяють з своїми спекторами, що ходять вже у довгополих халатах і вже з заплетеною косою, що стоять та тільки плямка, поглядаючи на таку дівку, як є Галочка... О, що б то робив! І хочеться то йому і зачепити її, та й не сміє і соромиться, та й навчить другого край себе і скаже: »Доміне Кутієвський! як буде Галочка бігти мимо мене, то ви пхвіть мене на неї, буцім я нехотя її заняв.« Так що ж бо: доміне Кутієвський пхне, доміне Пузановський поточиться, зачепить Галочку, а та швиденько відскочить, як муха відлетить, то доміне—плихентус у грязентус і закаля свою пикентус (се-б то по латинському, як вони, морочучи людей, говорять.) Не поженився ні трохи, а сміху з себе наробив. А щоб вас з школярами! Вони нічого до пуття не доведуть.

Та коли правду сказати, так скільки там ні було усякого народу, так ніхто-ж не поживився нічим від Галочки: хоч-би хто з купців, з міщан, з усяких паничів, та хоч-би і з самих охвицерів, що й самі по собі бойкі: ти йому слово, а він тобі десять відріже. Ще тільки що вийде Галочка з свого двора, озирнула очима усіх, що зібралися тут, вже вона й зна, як мимо їх пробігти, щоб і подивитися на неї кому не досталося. Тільки добіга до якої кучі, де вже зна, що на неї пильніших усіх дивляться, тут вона очі опустить у землю. А що за оченята були! як є самий спільний терень-ягодка, та так скрізь і бігають, аж сяють; і ні пив би і ні їв би нічого, усе б у них дивився, бо дивлячися у них, так гарно, так весело, що не тільки розказати не можна, та і не тямив сам себе з якої то радости. Так вона бо зараз і

напустить свої чорні довгі вії, і скрізь них очі, мов зірочки скрізь серпанок, так і блестять. І то румяна, а то ще почервоніє, як звичайно чесній дівчині, пануючи того, перед ким стоїть або з ким говорить: так така гарна, така красива, що й розказати не можна. Коли бачив хто, як часом бува зимою зоря погорить та червоніє, що аж на снігу віддає, оттака стане і Галочка; і тільки добіга до такого, що вже зна, що хоч словом її зачепить, як-раз тут і відвернулася, чого-небудь подругу спитати буцім-то. А тут те-ж біда! Хоч не побачиш її красивенького лица, так побачиш білесеньку шию, від бархаток, що еднуса нечеплені, ще красивійше віддає: так би і кинувся ціловати таку чепурну шийку!

Зачепи ж її хто словом, спитай об чім-небудь, зараз зирк з-під своїх війок, вже й догадалася, з якою думкою питають її, вже такий і одвіт дасть. Коли честний, поважний чоловік її пита об ділі, вона зараз уклониться і каже, що треба, та тихенько та приятенько, мов чижичок проспівала, та звичайненько та так розумно, що инший і письменний так не скомпонує. Нехай же з дурною думкою хто її спита хоч об чім-небудь, так тут вона гляне на нього, мов та королівна, та не кажучи нічого, тільки губоньку піднявши, ніби усміхнеться; то той, що питав, і остався як опечений, почервоніє стидом ради як рак, і позичаючи у Сірка очей, стане ховатися за людей, щоб вже його і не бачили.

Така-то була Галочка Таранцівна, на славу не тільки Ганчарівці, та і усьому Харькову краса. Чутка об ній далеко йшла, а що пісень на неї поскладали, так усюди вони прійшли, усе то про Галочку Таранцівну, яка-то вона хороша, яка розумна і звичайна. Спитайте на Ганчарівці, там ще тямлять, як розказували про неї діди і батьки наші, і яка їй випала планета.

І вже їй було так, що годів з двадцять та може з сотню пороздавала гарбузів женихам, що з усіх місць до неї зізжались, а і досі не вибрала собі ні одного парня: та прійшов же і її час.

[III.]

Галоччин батько, Олексій, як дівчата і його дочка грають на вулиці і уся Ганчарівка збереться дивитися на них і на тих, що аж з города поприходили дивитись, то і

він було вийде, сяде на колоді з ким із приятелів, та й розговорюють, об чім там прийдеться.

Раз сидів він собі там на колоді і де об-чім задумався, аж зирк: охвицер йде, та прямо до нього, повернувся та й сів рядом з Олексієм, близенько від нього. Олексій, як треба, зараз скочив, поклонився охвицеру звичайно, та й хотів дальше відійти, бо не приходилося мужикові рівнятися з його благородием.

А охвицер його за руку сів! та й каже просто, по нашому: »Куди ти, чоловіче добрий, усташ? Сиди.«

— Та ні, поклонившись впять, сказав Олексій. Вже нам не подоба против вас рівнятися, ми й постоїмо.

— Оттак же! Так се я тебе зогнав? Не хочу сього, не хочу. Сідай же, зділай милость, а то я устану і піду собі. Чого тут церемонитися? Хіба не усе рівно? І ти чоловік, і я чоловік. Усе ми боже створеніє.

— Як се можно? Ви таки—ваше благородие, а я...

— Усе однаковісінько. Я охвицер перед салдатами, на муштрі, а ти мені рівний і стар против мене. Сідай же, сідай.—Та се кажучи і усе притягуючи Олексія до себе, силкуючися, таки посадив його при всіх на тій-же колоді, і вже близенько край себе, і почав з Олексієм любязно розговорювати.

Спершу Олексій зопинився, несмілко було йому з таким лицем просто розговорювати, а далі-далі, бачачи, що охвицер душа препроста і хоч молод чоловік, та розумні слова говорить, осмілився і став мов з своїм рівним про усе говорити. Охвицер його розпитує, а Олексій розказує: де живеть, чим промишляє, і про усячину там говорили аж геть-геть.

Олексій так уподобав охвицера, так уподобав, що тільки б і слухав його розумні речі: і як охвицер устав, щоб йти до дому, бо народ почав розіходитися, то Олексій аж не стерпів та сказав: »Будьте ласкаві, ваше благородие, приходьте сюди і у ту неділю. Я щось вас дуже полюбив і усе б вас слухав. Пожалуйте приходьте...«

— Прийду, добрий чоловіче, непременно прийду. Бач, увесь город сходиться дивитися на вашу Галочку; так і я туди-ж йду, хоч ще і не розглядив вашої Галочки, як треба.

Олексій усміхнувся і не каже, що то є Галочка. А охвицер одходячи ще сказав: »Будь же, чоловіче, на сім-же місці і на сій колоді сиди, щоб я тебе зараз знайшов. Мені з тобою вееело було. Прощай же!«

— Ійдіть здорові, ваше благородие! поклонившись Олексій сказав і, довго ще дивлячись за охвицером, усе думав: »Що то за розумна дитина! Молод чоловік, та який приятний! Я б з ним по вік жив«. І з тим пішов до дому.

Незабаром прийшла і Галочка, та чи роздяглася чи ні, чи поприбирала своє усе чи ні, а вже і питається:

— Що то за пан з вами, пан-отче, сидів?

— То такий пан, доню, що благодать Господня! Я і не бачив нікого простішого, як він. Не гордий, таки сам своїми руками узяв та й посадив мене край себе. Та що за преумні розговори говорив! По вік того не забуду. Обіщався і у ту неділю вийти до мене: каже, що йому зо мною буцім то весело було

Здається так, що Галочка, почувши, що сей охвицер у ту неділю вийде, неначе трошечки почервоніла, так на одну годиночку, а далі і каже: »Мабуть що десь що розумне говорив, бо на нас і не дивився, і хоч я двічі проводила дівчат у кривого танця край самих вас, та він і не зирнув ні разу.«

— Йому не до вас було: він мені у ту пору розказовав, що, каже, не сонечко ходить, а земля кругом його обіходить.

— Бач що! сказала Галочка, дивуючись.

— Е, чи тільки він премудрости і розказовав? Коли-б ти послухала його!

Галочка—хто її зна, чи вона утомилася, граючи з дівчатами, чи що, а щось не така веселенька була увесь вечір, як завжди. Усе більш мовчала. А як лягла собі спати, то здихнула і подумала собі: »Чому се пани красивіші від простого народу?..«

Як се було коло Теплогò Олексія, так у-ранці дуже гарно було: на дворі сонечко сяло, зогрівало увесь мир, берези почитали розпуковатися, травонька зеленіла, і вже і проліски у садку Олексієвому процвітали, так було хороше, так хороше, що аж дух радовався. Галочка устала веселенька, румяная красивіша і вона здавалася: упоравши, що треба було, сідаючи за роботу, перелічила: скільки день зосталося до тії неділі?.. Мабуть за тим, чи вєпіє докончити свою роботу... Одначе лічивши, як сказала: »суботонька, а там і неді...«, та впять щось-то зарумянилась трошки, та ніби усміхнулась, махнула ручкою і сіла швидче за роботу.

— Таточку-голубчику!—сказала Галочка, як увійшов батько, управивши батраків:—се мені на вдивовижу! як таки

можно, щоб сонечко стояло, а щоб земля ходила? Се мабуть, панські вигалки?»

— Ні, доню, зовсім не вигадки, воно так і є. От як мені учора охвицер розказовав..

Тут Галочці щось веселенько стало на серденьку... Мабуть вона зрадовалася, що почує, що і як у божому світі робиться? Може...

Батько їй багато розказовав, що він чув від охвицера, і закінчав, що розумнішого чоловіка ще і не бачив. А Галочка йому у відвіт тільки і промовила: »Еге!« а то усе слухала пильно і усяке слово запримітила. і жалковала, що нікому їй розказати того усього, що охвицер казав батькові.

У середу Галочка здихнула, та й подумала: »Як то ся неділя довго йде! скільки вже днів, а ще й досі середа! до неділі щ...«

І влять вона закраснілася..

У суботу увійшов Олексій у хату швиденько, та й каже: »Знаєш, Галю, що я надумав? Охвицер зовсім не пишній і овсі не гордий. Закличу його до нас полудновати завтра.« Галочка так і сторопіла. Дума, і не зна, що сказати.

Батько влять її спитав: »Чи добре так, чи як думаєш?«

— Та воно б то, пожалуй, добре, ледве промовила Галочка: — так глядіть тільки те, чи піде ж він до нас, до простих мужиків?

— О, я знаю, що піде, сказав Олексій. Коли посадив мене край себе і казав, що ми перед Богом усі рівні, так такий вже не одцурається від хліба-соли. То і що-ж? Зберімося, налогадимся, а не прийде, як хоче.

— А що-ж ми йому налогодимо? У нас панського нічого нема, та й не знаємо, що для панів треба.

— Дурна ти, душко! Не усе однакову хліб-сіль Бог дав, що пану, що усякому чоловіку? Чого тут? Що є, то й додамо. Ми не пани, і він зна, що в нас панського нічого нема! Та і об тім нетрубуйся. Я постачу усе. Ти йди собі на вулицю грати, а я покличу Домаху: та була у пана наньмичкою, та зна, де що як зварити. А ти не трубуйся ні об чім.

Як же таки Галочці, будучи хозяйці, та не турбуватися? Роботу свою заховала, кажучи: »Вже тепер ні к чому починати квітки вишивати, вже суботенька. Я лучше нароблю квіток з шпалер, та заквітчаю святії образи; он і голуби вже старенькі, треба новеньких зробити: та і піч, бач, як поколупалася!...«

От і покликкала зараз наньмичку і звеліла усю ту глину на печі, що поколупалася, стерти та нову позамазовати скрізь. Бо піч була з зелених водолажських кахлів, та на спаях червоною глиною позамазовано, так так хороше було, що не то що!..

Наньмичка піч пора, батрак долівку землю рівня, де повибивалося, а Галочка вяже квіточки, та які вміла, які знала, самих гарних наробила і голубів новеньких попривішувала. А сама усе турбується думкою: »Коли-б же гарної рибки придбали! Хто то в них буде купувати? Що то як-би мені воля: я сама пішла б на місто та й купила б, якої сама знала... щоб не стидно було.

От у неділю, чи пообідала мершій чи ні, зараз Галочка підмела велику хату, повісила на кілочок чистий рушник! довгий та передовгий, та мудро усякими цвітами вишитий, накурила ладном кріпко і заперла хату, щоб не видихалося, поки... У кімнаті стала вбиратися. і що то вирядилася, хороше та прехороше! Доброго нічого не брала, так лучче від простенького; та як же то на ній усе чепурненько, любенько, штепененько, як на картинці. Чи пора чи не пора збиратися, вже вона й вибігла... Біжить вулицею і землі не доторкається, а на душі так їй чогось-то весело, так весело!.. Добігла—і дівчат нема нікогисінько!.. Зирк, і на колоді не сидить... батько ще не вийшов. А вже з десяток халавурів вже і швандяють по вулиці, дожидають збору дівчат.

Що тут Галочці робити? де їй дітися? »А що за прелінівні дівчата,« дума собі, надувши губенята з серця та мотаючи рушником, що узяла підперезатись. »Чи вони силять, чи що? Але і досі не виходять а там гляди, і вечір, а там і піст скінчається. Коли-ж ми награємось? Побіжу їх збирати мершій.«

Кинулася у першу хату: там ще обідають. Сердитесь наша Галочка, виговорює, поспіша викликати подруг, бо вже, каже, нерано, вже над заходи сонечко, скоро вечір. Кидається по хатах по другим: там ще і не думали збиратися, тільки вбираються. Отаманує наша Галочка над дівчатами, виганяє на панщину, а дівчата регочуться: »Що се, кажуть, сталося з Галочкою? То ми було зберемося усі та дожидаємо, дожидаємо, поки- то вона вийде, а тепер поперед усіх поспіша. Ще тільки півдня, а вона вже каже: вечір хутко. О бодай тебе!«

Сяк-так стягнулися. Попереду було все починають

вороном, а тогді вже з піснями пійдуть; так теперь Галочка каже: «Ні, давайте у Кострубонька.» Ми розберемо її думку: у Кострубонька як грати, так треба пісню голосно викликати, а далі, як вмере Кострубенько, так треба у долошки плескати. От луна від пісень та від лясків пійде, от швидче і вийде... батенько: «мені до других діла нема,» так дума Галочка.

От і почали у Кострубонька. Пійшла луна скрізь. Посипавсь народ з усіх місць. Бачить Галочка, граючи у жони, що вже і батько її вийшов і сів на колоді, як зирк!... аж розсердилася: «Чого той Тиміш та сів біля мого пан-отця? Чи він же вміє з ним говорити? «Аж ось... Галочка понурила очиці у землю, та вийшла з кругу, щоб, знаєто, відтягнути рушничок, чи ослаб чи що; а сама з боку усе вивить, куди охвицер ійде... а він усе ійде, ти до колоди... от і Олексій і Тиміш устали, кланяються... Отже Тиміш і відійшов, спасибі йому! Отже і посідали охвицер з Олексієм: от Галочці і веселіш стало, що батькові не буде сумно, є з ким розмовляти, є від кого розумних річей послухати. От як повеселішпала, зараз і закомандовала: «А нуте у хрещика!»

— Та тривай бо, Галочка! закричали їй дівчата:—ще у жони не зограла, а вона вже у хрещика.

Отаман-Галочка не слуха їх: розірвала круг, попаровала усіх, настановила гробів, полетіли дівчата, мов пташечки... Еге! то Галочку і тут знати: не біжить, а тільки викиляється, мов той молоденькій яєнок, що легенький вітерець колише його... Піймай же її? Куди! хіба муха тільки за нею злетить! «Та куди ти, Галочко, усе бежіш?» кричали на неї ті дівчата, що гробами були. «Усе до колоди біжить! хіба не бачиш, яка там калюжа? Добре тобі, що ти така легенька, що і перестрибнеш через калюжу, а ми не вдержимося, та так у неї і шубовтнемося. Бач, як позабрїоховалися!»

— Та то я, дівчатка, зати́м туди біжу, бо тут з гори, так легше...

Так відбрїховалася хитра Галочка, бо овсі туди не з гори було, а трошки горбовато і попереду калюжа. Та її нужди мало, вона через ту калюжу, як думка, так і перелетить; а їй аби ближче подбігти до колоди: на колоді сидить... батенько її... а з батеньком... охвицер... та що то за хороший Молоденький, чорнявенький, очиці як жар, на виду руменький та білий: вже видно, що паньського роду... Та як

чепурно прибрався!... і як приязельно з моїм пан-отцем розговорює!... От вже хороший та красивий! Тепер я його лучче розгяділа. Так думала Галочка, добігучи усяк раз до колоди, і що ні робила, як ні виспівовала, не зирнув охвицер ні разу ні на неї ні на дівчат.

Не до пісень бо і не до ігришів йому було. Він на сю пустоту не дуже заглядався. Йому і дівчата байдуже. Він собі був такий чоловік, що коли узявся за яке діло, так вже ні доїсть ні допе і ні об чому не дума більш, поки не скінча свого діла. Тепер він, побачившись з своїм приятелем, з Олексієм, став йому розказовати про усе, що діялося у нашому царстві: як Татари було заповонили усіх нас, як командовали над нашими старшими і як здирали з народу останне, хто що мав; як наші відбилися від Татарви, і далі який цар після якого воцарявся, і як цар Петр по усім усюдам дав порядки; усе, усе розказовав з великою охотою і не дивлячись ні на що, що край його діється; бо бачив, що його слуха чоловік розумний, усе понима і хоче ще більш слухати, щоб усе знати. Олексій так би і не відійшов від нього і бачачи, що вже не з так рано, став пильно прохати охвицера, щоб пожаловав до нього хліба-соли одкушати.

— Піду, мій любезний!—сказав охвицер устаючи:—з великою радістю піду, бо бачу, що і ти мене полюбив, як і я тебе. Тільки з уговором піду: щоб ні ти, ні жінка твоя, ні сім'я твоя, щоб не величали мене благородием, та щоб не утратувались для мене нічим. Що ви кушаєте, те і я буду. Усе божий дар.

— Та чим багаті, тим і раді вас, такого доброго і милого пана, угостити. Не положіть тільки гніву за нашу простоту. А як же нам і величати вас, коли ви є ваше благородие?

— На-що се благородие? Кажу тобі, не треба. Ти не солдат, і я не на муштрі; зовіть мене просто: Семен Іванович. Так розговорюючи і дійшли до двора, і Олексій увів свого гостя у велику хату. А Галочка бігала, бігала у хрещика, зирк до колоди: нема пан-отця, нема і охвицера! «Мабуть вже пішли до нас,» подумала собі, та й притихла, і ноги в неї болять, вже і утомилася, вже і не здужає. «Піду, каже, до дому.»

— Куди ти підеш?—гукнули на неї дівчата.—Ще тільки розігралися, а ти вже і втікати. Давймо у кривого танця! Веди, Галю! Без тебе ніхто не виведе.

— Як собі хочете, дівчаточка-голубочки! а справді кажу, що треба до дому. Так мені щось... чи з очей, чи що...—І пішла Галочка до дому, та перше тихою ступою, а як відійшла дальш від дівчат, так як стріла, і не забарилася добігти.

[IV.]

Увішедши у противну хату, мала причепуритися після бігання, так бо і руки і ноги трусяться, і не зна, за що і узятися... Сяк-так, нічого робити, хочеться прийти у кімнату та послухати, як охвицер буде з батьком розговорювати і що розказоватиме, а тут щось соромиться, і не сміє, і боїться; та схопивши, що попало, буцім треба сховати, та й понесла...

Увішедши у велику хату, низенько, звичайненько поклонилась гостеві і тільки що хотіла прийти у кімнату, а батько її і зопинив, питаючи: »Чи вже ти, Галочко, і вернула-лася? А чому се так рано?«

Галочка, ще кланяючись, накинула очком, що охвицер щось розказовав, а як вона ввійшла, так він, уздрівши її, так і замовк, і рука до гори піднятая так йому і зосталося, а сам так-же пильно дивиться на неї, що неначе звісти її хоче. Галочка, звичайно як дівка, се усе підгляділа, та ще й пуще засоромилася... Перебігла б мерщій у кімнату і заховалася би, так пан-отець пита її об чимсь, а об чім, вона і не розслухала. Та вже він у-друге спитав, а вона, стоячи перед ним, переминається та червоніє, як є калина; а далі вже намірилася, та й сказала:

— Та не знаю... дощ розігнав... там дівчата... тее-то... поїхали...

— Добре, коли при такому сонечку та вас дощ розігнав. Ідъ же і ти, куди хоч.—Так сказав Олексій усміхаючись, бачачи, що Галочка і речі не знайде, що сказати. Не вспів батько сього сказати, а Галочка вже як тая муха улетіла у кімнату.

— Се моя дочка, Семене—Іванович! став казати Олексій. Не положіть на неї гніву, що вона так обрябила при вас і не зуміла одвіту дати... Галочка притулила своє ушко, та й не дише, щоб дослухаться, що охвицер про неї скаже.

А Семен Іванович дивуючись і питається:

— Так Галочка твоя дочка?

— Моя, Семене Івановичу.

— Ну тепер бачу, що тебе Господь благословив дитятею. Я чув про неї багато чого хорошого, її кріпко усюди похваляють. Бачив разів зо два на ігришах, красива показалася мені, а тепер, як побачив близче, так вона, міри нема, яка красива. А що найбільш у неї, очі. По очам, Олексію, можна знати, яка у чоловіка душа. Істинно, ти щасливий батько, маючи таку дочку добру, розумну, та ще й красиву. Я з роду не бачив такої красивої.

Яково-то було Галочці, сеє усе слухаючи?

— Се, Семене Івановичу, що ви мене, по ласці своїй, полюбили,—сказав Олексій,—так вже і дочку вихваляете.

— Ні, Олексію, істинно так. І влять таки скажу, що ти щасливий батько.—Тут Олексій став кликати дочку... так куди-ж! як їй було вийти? Не сто раз вон чула, як їй і у вічі казали, що вона дуже красива, так то їй і дарма було. А тепер де б вона ділася, чуючи, що охвицер її похваля; а тут батько кличе: треба його послухати, вийти; а як вийти? як глянути на охвицера, коли він по очам усю душу зна?... Скрізь землю пішла б!

Як не виходить Галочка, а Олексій не любив, щоб його не слухали, пішов сам за нею і став її уговорювати, щоб не соромилася та вийшла, бо треба полуднувати лагодити.

— Добре-ж, таточку, вийду. Тільки нехай охвицер нічого мене не пита, поки я не розливаюся.

Олексій увійшов до охвицера, моргонував йому, усміхнувся обидва—і стали своє розговорювати. Збиралася, збиралася Галочка, і як увійшла, zobувшись влять поклонилася, і Семен Іванович вже і не займав її, а тільки як куди йде через хату або прибира що, то очей з неї не спустить, і що розказовав Олексієві, забуде, замовчить: а коли Олексій що розказує, то він і не чує нічого.

Агу, огляділась трошки і Галочка, мотаючись тут перед ними; їй вже не так млобно. Прибира, прибира, та прислухаючись до охвицерових річей, і стане, і дослуха усе. Уже й так, як він не бачить її, вона розгляда його; як же на ту пору гляне він на неї, так де б вона ділася?... Се й пераз так лучалося, а усе їй на нього хочеться дивитись, а йому на неї. Серце серцю стало вже вість подавати.

Подали страву, стали вже полуднувати. Галочка порастеся, і присяде і слуха, що вони з писання розговорюють. Яковсь-то Семен Іванович осмілився, та об чім то і спитав

Галочку... Господи! трохи ложки не впустила! І не стямилася, де вона сидить; а далі, нічого робити, одвіт дала. Так у-друге, у-третє... вже Галочка огляділася, вже сміливо говорить і бачачи, що охвицер честна і добра душа, і що у нього на думці нічого нема поганого, стала смілива: після полудня, упоравшись зовсім, сіла біля свого пан-отця і стала слухати, об чім охвицер розказує. А він про усе розказує, чого Олексій і не знав: як у світі поводитьься, де які землі є і що для чого на світі є, об усім говорив і усе знав, бо кріпко розумний був. Олексій знай його розпитує, то про се, то про те. Вже і Галочка осмілилась і сама де об чім розпитує, і вже перестала його величати «ваше благородіє», а вже зоветь, як він звелів: Семен Іванович.

Оттак розговорюючи, просиділи і довгенько. Ще б не пустили свого Семена Івановича, так одно те, що нерано, а друге, що дуже далеко йому йти, аж у город; через садки, степком і через гребельки. Тоді так було: де город, а де Ганчарівка, кріпко далеко. Олексій, попрощавшись з Семеном Івановичем, провів його аж геть: а Галочка, як сіла кінці стола, як підперла свою головку білою ручечкою, як задумалася...

— Чи чуєш, Галочко?—крикнув пан-отець.

— Ох!—та скочила з лавки, та й не зна, що казати.

— Що се з тобою сталося, донку? увійшов я у хату, не чуєш; тричі кликнув, насилу розчумалася. Чи задрімала, чи що?

— Так таки... що... трошки...

— Утомилась, сердешна! Одно те, що набігалася, а тут поралася. Іди ж, лягай спати. Бог з тобою.—Перехрестив її і пішов.

Сиділа ж наша Галочка, сиділа, думала ж вона та думала. А що думала? Хто її зна! Тільки і промовила: «А що-ж з сього буде?» та й сплакнула, перехрестилася і лягла вже, так до пів-ночі доходило.

Смутна сіла за роботу наша Галочка, смутна і обідала, чи то пак не обідала, а тільки сиділа за столом так. Олексій дивовався і питав її, чом вона нічого не їсть і чому така смутна?

— Так, таточку! щось чи голова... ні, мені усе нудно та тошно,—сказала Галочка, та й здихнула важко.

— Чи не набігала ти, нехай Бог милує, лихоманки?

— Набігала лихоманку, що і по вік не збуду,—подумала

Галочка, а Олексій помовчавши і сказав: «Обіщайся у неділеньку у Куряж сходити.»

— А то-ж, таточку: коли-б швидче неділенька прийшла.

Оттого-то наша Галочка така й смутна була, що неділенька далеко: аж через шість день. У неділеньку охвицер обіщавсь прийти до них... Коли-ж то се буде?... Коли дождешся тієї неділеньки, а тут так, що через силу хожу... так собі думала Галочка, перемиваючи ложки після обід, як ось—рип у двері і хто-ж то? Семен Іванович!.. Галочка усе з рук так і повпускала...

— Сердсья, не сердсья ма мене, Олексію Петровичу,—сказав Семен Іванович, увідшешши у хату і поклонившись поперед старому, а там і Галочці:—а я до тебе прийшов і сьогодні. Як хоч: мені без тебе скушно. Я люблю з тобою беседувати. Як упорався з службою своєю, зараз і потяг до тебе. Скажи мені по істинній правді: чи не мішаю тобі у чім? Може ти своє робив? Я у друге уремя прийду.

— Та що се ви говорите, Семене Івановичу?—сказав Олексій. Я б вам не то що, я б усе перед вашим здоров'ям так би і стояв, і усе б слухав, що ви нам доброго розказуєте. Знаєте що, коли так: як вам є уремя, то коли тільки захочете, так прямо і йдіть до нас. І двері і душа моя для вас відчинені по усяк час. Ви мені ні у чім не помішаєте. Я з ранку порядок дам батракам, та і пан на увесь день. І вже мені худоба того не дасть, що ви мені розкажете або прочитавши розтолкуєте, по ласці вашій. Приходьте ж, хоч по усяк день. Чи так, Галю?

— Ей-же так!—сказала Галочка, слухаючи такі батькові речі, що їй здавались так, неначе хто на гусли їй грає.

— Так, пан-отченьку! І мені веселіш буде на душі, коли вам весело буде з Семеном Івановичем!

— Так може тобі, Галочко, смутно буде, що ти сама собі сидітимеш?—спитав Семен Іванович, пильно приглядаючись їй у оченята.

— І то вже!—сказала Галочка, опускаючи очі-зірки свої у землю.—Буцім я сама собі сидітиму? Адже батенько мене не віджене, коли і я тут буду з своїм ділом? Тут таки робитиму своє, а тут слухатиму, об чому будете розговорювати або що читатимете. Я, хоч і читають, а де-що второпаю.

Так і положилися, щоб Семен Іванович, коли тільки захоче, щоб і приходив.

Та й зачастив же! Що в Бога день, покінча своє діло,

справить що треба та, не оглядаючись—на Ганчарівку, бачите, до Олексія... більш нічого, йому буцім-то тільки його і треба. Тут вони сидять, розговорюють, читають. Олексій розпитує, як що трудне та непонятне для нього у Четі-Миней; Семен Іванович товкує, та так чисто, що неначе у рот кладе; а Галочка так і слуха: забуде і роботу, устроїть голку у полотно, та й не виводить її, ручку опустила, голівку підняла, а очиці як ясочки, так і не сходять з Семена Івановича... так то широко слуха!

Слуха!.. Коли-б же хто та опісля почав би її розпитувати: що таке розказовав Семен Іванович? то коли б тільки по правді, вона б і сказала, що хоч і прислухалася до усякого слова, та не второпала нічого, бо усе приглядалася, як він гарно говорить та губоньками, що червоні як та калина, поворочує, і з-за них та зубоньки мелькають, біленькі та рівнеські, як є один; які-то рум'яні щокки, які узенькі чорні його брови, як на шнурочку, а очиці які-ж те! «Він казав, що через очі можна бачити душу у чоловіка. Так і є, що правда. Як зирне на мене, то я й бачу, яка в нього душа добра, який він жалосливий до усіх; та так мені його жалко стане... та через те нічого і не розслухала, об чім він розказовав.

Сього Галочка нікому не говорила, а тільки думала собі, як було проводить Семена Івановича об пізньому вечері та ляже на своєму ліжку, щоб то спати, так їй і не спиться: усе-то силкується згадати, що читав або розказовав Семен Іванович, так бо не згада нічого... «Нехай же завтра не буду на нього дуже пильно приглядатися, а усе буду слухати.» Так скаже було Галочка з вечера, а у день прийшов Семен Іванович, почав говорити... забула наша Галочка слухати, зна розгляда його і доглядається, чого учора не добачила, що «он-ямочки на щоках його, що так би і дивилася на них; он рученята не величкі та біленькі, мов у панночки, та як заговориться, як обіпреться рукою об голову, та пальцями перебира своє волосся, чорне як смоль та м'якеньке як шовк...»

Оттак і по усяк день Галочка що-небудь знайде у Семена Івановича, чого перш не розгляділа: то голос приятний, то як задумається чого—а вже щось частенько став задумоватися,—так так його жалко: усе б на нього і дивився! А як піде по хаті, так що то за стройний! у стану, що двома п'ядьми можна його обняти, мов переломлений, так і вихиляється!

[V.]

Семен Іванович приносив і свої книжки, та що то за прерозумні! Про усе, про усе там писано було. Олексій, бо він один їх і слухав, не нарадується було. І розказував багато де-чого розумного. І про себе розказовав, що він є поміщик, що у нього вотчина аж біля Прилуків, у-купі з братом, більш чим сто душ; батька і матери нема, померли, брат господарює, а він служить у війську. З братом живуть, як закон велить, любязно і согласно; брат йому усе вистача, чого тільки треба, і що він сам собі вольний козак. «Що, каже, хочу, те і роблю, ніхто мене ні у чім не силує і не поборонить ні у чім, бо я сам пан над собою. Служу у війську, поки треба. Коли стане замирение, піду у-в одставку, та й оже...» Тут щось і замовк: та зскачав з лавки, ходив, ходив по хаті, усе думав щось собі довгенько... далі схопив шапку і став збиратись до дому, а ще то й не пора була: він було завжди просижує до пізнього вечора, а тут ще тільки сонечко геть-геть спустилося.

Олексій кинувсь, щоб його прохати, щоб ще посидів, бо ще рано, так ні: притьмом ніколи, діло є, треба сьогодні зробити то се то те... і не впростили його, щоб ще посидів; пішов собі тихою ступою, похиливши голову...

Олексій став жалквати, думаючи, чи не розсердив його чим? так бо ні: так приятельно розговорювали. «Хіба чи не ти, Галочко, чим його розсердила?» «Щоб-то я, пан-отченьку? мовіла промовила сердешна Галочка, бо слези так налягли їй на душу, що й дихати важко було.

— Так бо ні! впять став розмишляти Олексій: ти йому сьогодні і слова не сказала. Не знаю, що се таке є! нехай чи не прийде завтра, розпитаю. І пішов з хати.

А Галочка як подумала: «А як не прийде?..» Та з сим словом, як заплаче! Батечки! як то гірко плакала до самого вечора! А чого? і сама не зна. Такі думки постигли її, що і не придума, що їй і робити: то, дума, може він занедужав, нікому його доглянути, тяжко йому, може ще до світа і вмере!.. Та від таких думок аж з ніг звалилася, прилягла на ліжку, слізоньками обливаючись... «Коли-б можна, побігла б, мушкою полетіла б до нього, тільки б глянула на нього, що з ним робиться?.. коли нічого, то і мені б полегчало!.. Коли завтра не побачу його, то певно до вечора мру... Так мені тяжко!..»

Не вмреш, Галочко!.. бо ще дуже зарані, як ще і не приходив ніколи так рано, Семен Іванович вже і йде. Галочка, ще тільки устала, та усе пильно на город дивилася... і трошки згодом і вздріла його, та аж за ворота вибігла, і як птачка веселенька, підплигує, щебече до нього ще в далеку: »Чи ви не вмрели, Семене Івановичу? А були-ж недужі? Чи чого розсердилися на нас? Що ми вам заподіяли, що ви нас учора так хутко покинули?»

— Нічого, Галочко, нічого! Діло було, більш нічого,—казав Семен Іванович веселенький вже, і любязно усе говорить і не хмуриться. Увішедши з Галочкою у хату, зараз і пита:—»Де-ж Олексій? Я вже увесь день у вас посижу.»

А вже Галочка і облітує по усьому двору, гукаючи:— Тату, таточку!... Та йдіть же швидче! Вже прийшов... прийшов! ей-же то Богу прийшов!..

— Хто-там прийшов?—обізвався Олексій від хліва, що заплітав з батраками.

— Та він же, пан-отченьку, він! Він і не вмрав, він і недуж не був, йому діло було. Сьогодні увезденички буде в нас,—казала Галочка, розмотуючи руками, а сама чи догворила чи ні, та вже і біжить мерщій у хату.

— Та хто?—ще таки гукнув на неї батько.

— Та Семен Іва... більш і не чути було, що Галочка сказала, бо вже вбігла в хату; вже й там кидається, перається, прибирає, і сама не зна, що воно таке... Небо над нею піднялося, сонечко ніколи так над нею не сяло; куди ні гляне, усе їй весело, усюди гарно, так гарно, що аж слюзи їй проняли!... Побігла у кімнату, сплакнула трошки з радощів, вмилася, втерлася, прибралася і вибігла до гостя, веселенька як пташечка.

Виять пішло діло, як і спершу. Еге! та щось не так вже. Пожаль, прийде Семен Іванович і веселенький і розговорливий, і де-що жартовливе скаже і Галочці; та далі чи розкаже чи стане читати, та почне часто поглядати на Галочку, та і змінається зовсім! Як установить на неї свої карії очі, дивиться, забуде, що й говорив, або й читати перестане і буде на неї довго дивитися... і чого-то в очах у нього не побачив би? Там була уся його думка; усе, що було у нього на душі, усе можна було бачити... Що таке? ми будемо знати опісля; а Олексій не дуже в його очі заглядав, він би і не розібрав нічого, хоч-би і подивився в них; він було тільки і дивується, чого Семен Іванович так

задумався? та й собі замовчить, щоб не мішати йому об чім там думати.

Одна Галочка трохи чи не знала, що на думці у Семена Івановича: бо як тільки побачить, що він почав на неї дивитися пильно, не так як завжди дивиться, вона вже не зирне зараз на нього, а похилить головку, та голкою не шие, а тільки по роботі копирса, а що дума собі?... так побожусь вам, що однаковісінька у неї думка була, що у Семена Івановича... Та як пуститься вона у тую думку, як дасть їй волю, так їй так хороше, так весело, що вона і не тямить себе, чи вона на землі, чи у раю?... Їй здається, що вона мов пташечка божа літа по-під небесами і щасливіша від усіх людей: та тут і гляне—на кого-ж їй більш і глянути?—гляне на Семена Івановича... та якими очима гляне?... що Семен Іванович вдарить себе рукою, затулить очі, припаде на стіл, довго так полежить, піднявся... видно було, що слюзинка, друга в очах його блещить... обітерся, устав, походить по хаті і впяць сяде...

А Галочки вже давно тут нема: вже давно у кімнаті... тяжко їй стане, дух захватuje, сплакне і поки-то—поки справиться з думками, що увійде до них.

А Олексій, той на усе дививсь по своєму. Бачачи було, що Семен Іванович так стражда, приймається його розпрошувати: »Чого ви так собі, Семене Івановичу?»

— Так, щось нездорово,—скаже було він, так аби-б що-небудь скатати.

— Чи не викушали б може полинькової? Вона кріпко полезна, вець від усього...

— О, щоб тебе, пане Олексію, з твоєю полиньковою! Ну, так, що прислужився! Від усього, каже, полезна. Ти вже до старости доходиш, так позабував еси, що то є молод чоловік. Не тільки твоя полинькова, та й ніщо у світі не відведе туги від серця, хіба... Ох, тут і своя молодість згадується!.. Якого то дива не робили зо мною і карії очі, і рум'яні щоки, і біленькі рученята... Годі! не хочу згадувати, тільки жаль бере!.. Будемо своє розказувати.

Так усе частіш, усе частіш діялось меж Галочкою і Семеном Івановичем. Вже й так траплялося, що хоч він і прийде, то такий же то смутний, такий невеселий, що й слова від нього не почувеш! Сидить, мовчить, часом здихне, а на Галочку не зводячи очей дивиться... і з тим і піде.

— Чи не сердиться на нас чого Семен Іванович? Чого

він такий чудний став з нами? Як ти думаєш, Галочко? — пита було часом Олексій дочки.

— Може! — одвіт повагом дасть дочка, аби-б то що-небудь сказати; а сама добре знала, від чого він такий. Та так знала, що відгадовала сама собі, який він прийде: чи веселенький, чи ще більш смутненький? По своїй душі відгадовала і об ньому...

Що-день, що-день Семен Іванович був усе смутніший, як ось і овсі не прийшов... Галочка просумовала і на другий день не дожидала його: нема; нема і на третій, і на п'ятий нема... Галочка сумує, Галочка плаче... то роздума і скаже: »Добре він робить, що покинув до нас ходити... Що з того?... Нехай! Він привикне без нас, забуде... усе йому рівно; однаково-ж я швидко вмру... не можу його забути!.. Хоч с'як, хоч так... Мені треба вмирати; нехай він живе, нехай любується у білім світі! Нехай і їм світ красується, як найлуччою своєю квіточкою... Коли-б тільки провідав, де я лежатиму, та щоб хоч разочок навідався до мого гробу... Земля б стала мені пером, тісна домовина стала б мені за веселюю світлицю; запекшиїся уста мої усміхнулися б до нього, замершії оченки мої глянули б, і скрізь насипану землю вздріли б його, сухая рука моя іще б простяглася до нього!... Лучче смерть мені прийняти, лучче мое дівованнячко і мою молодість і мою дівочу красу заховати так, як вона, є чим ждати, поки я зсохну, счахну, що він і не пожалкує!... Смерте, смерте! де ти? Пожалкуй батька від діточок, жінку від мужа, не бери їх: їм хороше на світі жити, не бери їх; озьми мене нещастну, сироту! Мій батько ще не стар, оженився, дітей Бог дасть, мене забуде, без мене привикне, не буде журитися; а мені за-чим жити на сьому світі?... Коли він справді мене любить, як я його, то ще лучче тут мені вмерти, бо що з нашої любови має бути? Смерте, смерте! озьми мене! не жалкуй ні моєї краси ні дівованнячка!.. Мати сира земле! Прийми мене до себе, приголуб мене і не пусти мене на світ, де нема мені ні щастячка, ні одрадоньки і ні-якої втіхи!..«

Так було Галочка по усяк день тужить, і що б робила з нудьги? А Олексій так той притьмом зажурився! Ні звість нічого до порядку, ні роботою не втішається. У хаті скуча, виїде до роботників: усе, здається йому, усе не так роблять. Сердитися, грима, часом налаєть кого дурнісінько, покине усе, побрів у хату; у хаті сумує, розгорне книгу і нічого не прочита.

Так сумовавши, у неділю гукнув на Галочку: »Давай, дочко, швидко обідати. Мені діло є у город.« Не гаразд пообідав, подяковав Богу, зараз за шапку і ворчачи сам собі: »я не стерплю так довго... пропаду від нудьги,« пішов з хати аж у самий город.

Як осталася Галочка сама, чи поприбирала де-що, чи ні, журба її узяла... Сіла кінці стола, схилила свою голівоньку і рукою підперла, та і задумалась... Об чім же вона там не думала?.. об чім не розмишляла?.. чого то не розгадовала?.. Тільки що слізоньки з чорних очей капали на її шовкову запаску...

Не чула, і серце їй звістки не подало, що Семен Іванович увійшов у хату, стоїть перед нею, дивиться... вона плаче! Він не стерпів, ухопив її за руку, та й крикнув:

— Галочко! чого се ти плачеш?

Господи! Що сталося з Галочкою? Сама себе не тямить? Скочила, дивиться, чи се він, чи ні? І раденька б то, і сміється, а слізоньки, мов той дощик, що скріз сонця йде, так і капотять. Насилу схаменулася, насилу у чувство прийшла, та розгляділа, хто се є против неї і що схопив її руку і пригорнув її до свого серця, що так і чути, як воно кріпко колотиться...

— Се ви, Семене Іванович? — насилу промовила словце і стала визволяти тихенько свою руку, буцім то щоб хусточкою зітерти лавку. Зітерла, та й стала його прохати: — Будьте ласкаві, сідайте, поки пан-отець вернеться з города. Вони пішли до чоловіка за ділом.

— Жалко, що його нема! — сказав Семен Іванович. — Я й до нього, я й до тебе прийшов... Галю! зірочко моя!.. Не можна мені без тебе пробути!.. Усе тобі розкажу, як я страждаю без тебе. Побачивши тебе у перше, мені здалося, що я знайшов якусь собі щастя. Усе б я на тебе дивився, усе б я тебе слухав, усе б хотів, щоб ти мене взивала по менню, бо ніхто мене так приятно не зове, як ти! Душа у мене стрепенеться, серце заб'ється і мені стане так весело, так весело! Згляну у твої оченята, що отсе напрасно ти рукою закрила... закрий їх, та тільки слухай. Без тебе я не жив, а маюся; чи справлю хоч трохи своє діло, біжу до тебе. Біля тебе — моя радість, мое щастя, моя втіха! Без тебе мені увесь світ немилый! Не вмю розказати, як весело мені біля тебе... Далі думка така стала приходити: Галочка тебе не полюбить... Слухай бо, не закривайся і другою ручечкою. Я тобі як

розкажу усе, тогді роби зо мною, що хочеш. Від такої думки я став відвикати від тебе зати: не буду їй докучати, не буду ще більш до неї привикати; перестану овсі ходити, не буду її бачити, швидче вмру: бо не бачивши тебе і не слухаючи твого голосочка, знаю, що довго не проживу. От я перестав до тебе ходити, усе звав смерть до себе...

— Та і я ж її... викликала,—через велику силу, хлипаючи, промовила Галочка.

— Як се можна? Тобі треба жити!—аж скрикнув Семен Іванович і, ухопивши її руку, став опять казати:—Ти вітха твоему пан-оцеві, ти краса усьому миру! Тобі треба жити. Нехай я один постраждаю! Як можна мені жити без тебе? Нащо мені і світ, коли мене не любиш!..

— Хто ж се вам сказав, що я вас...—сказала сміливо Галочка, та вже ледве-ледве договорила, та тихесенько, як кропивяночка закінча свою пісеньку, так вона закінчала: ...що я вас не люблю?

— Так ти мене, Галочко, любиш?—крикнув Семен Іванович, не тямлячи сам себе з радости. І ухопивши її другу руку, став пильно приглядатися їй у оченьки, усе допитуючись.—Скажи так ти мене любиш?

Де б ділася Галочка! Утекти не можна, він за руки кріпко держить, а тут ще у вічи загляда і пізна усе, пізна, що у неї е на душі. Що їй робить? куди очиці заховати? Більш нікуди—припала йому на плече, і не видно йому її...

А він усе просить та руки цілує та молить, щоб сказала, чи любить його хоч трішечки?..

Жалко їй стало його; а на серці їй весело! так слюзи ж так і ллються, і сама не зна чого; за хлипанням ледве промовила: »Я не знаю, як люблять... а тільки усе те, що ви розказовали... то так... і мені було без вас... і я не хотіла без вас жити... хотіла вме...«

Вже останнього Галочка і не договорила. Вже Семен Іванович, не тямлячи і сам себе з радости, обняв її, пригорнув до серця і поціловав...

— Що зо мною діється?—сказала тихесенько Галочка, лежучи на руках Семена Івановича, що держить її, цілує, цілує її зовсім нечувствєнну, і стане дивитися їй в очиці та впяць цілує. Що зо мною діється? мені так хороше, що я не зумію і розказати. Ще як стала знати вас, то було як задумаюсь, задумаюсь, то мені тогді було так хороше... Та ні, тепер лучче. Тепер я не знаю, хто я, де я і що я? Я,

мов птичка, вибилась з хмарочок густеньких та темних, біля ясного сонечка літаю! Не страшно мені, хоч по увесь вік горечко, бідонька, усякеє лихо: мені усе байдуже! Я мала тепер таку годиночку з вами, що і повік не забуду сієї радости... Ви мене любите... ви мене цілуєте... ви мене не покинете ніколи?.. Та з сим словом обняла його ручечками і пригорнула до себе кріпко і, гірко заплакавши, жалібно стала прохати його: Не покиньте, не забудьте мене! Ви моя душа і серце, і вітха і радість. Не вмю як більше сказати!..

Багато б вона де чого сказала ще, так бо Семен Іванович не дасть їй слова промовити. Цілує її у вічи, руки їй вицілює і усе дякує, що й вона його так любить, як він її. »Тепер,« каже, »я не сирота! І для мене сонце світить! У радости вік доживу... От їдеть пан-отець, скажу йому, буду прохати...«

— Підждіть, Семене Івановичу!—сказала Галочка.—Ще не пора пан-отцеві нічого говорити. Ще ми не порадились ні об чім... Я ще й тепер ума не зберу усе те розказати, що у мене на думці. Нехай ще опісля, я ще не привикла до свого щастя...

— Як знаєш, так і роби!—сказав Семен Іванович.—Як скажеш, так і я робитиму, бо нічого не знаю і не хочу нічого знати, опріч того, що ти мене любиш... що ти моя... по-вік моя?..

— По-вік твоя, сказала Галочка і сама від усього серця поцілівала його... а далі і розійшлися, бо вже Олексій докорив до воріт.

[VI.]

— Де се ви були, мій милий паночку? скрикнув з радощів Олексій, увішедши у хату і побачивши Семена Івановича; та аж пібіг до нього, кинувся було йому руки ціловати, так той не дав, та обняв і поціловав його. «Я по вас» каже Олексій, «кріпко скучав та, не стерпівши, ходив аж до вас. Так мені деньщик ваш сказав, що ви пійшли на Ганчарівку; так я—дай Боже ноги! мерщій сюди. Так і е, що ви в нас. Де се ви були?»

— Усякі діла лучилися, сказав Семен Іванович, «так ніколи було у вас бути, та й сам було так зажурився, що притьмом прийшлося вмирати. Та сєє кажучи, глядь на Галочку... А та вже з-разу догадалася, до чого він каже, та мерщій і перехопила:

— А ну те, вже не споминайте про смерть! На сім світі так весело, гарно! А там що ще буде, не знаємо. Будемо тут жити у щасті, у любові, аж поки зовсім зостаріємося.

— Так, Галочко, так! сказав Семен Іванович, не чуючи себе в радості. Не відганяйте мене від себе... будемо жити у любові...

Галочка зараз догадалася, куди він гне, та й перехопила його речі, та зараз кинулася поштувати його то сим то тим: і обідати лагодиться йому подати і усажує його... Так що-ж бо, Семен Іванович як узнав добро, узнав, що то є щастя від вірної любові, так він нічого і не хоче, і ні об чому і не думає: веселий такий, як ще ніколи його і не бачили, говорливий за усіх... Галочка те-ж землі під собою не чує, бігає, мотається, у очі йому приглядається, до батенька кидається, веселенька, жартовлива...

І Олексій аж радується, що вона така весела, і як спитався Семена Івановича, чи буде ж впять часто приходити? так той і загнув, усе наводячи на своє:

— Я, каже, не тільки часто буду до вас ходити, та думаю з вами і по-вік жити, коли тільки приймете.

Олексій глянув на нього... і тільки що мав спитати, до чого він се говорить, так Галочка впять таки перебила і не дала, не дала увесьденички Семену Івановичу яке слово об своїй думці сказати.

Гарно, любо, весело минувся увесь сей день, як один часочок, і не чулися, як і вечір настиг, треба розіходитись.

Прощаючись, Семен Іванович сказав: »Колиб-б швидче моє щастя прийшло, щоб я і повік з вами був!«..

— Що се він, доню, сказав? питає Олексій Галочки, проводивши з хати Семена Івановича. Що се він усе закидає, що як би йому по вік з нами жити? га?

— Не знаю, таточку! сказала Галочка, ставивши на мисник то миски то талірки. Чи не против того хіба, що казав... чи квартирі їм будуть на Ганчарівці... чи що; не знаю таки.

— Не знаю і я, сказав Олексій, та дивившись довго на Галочку, як вона вбирала усе, буцім і не вона, далі перехрестив її, здихнув і сказавши: »ти моя дитина«, пішов у світлицю спати.

Не спати лягла на своєму ліжку наша Галочка! Ні, сон далеко від неї. Узяти її думки та гадки... Тільки і чути її, як важко здихне... сплакне... проговорить: »Що-ж з сього буде?« та впять за думки. Далі аж голосно сказала:

»Чого-ж я журюся? Вже вірно і він так думає! Так і зробимо, так і житимемо... Що то за гарно буде... Що то я щаслива буду! Аж дух в мене радується! Він мене любитиме, аж поки я вмру; а я вже буду довго, довго жити, бо у щасті... та у вірній... любо... ві...« та не чулася, як і заснула, думаючи про своє щастя...

Треба ж було так статися, що в-ранці прийшов до Олексія чоловік, з котрим вони у-купі купили лісок, так треба було їм там порядок дати: яке на сажні у продажі, а яке почистити. А як Олексій у сьому велику силу знав, так без нього і не можна було. Сяк-так подумавши Олексій і поїхав, перехрестивши свою Галочку і, нічого їй не сказавши, тільки пильно їй у вічі подивився. Так не на та-ківську бо напав! Та знала його думку, та сама собі опісля і сказала: »Ні, таточку! Ти ж і сам учора сказав, що я твоя дитина...«

Незабаром вже Семен Іванович і тут. Як зішлись, так будім-то цілий год не бачились. Намиловавшись собі, як є меж молодими парубком і дівкою, що хотять собі побратися, Семен Іванович посадив Галочку біля себе і став казати:

— Не буду тобі, Галю моя мила, розказовати, яке ти мені щастя дала, полюбивши і мене, як я тебе люблю. Коли мене щиро любиш, так душа твоя знає те-ж щастя.

— Знає, мій соколику! Та нема таких річей, щоб його розказати. Так сказала Галочка, приголублюючись до нього.

— Так, моя зірочко! Так і я не вмю усього розказати. І як я знаю своє серце, то знаю і твоє, що як я маю тебе любити по увесь мій вік, то і ти не покинеш мене і не забудеш мене ніколи...

— Хіба ж я захочу своєї смерті? Бо знаю, що як-би я, не що друге, а тільки б подумала тебе менш любити, то тут би з нудьги і пропала! Через те і живу на світі, що люблю тебе... Жити і тебе любити, се мені однаковісінько. Чи проживе рибонька без водиці? чи розцвіте який квіточок без рісоньки небесної? Так і я не проживу без твоєї любові. Перестанеш мене любити, то я тут зараз і вмру! а усе таки і вмираючи так-же буду любити, як і у сей час!..

— Коли мене так любиш, то, Галю, зроби усе для мого щастя!..

— Що хоч звели, на край світа пошли... та нема на світі такої сили, щоб мене вдержала від любові до тебе; а затим нема того і на світі, чого б я не зробила для тебе, від щирої моєї любові...

— Галю! сказав Семен Іванович, кріпко її поцілювавши: поберемося собі!.. Я не можу без тебе жити... Куди-ж ти устаєш?..

Галочка, почувши се від нього, підняла свою головоньку з його плечей, де припавши усе лежала, і випрочавши тихенько від нього свою руку, устала і стала поодаль від нього... Господи! блідна як стіна, рученята зложила на грудях, тяжко дише і не зможе слова промовити...

Семен Іванович, здивовавшись кріпко, пита її: »Галочко! чого се ти?.. Скажи мені, чи надіятися на таке щастя?... Скажи!« і хотів було узяти її за руку... так вона відступилась ще від нього і, силкуючись, через велику силу промовила:

— Що се... ви... ваше... благородне? та з сим словом мерщій ухопилась за стіл, щоб удержатись, а то зовсім би впала; тяжко бо їй було відрікатись від свого щастя!..

— Галочко! аж крикнув Семен Іванович, сам себе не тямлячи: чи се мені так почулось?.. З ким ти говориш? кого так величаєш?

— Вас.

— Чи так тобі треба зо мною говорити?

— Так. Коли ви самі забули, що ви є благородні, так проста дівка, мужичка, нагадує вам, що ви таке є, сказала Галочка вже смілійше і ніби суровенько.

— З чого се ти так почала?

— Вам не подобно того і думати, що ви отсе мені сказали!

— Та що з тобою сталось? Чи се ти, Галочко, так говориш?

— Я, Галочка, дочка обивателя Олексія Таранця, нагадую Семену Івановичу, що він є благородний, пан, поручик... Йому не можна сього і думати..

— Так же ти мене любиш? Так же ти ось тепер завіряла?

— І вмираючи буду те ж казати. Ох! бачить Бог, як я кріпко вас люблю і любитиму по вік.

— Коли ж так любиш, чому ж не хочеш йти за мене?

— Затим, що люблю вас кріпко, міри нема, як люблю, щиро люблю!

— Коли ж любиш, чом не хочеш свого і мого щастя?

— Має щастя у моему серденьку, а пильно хочу, щоб ви щасливі були, і тим не хочу слухати ваших річей...

— Коли ж хочеш мого щастя, чом не хочеш йти за мене?

— Щоб не згубити вас на вік, не завязати вам світу... Семене Івановичу! Я вам не рівня!

— Не говори ти мені свого. Любов усіх рівня!

— Може й так доки ми житимемо один для одного; так не можна бо сього зробити!.. Об моїй долі, об моїм щасті ви не споминайте: я їх поховала, а будемо говорити про вас. Я не знаю, як у світі, меж панами, усе прочее водиться, а знаю, що усюди будуть питатись про вашу жінку: відкіля вона і хто така є? Нехай ви, люблячи мене, і не засоромитесь сказати прямо: »вона мужичка!« та яково вам буде тоді? Усі будуть з вас сміятись, усі осуджати, усі цуратимуться вас, що у вас через жінку уся рідня мужики..

— Яке мені до них діло? Я не подивлюсь ні на кого!..

— Так вони подивляться на вас. Попрьокам та сміху з вас кінця не буде. Не стерпите, схаменетесь... і раді б вернутись, та вже не можна. От і возненавидите мене..

— Галю! сього по-вік ніколи не буде! Нехай мене засміють, розіпнуть, розтерзають, я ніколи не перестану тебе любити!

— Так я-ж не камяна! Хіба мені легко буде дивитись, що ви через мене і за мене страждатимете, і я, усе тее бачивши, зможу жити? Однаковісінько вмру, як і тогді, як ви перестанете мене любити. Та я об собі і не вбиваюсь. Хоч як хочете мене переряжуйте, научіть усьому, як треба бути панею, та вже натури не переробите: усе видно буде, що я коренна мужичка. Куди ви зо мною явитесь, усюди мене засміють...

— Я усіх покину, відстану від людей, тільки ти мені!

— Не так бо, Семене Івановичу! Ви розумніші мене у сто раз, і ви знаєте, що сього не можна і не треба робити. Ви собі богобоязливі, ви знаєте, що гріх на світі дурно жити. Усяк, хто може, служить у війську, хто у суді, хто крамарує, хто хліб робить, а усяк довжон жити для усіх, а не маятись без діла. Вам і скучно буде без діла, і ви, побачивши, що гріх так жити, явились би меж людей; так бо я вам камень на шиї!

— Так, так-то ти, Галочко, мене любиш?

— Боже праведний! Чим мені вас ще більш завірити, як я вас люблю? Чи й се вам нічого, що я для вашого щастя на видиму смерть свою йду? Бо з вами розлучитися—се смерть мені!

— Так не разлучаймося, будемо жити у купі..

— Як би я вас, Семене Івановичу, любила так, легенько, а себе б любила ще більш чим вас, так чого-ж би мені і

хотіти? Я собі з мужички стала б панєю, муж в мене молодий, хороший як намальований, хоч на місяць, а пановала б; а опісля, хоч-би що з ним ні зробилося, хоч-би він і постраждав що через мене, хоч-би і покинув мене, а я собі і байдуже! Він від мене, а я від нього; добра свого і в мене багачко; не кажи мені ніхто нічого: я благородна. Так я бо вас не так люблю! Волосинка з вас спаде, а в мене серця шматок відірветься; вам тільки біда знаходить, а я вже страждаю! І тим-то лучче хочу цілий вік мучиться, горе терпіти, усякі муки сама прийняти, аби-б від вас і маленьку бідоньку відвести!..

— Ти саму велику біду мені робиш, ти губиш мене, ти ніж мені у серце встромляєш!..

— А мені легше? Нещасна моя доленька, що я родилась у мужицтві! Пожалуй, як-би я була панянка, а б і тогді вас так-же б кріпко любила...

— Усе рівно! Я тобі кажу, що усе рівно, усі ми боже створені!..

— Так, боже створені, та щось мені здається, що не так ви кажете, як воно є. Не однакові зірочки на небесах, не однакові і дерева по садках. Не буде вишенька цвісти яблунувим цвітом, їй є свій цвіт. Не прийме березонька липового листячка. Не позбере соловейко другої самочки, як з свого роду. Усьому свій закон, а чоловікові ще й найбільш того.

— Як же ти попереду об сьому не подумала? Зачим же мене полюбила?

— І не жалкую, що полюбила вас, такого красивого, розумного і в доброю душею чоловіка. Щастячко мое, що я вас стала знати, а не кого другого... та ні, я б другого і з роду не полюбила б. Велике і мое щастя, що ви мене полюбili. Ви мене знову неначе на світ породили. Без вашої любови я пропала б. Хіба-ж нам не можна так щиро любитися і не вводити один одного у біду? Будемо собі любитися як брат із сестрою, коли уже нам побратися не можна через саме те, що я вам казала. Коли будемо у-купі, щастя наше; треба вам буде куди відлучатися, я знатиму, що і за морем ви за мною скучатимете, як я тут за вами. Звернетесь... як ми тогді зрадуємось! О, Семене Івановичу! Що то за життя наша буде! Бідности не знатимемо, панотця мого шануватимемо, вас люди будуть почитати, як і тепер, ніхто вас ні в чім не осудить, нічим не укорить; я,

глядячи на ваше щастя, душі у собі не чутиму з радости, що такий чоловік любить так кріпко мене, дівку просту, нерозумну, тільки тим і достойну трохи, що любить його міри нема! Семене Івановичу! Нашому щастю люди позавидують, янголи божії порадуються, бо наша любов буде свята, чиста, без усякої дурної думки. Любить мене так, то я і ви будемо по-вік щасливі!.. Та з сим словом і кинулась до нього і обняла його кріпко, обливаючи слізонькаму.

— Не можна, Галочко! не можна, моя рибочко, зірочко моя! Не зумію тобі усього розказати, що у мене на думці!.. Та отже добре, і пан-отець приїхав. Буду його просити. Він мене послуха. Тоді що, Галю?

— Тоді і я своє скажу йому. Нехай розсудить!..

І розійшлися собі, втираючи сльози, бо обое наплакалися таки добре!..

[VII.]

Старий увійшов у хату, помоливсь, озирнув їх, що вже тут щось є. Роздягся, сів і не потребує нічого, щоб там чи обідати чи що. Галочка стоїть біля печи, і ні з місця! Понурила головоньку, і дивиться на свої сап'янові червоні черевички... І не йде, щоб там батькові чого пообідати подати. Боїться з хати вийти, щоб без неї Семен Іванович не розказав пан-отцеві, а пан-отець щоб зараз і не вдарив по рукам об її долі!..

Поглядав Олексій і довгенько, усе мовчачи; далі, треба-ж що-небудь сказати, от і каже: »Що ви собі такі чудні обое? Неначе чого плакали. Один перелічує шибки у вікні, а друга лічить піщинки на долівці. Га? А я, як батько, щоб вам у чім не помішав, так мені не треба нічого і казати? Га? Може і так, так глядіть, щоб опісля на себе не жалковали.«

Таке вислухавши, Семен Іванович не стерпів, кинувся до Олексія, обняв його і став розказувати, як побачив Галочку у перше і закримітив її, як дальше, дальше полюбив і як тепер любить її... і що то гарно розказовав! Таки усю свою душу, своє серце, свої думки, усе розказав до чиста, як і Галочці так не зміг розказати. Галочка сєє усе слухаючи, плакала гірко.

Далі Семен Іванович і сказав: »Оттак її люблю, так її любити-му по-вік! Не можу без неї жити! Олексію Петрови-

чу! Оддай мені її на мою радість, на втіху, на щастя моє вічне! Хочеш, я вийду у відставку, у тебе житиму; хочеш, до мене перейдемо, будемо усі у купі жити, будемо тебе шанувати...» і багато такого говорив і плачучи усе просив.

Олексій усе слухав мовчки і не подивився ні разу на Галочку. А та, сердешна! бліда, бліда як глина, руки счепила, серце так і колотиться, душа боїться і усім тілом трепещеть, думаючи: »як пан-отець зведить ійти? пропала я тогді!...«

Помовчавши, Олексій так сказав: »Знаю, що ви є чесна душа і що ні розкажете, усьому воно правда! Ви не такий, щоб позгнушатись над дівкою, а ще більш щоб погубити її. Вірю, що ви так полюбили мою дочку. Вірю як отець, що йому і нема і на світі нікого красивішого, як його дочка. Як би я був другий батько, то б може зрадовався, що моя дитина, моє рождение, буде благородна і рід мій буде панувати. Я ж положився так: кого Галочка сама позбере, за кого похоче, то і мій зять. І тепер я против її волі не піду. Далі-бі, Семене Івановичу, що вона мені про вас ще нічого і не говорила. Я сам тільки зо вчорашнього дня запримітив за вами обома щось, та й її не питав і від неї не чув. А бачу, що вже ви собі поговорили об усім. Так нехай же,« сказав Олексій, »так буде, як Галочка сказала.«

— Біда моя, пан-отче, коли ти здаєшся на Галочку! сказав Семен Іванович, вдаривши себе рукою по голові.

— А що хіба? по своєму розсудила?

— Вона мені багато наговорила, та усе не до діла. Як чого чоловік не хоче, так вже знайде що сказати.

— Е, ні бо, Семене Івановичу! не гнівить Бога!—обізвалася Галочка, хлипаючи біля печі.—Оттут серед нас Бог милосердний, тут мій таточко ріднесенький, кого я після Бога першого кохаю, так тут я скажу і у такий час збрехати не можу: нехай чує мій пан-отець і чує від мене перше з роду, що я нікого не любила; вас Семене Івановичу, полюбила, і люблю точнісінько так, як і ви кажете, що мене любите. Однаковісінька в нас душа один до одного. І коли б я вам була рівня, я б зразу, не думавши, кинулась би до свого щастя; а то...

— А що ж то? спитав Олексій: кажи, доню, усе, що знаєш; я послухаю і розсужу меж вами, чи до діла твої речі.

Тут вже Галочка прийнялася говорити, а Семен Іванович став по-одаль і знай сльози втира.

Галочка розказала усе те, що і Семену Івановичу говорила: зачим і через віщо не можна їй ійти за нього, і що, коли її так любить, так і сам не схоче, щоб вона через нього страждала. Аж поцілував її у голову Олексій, вислухавши усе; далі і сказав: »Доню! мила моя дитино! Я тебе знав і не боявся нічого. Тепер піди собі у світлицю; мені треба з Семеном Івановичем переговорити по своєму, як єсть я отець своєму дитятеві. Ти знаєш мене, Галю, то і не журися ні об чім.«

Галя вийшла з хати, певно надіючись на батька.

— Семене Івановичу! сказав старий. Як Галочка душі у вас не чує, люблячи вас, так вона тільки об вас і вбивається, а об собі і не дума. Так я, будучи її отець, довжон об ній і об собі подумати. Вийде вона за вас, а місяць, другий не пройде, як ми її побачим на столі!..

— Від чого б се так?—спитав Семен Іванович.—Я її буду зберегати, пилині не дам пасти на неї, від усього захищу її...

— Ви? так. Ви будете її любити і шанувати. Так люди здіять її своїми язиками! Вона в них з мужичок не вийде. І сяка і така, і через се і через те він її узяв: навязалася на нього, треба було покрити гріх!.. А ви, Семене Івановичу, грамотні, знаєте усе знаєте, як важко чоловікові терпіти і переносити худу славу безпричинно! Знаєте і те, що коли про чоловіка пройде дурної слави хоч капелька, то вже і через цілий вік її не збудеш. А у женському полу ще і гірш! Яково ж буде їй, моему дитятеві, що чиста і непорочна у сім ділі як голубиця? а сьогодні—ножем у серце, завтра—у ту ж язву... надовго її стане?—І сплакнув сердешний Олексій.

— Ми самі відпураємося від людей. Будем жити один для одного, не знатинемо нікого! Така жисть самая благочестивая, святая, щаслива...

— Правда ваша. Житимете у любові, у своєму щасті. Бог благословить вас діточками, такими, як і мене наградив дочечкою, на нову вам радість і на втішення... Еге! тут замісьць того, щоб матері—я нічого не кажу про вас, я тільки про моє рождение—матері веселитися діточками, їм нігде від людських язиків пресвітку не буде. Усі на них пальцями штрикатимуть, усі зашиплять: »мати їх з мужичого роду, нищі, сякі-такі уся рідня, і діти її такі будуть.« Усі будуть їх жахатися, цуратися, пострікати тим, у чім вони і не винувні. А яково се матері? Через них, через дітську

славу вона держиться на світі; щоб їм добро було, вона готова на усяку муку, усе перетерпить, душу свою віддасть... О Семене Івановичу! Ви не знаєте, що то є діти для родителів! А тут і у господарстві вашому: ваші такі поддані, замість того, щоб її поважати, служити, вони будуть поприкати, що й вона така мужичка, як і вони...

— О ні! Я сього не стерплю. Я строго прикажу, щоб...

— І вже, по приказу! Коли чоловік сам по собі не знайде поваження до себе, то хоч не приказуй! У вічі будуть шанувати, а за очі проклинати. Достанеться і мені на старости. Усім я буду як більмо у-в оці. Хоч як хочете, а й ви під час засоромитесь при людях мені честь віддати, як треба вашому тестеві! Галочка се бачитиметь, і надглядатиме пущечим я. Вона моя кров. Через моє страждання, через людські попрьски, через непорядки у господарстві, через дитський сором за неї і не оглянемося, як ляже вона, моя голубочка, у сиру землю! Не знатиме, сердешна, щастя і покою у замужестві, не буде іміти радості у діточках; у горі, у сльозах, у журбі погасне як свічечка!.. Хороше ж, коли ще нічого; а як же у такому ділі, яково є братися по нерівні, цуратися свого роду, та є може гріх?

— Ех, Олексію Петровичу! Се ми, люди, вигадали, що то пани, а то простий народ. У Бога усі рівні.

— Так, рівні по ділам своїм, як явимося туди. Тут же нам треба знати, що то є начальство. Яково було б без нього?

— Без начальства же і не можна і благо нам за ним. А що люди, то усе рівно.

— Ох, що се ви говорите! Я просто читати вмію, а таки начитую і розумію, що з покоя віку, від самого Адама, вже були і благородні і прості...

— Де се ти, Петровичу, начитав? аж всміхнувся Семен Іванович, питаючи.

— Нігде ж, як у святій біблій. Адже пам'ятаєте, що Сифа, Адамового сина, рід та звали синами божими, а Каїнів рід—синами чоловічеськими. Хоч воно і не те, що благородні і прості, як ми тепер зовемо, а усе одні луччі, а другі нижчі. З того-то віку так і пішло. І як стали мінатися сини з роду Сафого з родом Каїновим, от і умножилися гріхи на землі до ність кінця, і так, що Бог ізстребив їх водою. Та й дальш читаємо, що святим мужам повелівалося брати жен усе з свого роду, а не з чужого якого-небудь. І у Іудеев, то було одно коліно лучче перед прочи-

ми, і часто поминається у біблій: «людие і народ.» Так от бачите, є розличие. І як-би се не було од Бога, для порядку на світі, давно б воно перевелось: давно б Бог, гордим прстивний, давно б стребив і скоренив панство. як би воно було не від Нього, а від гордості чоловічеської! Сеє усе бачучи, як мені пійти против закону і порядку, від Бога даному, і у ваш рід благородний віддати свою дитину, рожденную од простоти і мужичества? Не буде благословення божого! А я сього не хочу ні Галочці, ні усьому роду моему, коли сим Бог благословять.

Довго такого багато говорили і спорили меж собою і із писання і так, своїми словами, а таки Семен Іванович не переміг Олексія ніяк, на тім у той день і зосталося. Усі були у купі, розговорювали любязно, і коли Олексій виходив куди до робітників, то Семен Іванович з Галочкою і голубилися і миловалися меж собою: той усе просив, щоб роздумала та вийшла б за нього, а вона усе свого держалася і плачучи просила не згадовати вже більш про се.

— Добре!—сказав Семен Іванович вже перед світом, прохидивши усю ніченьку по своїй квартирі і усе думаючи та придумуючи, як би по своєму зробити. «Добре,» каже: «так зроблю. Навряд, чи будуть тогді ще відговорюватись!» І чи спав, чи не спав тії ночі, а ранком вже і у Галочки.

Голублячи її, сказав, що спросившись у начальства, їде завтра у свою сторону, аж до Прилуків.

— На довго-ж?—аж злякавшись, спитала Галочка.

— Так, що може неділі дві або три проїзжу: не близька сторона.

— Зачим же ви поїдете?

— Діло єть.

— Яке там припало?

— Галочко! сказав Семен Іванович, поціловавши її кріпко. Невже-ж ти думаєш, що я тільки так просто поговорив з тобою і з пан-отцем об моему щастті, і вислухавши, що ви мені говорили, так вам і піддамся? Се вже лучче мені живому у яму лягти! Ні, я сього так не оставлю. Поїду до дому, озму від брата, від усіх родичів таке письмо, що вони не тільки дозволяють, та ще просять, щоб я оженився на обивателевій дочці.

— Кажіть бо, Семене Івановичу, просто: на мужичці... Еге! бачите, вже ви заране соромитесь сказати, що ожени-тесь на мужичці.

— Ні, душко, се не об тім... От узявши такі бумаги, озму і від архиерея лист, що нема гріха женитися на нерівні, як твій пан-отець каже. Та тогді вернувшись, проситиму своїх начальників, щоб приїхали та розговорили вас з пан-отцем, та і отця протопопа попрошу, щоб з писання поговорив.

Галочка, як вислухала се, аж помертвіла! Звела очиці до Бога, а у очицях блеснула сльозинка, здихнула тяжко, а далі і промовила: »Ви таки усе своє?«

— І вмру з тим і доведу до свого кінця!— сказав Семен Іванович.

— Не знаю!— сумуючи та тихенько промовила Галочка... І увесь той день кріпко чогось то журилася і не боронила Семену Івановичу розказовати Олексію, за-чим він їде у свою сторону.

Олексій, вислухавши про усе, казав: „Побачу, що ваш брат і що родичі скажуть. Та послухаю, що говоритиметь і духовний чин. Тогді скажу своє послідне слово, та й робіть, як знаєте.“

Галочка, почувши се, пійшла у кімнату, руки ламаючи.

І через увесь той день Галочка кріпко смутна була: сидить усе против Семена Івановича, дивиться на нього як ясочка, а того, об чім говорять, і не слуха. Дивившись, дивившись, вже видно як стане їй на серці дуже важко, то вихопиться у кімнату, і що то, Господи, плаче!..

Прийшлось прошатись. Галочка вже й міри нема, як плакала! Ціловала його, пригортала до себе, хоче щось сказати, та за сльозами слова не промовить...

Олексій зложив руки, дивиться на се, а сльози і у нього так і капотять.

Семен Іванович, хоч і того сльози проняли, та усе таки не такий смутний був. Цілує її і усе просить, щоб не журилася, що він скоро звернеться і щастя своє привезе.

Вже й розпрощалися зовсім. Вже Семен Іванович вийшов з хати, і Олексій пішов провожати його... як ось Галочка крикнула: »Семен Іванович! іще вернітесь!«

Живо убіг Семен Іванович і кинувся до Галочки; а вона кинулася йому на ший, обняла його, цілує і силкується промовити: »У останне... у останне... так бо сльози і річ заливають!« У останне цілую вас!« через силу говорила Галочка: »у останне прощаюсь з своїм щасттям. Не можна буде мені вам такого слова сказати.. Не забувайте мене!

Не забувайте, як вас я щиро либила і що для вашого щасття зробила!.. Прощайте!.. Спасибі вам, що ви мене любили!.. що ви мені дали знати щасття на сім світі!.. Прощайте на вік.»

Випустила його з рук, ледве дійшла до кімнати, та і впала перед образом. Як же почувла, що вже у останне за ним зачинилися двері, у останне загомонів його голос, вона й заридала! Душу свою готова була виплакати!..

— Устань, доненько, устань! не плач, не журися, не вбивайся так! Коли справді, що так його кріпко любиш, то що-ж? їйди вже за нього.. Я, хоч і против ночи, сам пійду і приведу його. Не розривайте своїх сердець! Може знайдете своє щасття?

— Нехай, таточку, завтра об усім з вами поговорю.

[VIII.]

На завтра увійшла наша Галочка до свого пан-отця... Господи! бліда та й бліда! Кривинки нема у тих щоках, що до сії пори як мак цвіли; очиці її почервоніли і позапухали (видко було, що усю ніч плакала), а сама так від вітру і валиться.

Олексій аж злякався, побачивши її таку. »Доню моя мила!« став казати до неї, виціловуючи її, »втіхо моя, Галочка сердешна! Ти ж моє серце розриваєш, страждучи так! Яково мені дивитися, що ти сама себе живу у домовині кладеш?.. І я не спав усю ніч, і я плакав об тобі і об нашому Семену Івановичу. Жалко мені і його. Роздумавши усе, далі помолившись Богу, порішився: що буде, то буде, не буду вас розлучати. Усякий гріх озму на душу свою. Сам постражду, а не відніму вашого щасття. Та з-сею думкою послав батрака до нього, щоб мерщій їхав сюди.«

Галочка так і стрепенулася і спитала бистро: »Що-ж?«

— Лиша година! Батрак вже його не застав. »Чуть світ, він вже і поїхав,« сказав деньщик.

— Аж мені легше стало!— сказала Галочка оддихнувши. »Ні, таточку, голубчику. Не робіть сього, не губіть мене овсі і не беріть на свою душу гріха. Не вбивайтеся за мене, се мені важко тільки отсю годину, а то і нічого. Тепер, пан-отченьку, пустіть мене у Хорошів: я там проживу до неділеньки, та тогді вже проситиму зробити послідню мою воленьку.«

— Що хоч, доню, роби; куди хоч, їдь: ні у чому тобі заперету нема, аби-б ти перестала вбиватися так.

— Перестану, таточку, і не буду, коли стане сили сполнити мою думку, коли завладаю з моїм серденьком!

Зібрав Олексій Галочку і випроводив її у монастир. Вона там усе молилася, одговілася, порадилася з черницями, котрі знали її і вміли совіт подати до діла.

Зараз з неділі, у понеділок і вернулася. Бачить Олексій, що ніби вона стала кріпченька... Смутна, кріпко смутна! Часом так як задумається, так буцим і не зна нічого: сидить собі мовчить і все руки ломить, та з виду видно було, що вона щось надумала, та боїться пан-отцеві сказати... А як не те, так і проворненько ходить, і навідується по господарству, і де-що упорає.

У вівторок ранком увійшов Олексій у велику хату і сів жития читати. Галочка, у кімнаті помолвившись щиро Богу, увійшла до батька, на-силу ногами переступа, і зараз пала до ніг отцевських.

— Порятуй мене, таточку, голубчику!—аж закричала Галочка, заливаючися слізами.—Не дай мені зовсім пропасти!

— Що таке, що, моя доненько? кинувся її піднімати Олексій, дивуючися, що се з нею таке. Устань, моя кришечко, моя лебідочко!

— Не встану, пан-отченьку, поки мене не звеселиш, поки не втішиш, кажучи, що зробиш, об чім я у останне тебе попрошу!

— Усе, усе зроблю, моя зірочко! Хіба ти мене не знаєш, що я рад душу за тебе положити.

— Спасибі тобі, мій таточку ріднесенький! Не відкажи і теперечки!—та і устала на вколінки і цілує його руки.—Пан-отченьку, голубчику! Віддай мене заміж!

— Добре ж, моя дененько! Насилу ж то ти надумалася! Я й сам хотів тебе об тім прохати. Отсе ж він незабаром і буде. Або наймім кого, та й пошлім до нього, щоб швидче їхав.

— Ні, пан-отченьку! Сховай мене від сії біди! Віддай мене, тільки не за нього...

— За кого ж, доню, тебе віддати?

— За кого хочеш, за кого здумаєш, таточку! аби не за нього. Поспішай, пан-отченьку, поки він не приїде.

— Що се ти, Галочко, надумала? Устань бо, та сядь біля мене, пригорнися до мого серденька і розкрий мені свою душу, що се за думка така?

— А от, таточку, яку думку мені не хто, як Бог послав. Туж-туж він вернеться, пристане, не до мене, а до вас; приведе людей, начальників своїх; а ті—що їм за діло до нашого щастя? аби б йому услужити—стануть вас уговорювати, прохати, зобуть вас з думки об моїм щасті; ви звете мені йти, а тут ще і моє серденько змовиться з вами... Я пійду, усе рівно, що і на видиму смерть!.. Скільки я не роздумовала, як то ні розбираю, не приходить мені бути панєю. Я пропаща усе рівно, хоч так хоч сяк; тільки те, що пішедши за нього погублю і його на вік! От що мене вбива! Так щоб положити один кінець, віддайте мене, батеньку, заміж! Тоді він, побачивши, що нічого робити, сам покине такі думки і... знайде своє щастя!..

— Чи будеш же ти щаслива, доню моя, з ким другим? Чи не погубиш же ти себе, віддавши себе нелюбу, та ще і цілий вік з ним жити?

— І вже моє щастя! Однаковісеньке мені страждати приходиться! Хто б ні узяв мене, то коли не він, усяк мені нелюб. Нехай він розвяжеться зо мною, він розумний, опісля дякуватиме мені.

— Ти ж збавиш собі віку! Ти зажуришся!

— Отсе мені тільки кріпко тяжке уремя, поки усе сполниться, а там... Таточку! я гвіла, я молилася; здається мені, що я добре роблю. Мене Бог не оставить, я ще втішу тебе при твоїй старості!

Довго вони собі так розговорювали... і що то, як люди з розумом? Порадилися, потолковалися, обсудили діло кругом, так і є: приходить Галочці, щоб не заїсти чужого віку, йти за свого брата, за рівню. »А то зправди,« сказав Олексій, »не стерплю, перемию свою думку, приставам до тебе... бо кріпко хороший чоловік!.. О, що жалко мені його!..«

— Тим-то й треба поспішати, кінчати наше діло, а то як разом набіжить, тоді пропала я!..

— За когоч тебе, душко, віддати? Вибирай сама; ти знаєш усіх женихів, що ще й недавно засилали людей; скажи, зараз пошлю і таке весілля зроблю, що ну! щоб туга не відзивалася ні в мене, ні в тебе.

— Не хочу я, пан-отченьку, ні за кого з тих женихів. Вони пишні, багаті, будуть вередувати. Тяжко моему серцю буде у перші годи, а вони не дадуть мені воленьки і гаразд поплакати об моїй долі. Чи не знаєш, таточку, якого сироти у бідности? Озьми його у прийм, віддай йому й худобу

нашу і мене нещастну. Він буде за добро, що йому зробимо, нас поважати і мною таки не так буде орудовати. Знайди такого, приведи і скажи мені: се твій мужик; я у ноги поклонюся!

Довго думав Олексій, де і кого у зяті узяти; далі і каже: — Доню, Галочко! коли так, ійди за Миколу!

— Добре, пан-отченьку! — разом сказала Галочка, а на серце мов кусок льоду впав, бачачи, що усе ближче, усе ближче зав'язується їй світ. — А хто ж то такий Микола? — далі спитала.

— Микола круглий сирота, чесного, хорошого роду, тільки бідність така, що й не було і нема нічого. Я, бачивши, що він є парень розумненький, роботящий, розчот усьому зна, перемовив його від купців, ще йому п'ятнадцятий годок був, і обіщав наградити його. І що то придався парень! За усіх усе зробить, ніколи не залініться, хазяйського добра як ока береже і, спасибі йому, багато зберіг і доглядів мого. Я його, куди треба, посилаю з хурою: усе зробить, як лучче, і розчот у всім привезе. Він, як є меж купцями приказчик, так він в мене права рука моя. І товариство поважа його: знаєш, часом бува, заїде спор, лайка; він їх усіх розсудить і по усій справедливості розбере. Та він же собі і чепурний, і моторний, і красивенький...

— І вже, таточку, мені сього хоч і не кажи!

— Так коли так, доню, так так. Коли вже певно намірилась ійти за кого-небудь, так ійди за Миколу.

— Пійду, таточку, з великою радістю. Зділай же милость, пан-отченьку, поспішай швидче! Коли б можно, щоб сьогондя нас ізвінчали?

— Як се можно? Коли б хоч у сю неділю...

— Приїде, таточку, приїде! І усе наше пропало тогді!

— Уже-що робить? треба прибиратися...

— Яке тут прибирання? Чи до танців тут, до скоків? Аби б у закон уступити. Моє сирітське діло. А то щоб часом за приборами ви мені не нарobili гіршого лиха.

Радилися, радилися, а далі дочка таки виплакала у батька, щоб завтра вінчатися і щоб не було ніяких порядків, що треба по закону. Каже Галочка: »Він сирота, і я сирота! Чого тут? Покликати самих старших родичів, поблагословитися, звінчайте нас; що Бог дасть, пообідаєте, чим здумаете, попочтуйте гостей, та й розпустите їх. Я не пійду ні дружечок збирати і не хочу ніяких пісеньок. Се весілля — теж похорони.«

Ме Як сказала, напрохала пан-отця, той так і положився.

— Треба ж, сказав Олексій, покликати жениха.

— Покличте, таточку, — сказала Галочка. — Коли почали, будемо і кінчати.

Старий сам пішов за Миколою і ійдучи і каже: »Чи ждав же він собі такого щастя? Та і я, чи ждав же такої долі своєму дитяти?..«

Зоставши Галочка сама собі у хаті, стрепенулася і сказала: »Тепер, Семене Івановичу, прощай на вічні віки!.. Мабуть, що я тебе щиро любила, коли відреклася від тебе, топлю свої молодії літа, дівованнечко; ійду на вічні сльози, на тугу, на усяке мучение душ, аби б од тебе відвести усякеє лихо!.. Не кажу тобі: люби мене! — не можно, се против закону, — а згадуй мене у сім ділі, що я для тебе зробила... і як знаєш, так дякуй! Прощай! Настає година, що і здумати про тебе гріх буде. Прощай, мій миленький!«

Хусточку усю, що держала у руках, усю змочила своїми гіркими, кровавими сльозами, хоч вижми!

— Тепер, — сказала, — усе покончила. Закрився для мене білий світ! — і стала Богу молитися і поклони бити, щоб Бог дав їй силу перетерпіти сю годину, перемогти своє серденько у закон уступити... а там — як божа воля!

То плакавши то поклони бивши розкраснілася Галочка. І що то за хороша була! От як, бува румяна зоря догоряє, а тут чорнії хмари її застилають і вона ніби спить, красоватися і веселити мир божий, що так би усе і дивився на ту зорю, і хмари поодпиховав би геть, коли б можна було: така і Галочка була тогді. І чого б не зробив, чого б не віддав, щоб вона була щаслива?

Увійшов Олексій з Миколою. Галочка стоїть кінці стола, і не глянула на свого суженого. Вона з батраків батькових не дуже кого і знала. І чого було вже дивитися і розглядати, який собі той, з ким тяжкая доля привела жити?

Сівши Олексій на лавці, подумав, здихнув і каже:

— Молодим дуже приговорив я тебе служити в мене і обіщався, коли будеш мені вірно і чесно служити, не зоставити тебе і наградити. Ти служив мені так, що дай Боже, щоб і товариш так приглядав добра, як ти вбивався за хазяйським. Спаси-бі тобі!

Микола низенько поклонився.

— Прийшла моя черга, казав Олексій, слово здержати і тебе наградити. Микола! От тобі одна моя радість на світі,

втіха моя, щасття мое, Галочка, одним одна дитина... Озьми її; худоба, усе твоє; озьми і мене в приньми. Не покинь... та за слізьми не зміг даліш і говорити.

— Щоб то як, дядюшка?—пита Микола, поблід, труситься, і боїться, думаючи, чи так він чує?

— Так, Миколо! Будь мені зятем, кохай, шануй мою Галочку, що Бог тобі дає у жону. Зроби її щасливою, і тебе Бог не оставить...

— Чи не смієтесь ви надо мною?—ледве проговорив Микола.

— Не який се сміх і не жартовання, се важкий, святий час. Я, отець, маючи одним-одно на світі дитячко, уручаю тобі його, надіячися, що ти, а не хто другий зробишь її щасливою.

Микола так і кинувся Олексієві у ноги і став казати: »Чи я-ж достоїн такої чести? Я круглий сирота: ні роду, ні плоду, ви мене на ноги поставили, ви мене до розуму довели! Я вас знав, почитав за отця рідного за вашу ласку, за ваше наученіє!.. Об Олексієві, ось об Галочці, і думати не смів! Хто вона, і хто я мизерний? Чи я-ж смію?»

— Коли я тобі її уручаю, сказав Олексій, піднявши його від ніг своїх, коли я прошу тебе: будь моім сином! збережи мою Галочку?..

Тут Галочка підійшла і, як ніхто й не ждав, припала до ніг Миколиних. Той силкується її підняти, а вона не дається і просить його: »Ні об чім тебе не прошу, тільки будь до мене добрий, не потурай, коли часом буду смутна, се мнеться. Я буду тобі покірва, повожатиму тебе; доведу до того, що ти, бачачи мою добрість, полюбиш мене. Не попрікай мені, коли часом... я й сама не знаю, яка я буду? Не вважай тим, а доведи мене до того, щоб я тебе... через тебе мала хоч мельньку втіху, не терпіла б ніякого горя. Поклонімося же поперед Богу святому, щоб поміг нам жити, як я кажу: а далі нашому пан-отцеві, нехай благословить і молиться за нас, за своїх дітей.»

Олексій зняв образ святий, молоді стали молитися; от Микола припав перед образом навколішки і каже:

— Петровичу! чи, як ви мені повеліваєте, пан-отченьку! і ти, Олексієвна! От вам Бог милосердний, і перед його образом заприсягаюся, і перед вами: любити вас, Олексієвно, шанувати, почитувати вас, не як є ви моя жінка, а як против мене господиня... Ніколи і ні за-що не почувте ві-

мене і жодного грубного слова. Буду для вас такий же робітник, як і до сього часу був. Ви над собою волю маєте; ви розумніші мене, ви і мене навчайте. Петровичу! я батька й матери не зазнаю. Ви мені отець і благодітель! Будьте мені, як і були, хазяїном і повелівайте надо мною. Однаковісінько, як і до сього часу, буду за вашим добром вбиватися і так об ньому радити, як і тепер. Воно як було усе ваше, так і буде вашим, і я й сам по вік ваш. Тепер на таку волю благословить нас, пан-отче!

Тут з ним припала до ніг отцевських і Галочка, і що то плакала!

Олексій їх поблагословив і дуже гарно усе приговорював і просив Бога, що їм послати на милость свою.

Далі посадив їх у-купі, розказовав, як їм жити, як шанувати, поважати один одного, таки довгенько їм усе говорив.

От посидівши сказав, що треба прибиратись, бо завтра і весілля.

Микола помагав вже своєму тестеві, у чім там треба було. Припросили то дядин то сусід, поратися; Галочка, у чім душа, туди-ж з ними пораяється, і усе поспіша, і усіх приганя, щоб швидче усе справляли, неначе боялася, щоб хто не помішав.

[IX.]

У багатого і є з чого і є кому усе злагодити; так і не диво, що до завтраго усе поспіло.

Зійшлися сама ближня рідня. Подивовалися, потовковали, що як то Олексій, такий багатий, одним-одну дочку та віддає за свого за батрака, та ще і за бідного! Лучче б віддав, хто скаже, за купця, хто за поповича; а хто скаже: та може б який і пан не погордився б узяти таку кралю, та з такою худобою. І багато такого казали; як же їх обдарили подарками, усе хустками хорошими і вишиваннями, і платками шовковими, так вони і замовкли і затихли, надіючись і погуляти опісля по закону.

Вбралася ж і Галочка до вінця, а вбралася ж просто, не узяла з дорогого ні плахті ні намиста, а так, як звичайно сироті; та що то за гарна була! От вже справді, як на картині намальована! красива та красива!.. Тільки чудно було на неї дивитися у тім, що якомсь-то була вона, і ніби не вона! Очиці бистрі, аж горять, на виду краска у

щочечках так і переливається; то часом стане бліда, бліда, то впять румянець у неї як жар спихне. Пійде проворно, порядкує, усіх поспіша... то впять руки опустить, головоньку похилить, і де стоїть, не зна, і що робила і куди йшла, усе забуде!.. Говориш до неї, вона не на те одвіт дасть, та стане бистро-бистро глядіти і неначе дивується, чого се люди походилися і поперевазані ходять? Озирається, озирається, гляне на себе... і помертвіє!.. От така усе була!

Увійшов і Микола вже благословитися, і що ж? не надів ні ті свити ні того жупана, що йому Олексій учора під вінець подаровав, а одяг, хоч і добру а просту свиту сірого сукна, і усе на ньому було просто.

— Чом ти, Миколо, не урядився у ту свиту, що тобі тєсть подаровав? І жупан було одягти.—Так цитались його жіночки.

— Не йде діло,—сказав Микола.—Мене пан-отець бере з наньмитів, і я так батраком довжон явитися перед Господа Бога, і від нього прийнявши Галочку з своїм щастям, тогді вже стати чим-небудь луччим; а тепер я, сам ще по собі, нічого.

І поблагословив же Олексій Галочку до вінця, і випроводив її таки точнісінько, як на кладбище! А що вже плакав, плакав! як мала дитина! Тяжко бо йому було, важко на душі, хоч і сполняючи доччину волю, та яка се воля була?.. Се усе рівно, як би вона вибрала ніж і просила б, щоб її стсिम ножем зарізали!

Йшла бідна Галочка до церкви швидко, бистро і усе поспішаючи: ні на кого не дивилася, нікуди не озирнулася. Під вінець сама підійшла, та як стала на рушнику, кинула очима на вінці, стрепенулась як рибочка, підняла очі у гору... так слізочки у-в оченятах засяли!..

Одвіт попові, що по своїй охоті йде і що нікому не обіщалася, сказала голосно, на усю церкву. Правду можно було сказати, що усе, що вона ні робила збираючися заміж йти і під вінець підходити, то усе робила мов не о своєму умі, а ніби якась сила вела її до сього против її волі. Душа і розум повелівали їй хоч погинути, а не довести милого чоловіка до нещасної жисті з нерівнею побравшись; так серденько бо не того бажало! Воно кріпко у ній бушувало і хотіло по своєму зробити: хоч на годочок, хоч на місяць, хоч на денючок знати щастя, пожити з миленьким, що й він же того кріпко бажа, і хто зна? може й не буде

нічого такого, чого душа боїться?.. Так против таких-то думок Галочка усе боролася, що туж-туж не подоліють її!.. І таки посилили б, як-би не така у неї душа була, що не піддавалася вередованню серденька, хоч таки і дуже воно жалібно прохало зробити по його. А від сього Галочка, як свічечка пала, поки стає воску, а як віск догаря, так і свічечка гасне усе тихше, усе тихше; так і вона кріпилася, щоб стало сили, поки скінча своє діло, а тут за усяким словом, як одчитовали молитви, то і вона мов гасла, так що як прийшлося обводити круг стільця, так вона вже і не змогла сама по собі йти, а шепнула старшій дружечці: »Веди мене... бо впаду«... І справді, як-би не дружечка та ще один з дядьків повели її, то тут і впала б!

Як зовсім повінчали і стали поклони бити, вона вдаривши і не піднялася сама! Кинулись до неї, бризнули водою, сьак-так відволодали її. Не здужала вже сама йти до дому, Микола з боярином через силу довели її.

Яке-ж і гуляння на таким весіллі? Чи почастували, чи попестували чим родичів, то так усі і розійшлися.

І що то: хоч як Галочка ні чудно виходила заміж за свого батрака, маючи женихів що найлуччих і багатих, і що так хутко, без зборів, без приборів, без усякого весілля... та й те знали усі, що ще від самого посту учащав до них якийсь-то охвицер, що увезденички просижував в них і часто дуже смерком вертався від них, усе сее знали; так отже ніяка недобра слава не проходила про неї, бо одно те, що добре знали Галочку, що не пійде ні на яке худо ні за усі золоті гори, а друге те, що тогді не було моди пащиквати про людей і шпигати їх язиками. А найпуще на дівочу славу ніхто не смів ні пів-словечка нічого сказати. Попробовав би що брехнути, так так баки і забють, і вже з брехунів по вік не вийдеш. Та й старі приказують було молодим: знаєш, не знаєш, мовчи; а коли певно знаєш, що сам що-небудь іменно таке бачив, то й тогді не смій розказувати, а по-тихеньку скажи старшому, коли що пильно треба, а ні? так і мовчи собі, бо дівчача слава—як біле полотно: пилінка впаде, то й видно. А через такий порядок і дівки було бережуться, крий Господи, як! Сміливо можно сказати: не то, що у сотні, у тисячі дівок не було ні одної, як тепер десятками лічи, вулицею проходивши. Святеє діло старовина! Мабуть не вернеться вона ніколи!..

Вже так, що і два тижні, а троха чи й не більш ми-

нулося після того, як Галочка вийшла за Миколу: як ось раз у день старий Олексій сидить у хаті і чита життя. Миколи не було дома, пішов до чоловіка за ділом. Галочка сидить край віконця, зібралася мужикові сорочку шити, та покраяла, а тепер і не розбере, що і як до чого слідує, та мабуть від того і задумалася: ручки поскладала на роботі, головоньку схилила і дума... Та що за гарна з неї молодичка! Вже іменно не можна було сказати, чи гарніша була дівкою у косах та у скиндячках, чи, як тепер, у парчовому очіпку, що їй кріпко пристало, що усе б на неї і дивився? Личечком собі хоч і кріпко похудла і румянцю на щочечках не стало, та все здавалося, що так їй гарніше було.

Як так сидять собі, аж ось дзвоник... дзвоник... і усе ближче... і як-раз біля їх хати і став.

Галочка зирк у віконце... »Ох!« тільки і скрикнула, руки і ноги затрусалися, ледве устала.. і у кімнату б то піспшати, і з місця не ступить.

— Що там таке? спитав Олексій, не дуже чувши, що щось прибігло.

— Він, таточку, він!—аж задихаючись крикнула Галочка і кинулася у кімнату.

А тут як-раз у двері... і хто-ж то? Семен Іванович!

— Здравствуй, мій любезний приятелю, Олексію Петровичу!—крикнув Семен Іванович, убігши у хату і кинувся його обнімати. »Як,« каже, »поживаєш?«

— Спасибі Богу! сказав напротив і Олексій, що і зрадовався, побачивши його, а як здумав, що без нього тут совершилося, так у нього душа так і покотилася, і не зна, на яку ступити, і дума собі: »Буде ж тут усього доброго!«

— Де Галочка твоя? Чи здорова вона? Вже тепер певно вона моя! Ось, Петровичу, привіз тобі письма і від брата і від дядюшки мого, старшого брата отцевського. Тут тобі усе добро пишуть.—Так казав Семен Іванович, сердешний! веселенький, говорливий, і не дожидаючися над собою біди, сів на лавку і став доставати ті письма.

— Не турбуйтеся, Семен Іванович! сказав старий: письма опісля прочитаємо... А може ви хочете побачити Галочку?

— На, пан-отче, читай отсі писамма, а я побіжу, знайду Галочку, що ще може і не зна, що я приїхав. Знайду і приведу до тебе, а ти нас і поблагослови, як дітей своїх.

Тепер ні у чім не буде замішки.—І хотів було бігти за Галочкою, так Олексій зопинив його, кажучи:

— Та не турбуйтеся; вже ви її не знайдете, вона сама до вас вийде,—та й кликнув: Галочко! а вийди сюди, душко, на часинку!

Галочка і увійшла; Семен Іванович кинувся було як стріла до неї, як зирк!.. у-в очіпку!.. його Галочка вже молодичек! Він так і стрепенувся, поблід як стіна і впав на стіл. Полежавши зскочив і до неї: »Галочко, що се ти наробила?«

— Семене Івановичу!—сказала поклонившись йому Галочка, ковтаючи сльози, що так від серця йдуть і душать її. »Перш усього,« каже, »говоріть зо мною, як з мужньою женою. Пан-отець мене благословив, і я по моїй самій чистій волі вийшла за чоловіка честного, доброго. Він мене любить кріпко, шанує і жає мене. Так після свого мені не приходитьсь ні від вас нічого слухати, ні споминати, та й самі думки треба нам відганяти від себе... Прощайте! Ще раз довелось вам сказати на вуку!.. Забудьте усе і не споминайте... Я вам розв'язала світ... Ви знайдете своє щасття... а а!..« Сльози так і залили її речі. Вона мерщій убігла у кімнату, зачинилась і чути було, як защеппулась.

Довго Семен Іванович, припавши на стіл, плакав ридючи гірко. Далі зскочив, обняв Олексія, поцілував його, кажучи: »Прощай, Олексію Петровичу, на вічні віки!« вдаривши себе рукою по голові, вибіг з хати.

Тільки вони його й бачили і не чули ніколи про нього нічого.

Виїздив я на своєму віку чимало по світу! Був і у Зміїові, і у Чугуєві. А у другий кінець ще і дальше. Пріїзжав Охтирку, до Лубен доїзжав, і в Прилуці жив. Там знав я сього Семена Івановича, він вже відслужився у війську. Басурмани-турки ногу йому прострелили, а ліву руку відрубали.

Раз, позакурювавши лавьки, лежали ми у його садку під липою, так я тут спитав його, через що се так його окалічили? Інший вернеться з війни цілісінський і не осмалений, хоч і розказує, що і такі і такі городи брав.

— Я, друже, сам на себе ськав смерти,—сказав Семен Іванович, здихнувши важко.—Не всіла загоїтись нога, я

впять на коня. Одтяли руку; поки вигоївся, стало замирення... пішли мої думки геть!

— Через що-ж таке ви ськали собі смерти? спитав я.

— Через любов!—сказав він і здихнув ще важче та й задумався. Далі й каже:—Я, друже, так любив одну дівчину, аж у Харкові, що трохи з ума по ній не зійшов. Та й було від чого. Полюбив її—міри нема! Ну, так полюбив, що бачу, не можна мені без неї жити. Я подумав, подумав: що-ж? вона мене любить; розумна, а її скоро привчу бути панєю, та ще такою, що лучче прирощених. Що-ж? Не захотіла йти за мене! А щоб часом не піддатися, так вона без мене звінчалася аби з яким батраком, щоб мені світу собою не завязати, щоб не соромити мене собою, і усеє прочее говорила.

— Правду тобі, приятелю, скажу, що як вдрів її вже молодницею, жінкою другого, а не мою, то не знаю, як я тут і не вмер на тім-же місці. Та таки і струснуло мене! Більш пів року хирів. Далі пішов на війну; не вбили. Прийшов до дому; що б робив з нудьги: і світ мені не милий, і ніщо не веселить. Тут мене пособрали у капитан-справники, тільки що намісничество відкрилося. Отто і став я по неволі меж людей. Далі бачу, що не можна так прожити, хоч і тогді Галочки (так її звали) кріпко жаль було, бо любив її якось-то не так, як прочих любимо. Ну, дарма!.. сяк-так, я і оженився та увяв собі жінку добру, хорошого роду, та тільки бідну. Так тут-то побачив, що Галочка правду казала, що нас заїдять люди, як дознаються, що в мене жінка з мужичого роду; коли ось моя і благородна, так наші тузи і ганьбуютъ єю і не приймають до себе, і мене часом поприкають і чужі і родичі. А що б було, як-би я на Галочці б оженився? Заїли б зовсім; а вона не стерпіла б біди на мене і іменно вмерла б.

— Моя ж жінка, спасибі Богу, добра, мене любить. Часом сміється з неправди людської, а часом і усього бува. Наградив нас Бог діточками; здається, добрі, будуть нам на втіху. Завсегда згадую Галочку і дякую їй, що відвела мене від біди, не відняла в мене щастя, яке тепер маю, і якого б з нею через людей не було б мені. Вона мабуть більш людей знала, чим я, бо усе по її сталося. Розумна була, розумна!

І як задумався, та й довго сидів усе думаючи, аж поки я його розважив, і він мені розказав усе, що в них було з Галочкою на Ганчарівці у Харкові.

Прийшлося же мені бути опісля у Харкові. Куди люди,

туди і я: на Ганчарівку прохожуватися. Ходючи сюди туди по вулицях, поглядаю—знаєте, тогді що молод був—на дівчат, що повиходили на вдвіря, бо неділенька була. Дивлюсь—не тепер споминки!—сидять на присьбі дівка та молодичка... одно те, що молоденькі обое, а друге, що за красиві! Не знаєш, котра красивіша: чи дівчина, чи молодичка?

Я до сього торгу пішки, як там кажуть. Як вдрів, так і став як укопаний. Стою і тільки їх розглядаю. Аж ось і обізвалася—а я її і не доглядив, що й вона тут меж ними держучи дитину сидить—бабуся, не овсі стара, а так доходить до старости, так що було їй годів з п'ятдесят. Як обізвалася до мене, та й питається: »А чого вам, паночку, тут треба?«

Я й остався ні в сих ні в тих. Треба що-небудь сказати, а не знаю що, і за чим я тут стою, не знаю. Якось-то мені попало на думку, що я на Ганчарівці. Тут згадав я Семена Івановича, Галочку Таранцівну, та як нігде дітись, так я і кажу: »Та мені тут треба було знайти.. чи не зна... може хто...«

— Кого ж вам треба?—спиталася тая жінка.

— Чи не зна хто, де тут жила, а може й живе Галочка Таранцівна? так її з молоду звали.

— А нащо вам вона?—всміхаючися пита вона мене, а сама так бистро на мене дивиться, а чорні очі, правду сказати, з молоду так що очі були.

— Та там.. від одного чоловіка поклон їй передати.

— Від кого б то?—та так трошки і посмутилася, і каже мені:—Просимо, паночку, у хату; може і я вам що-небудь про неї скажу. Посидьте ж, доненьки, за воротами та виглядайте батька. А ти, Наталко,—сказала вона молодичці:—озьми свою дитину. Та не втікай ще до дому, нехай мужик за тобою прийде. Просимо, паночку, до господи.

Нічого робити: треба мені йти за нею. Увійшли. От вона і пита, усе усміхаючися: »А хто ж то поклон пересила до Галочки?«

— Чи ти ж її, пань-матко, знаєш?

— Може і знаю, як скажете, від кого поклон.

— Та від Семена Івановича, із-під Прилуки.

— Я так і думала,—сказала жінка похиливши голову.

Далі подумавши і пита:—Як він собі пожива?

— Е, так ти то і єсть Галочка?—спитав я.

— Може таки і я. Так він вам розказовав про мене? — питалася Галочка, трошки змінюючися на лиці.

— Розказовав усе. — От і розказав їй, що чув від Семена Івановича і як він їй дякує, і про усе говорив.

Як же розговорилися, то й вона розказала усе, що яково їй було, як спершу стала знати його, і що опісля було з нею.

— Я його любила кріпко, — розказовала Галочка: — і для нього, щоб йому щастя дати, пішла б на усякую муку. Не легка мука, як я і заміж пішла, щоб його відлучити від мене. Пішла, і сама не знаю, за кого йду і для чого йду. Точнісінько, як уві сні була! Нічого не розберу, що робиться, а усе поспішаю... Не схаменулася і заміж пішедши. Усе ніби я не у своєму умі була. Як ось приїхав і Семен Іванович. Як я вийшла до нього, що з ним говорила, нічого не тямлю, бо на мене затим прийшла така гарячка, що я шість неділь не уставала. Думали, зовсім вмру!

— І одужавши, я не приходила до ума. Усе мені було тяжко, усе важко! Нудьга замучила. Часом було не знаю, що се за чоловік? А се був мужик мій. Тільки було батенько нехай царствує! — розговорить мене, то я хоч наплачуся добре, то мені і легше стане. А то хоч скрізь землю, хоч світ за очима пійти! Така біда була!

— Аж ось Господь дав мені хлопчика. Якось то прийшлося, що новорожденному дали імя Семен. Я зрадовалася і прийшло мені на думку, нехай він буде Семена Івановича хрещеник. Батенько мене послухав, а Микола, мужик мій той і давно! Він ще й тепер мені у вічі дивиться, чим мені угодити.

— От ми і покумалися з Семеном Івановичем хоч за очі. Що ж? З першого хлопця з мене як рукою зняло. Я перестала журитися, стало мені легко дихати: я почала розуміти, що я вже мати, що треба думати об дітях, та дальше-дальше і вдарила лихом об землю.

— Не хочу брехати, частісінько думала об Семену Івановичу, споминала, як ми з ним спізналися, і здавалося мені, що у ті пори, як я була з ним, що я не по сій землі ходила, а по ившій, по золотій, меж прехорошими цвіточками. Здавалося, що й сонечко яснійше світило і тільки на нас на двох і сяло, і веселість і радість нам подавало! Далі я неначе упала у якусь яму, де темно, пусто, мов у гробу!.. Що робилося зо мною? нічого не тямлю!

— Як вийшла з ями, світ мені піднявся. В мене є муж, чесна, добра душа, шанує, любить, береже мене, пилині не дасть на мене пасти; в мене хлопчик, синочок, втіха моя!.. Далі-далі — мені усе легше, усе веселійше. В мене і дочечки: отто Наталку бачили? Другий год замужем, на Подолі; отто її і дитина. Друга дочечка підроста і тож буде красива. Мої дочки, кажуть, по мені пішли, у великій славі, — усміхаючись сеє розказовала Галочка.

— Старший хлопець, Семен, парень друзяка. На той год, діждемо, оудемо женити. Другі хлопята підростають: инший у реместві, а инший письма вчиться.

— Батенька поховала, та вже тогді, як огляділася і у розум прийшла. Він потішався унучатами, веселився, глядючи, що я перемогла своє лихо і жила у щасті, не думаючи коли-небудь його мати. Благословив нас, дяковав мене, що я не вийшла з своєї долі, не захотіла панем бути, і успокоївся на віки.

— З Миколою ми живемо, як Бог нехай дає і усякому. У нас одна думка, одна воля, одна душа. Нема у нас не тільки сварки або лайки, та й не чули ми один від одного противного слова. Живемо, багатіємо, маємо діточок добрих, слухняних, і за усе хвалимо Бога!

— А Семена Івановича часто згадуєш? — спитав я.

— А як же? Усяк ден молкся за нього, щоб йому Бог послав щастя за те, що він мене хотів, по його думці, щасливо зробити. Тепер, як чую, що він щасливо пожива, і що Бог і його благословив діточками, такими-же добрими, то мені на серці стало весело. А то було не без того, що журяся, не чувши об нім нічого. Весело мені і те, що він мені дякує, що зробила для нього моя щира любов!

Сама істинна правда була усьому, що я отсе розказовав. Ще й теперечки є у Харькові на Ганчарівці старі люди, що чули від батьків своїх, а декотрі і самі зазнають ську Галочку і що з нею і як поводилося. Пан-отця її по вулицьному звали і Литвином, так і вона від того взивалася «Литвинівна». Двір Олексія Таранця був саме на вулиці «Двигалівка», що на Ганчарівці, і часточка його під двором мішанина Головина, супротив Сірикового двора як-раз; а

більша часть відійшла на площадь, де стоять жандарські ковюшні.

Обіщався мені чоловік і тих пісень достати, що на Галочку Таранцівну поскладали тогді люди, усе вихваляючи її, яка-то вона була красива. Так коли достане, то я їх де-небудь приткну, щоб нашої Ганчарівки слава не гинула.

Примітки до повісти „Щира любов“.

Видання: 1) Вперше був надрукований російський переклад цієї повісти в „Современнику“ 1839 г. т. XVI. В українському оригіналі вона вміщена у виданні Харьк. Земства, де друкована з рукописи Квітки, на якій єсть помітка цензора: 14-го февраля 1839 года. 2) Вид. Іогансона. 3) Вид. Романчука.

Поділ на глави взято з вид. Романчука. Вступну частину виділив я.

Після слів „каже було“ в рукопису закреслені автором такі слова: „Буде письменна, то до неї з грамотних хто таке що-небудь напише, що й зовсім дівку з ума зведе; або й вона розохотиться до якого, та й напише, та й утопить свою голову“ (стор. 87).

Щ и г о л я=пишається	Є д н у с=перстень або медаль (дучак) на шнурку коралів.
В и х о д и=льохи	Г р о б=гра весняна.
С р е д с т в е н н і=середні	О б р я б і л а=злякалася.
Ч е т я М и н е я=церковна книжка з житіями святих.	К у р я ж=курязький монастир, коло Харькова, де Квітка чотири роки був послушником.
3 Ш л ь о н с к а=в Шлезії (тепер Германія) були колись великі ярмарки на воли, куди приганяли товар і з України, а за отримані гроші купували всякі німецькі вироби.	М а я т и с я=нудитися.
	П о п р ь о к и=докори, догани.

Наведений вище кінець повісти Квітка уклав сам, не бажаючи повторювати закінчення „Марусі“. Приводимо тут інший, правдивий, кінець, котрий подав Квітка на увагу редакції „Современника“, а також примітку редакції, яка пояснює нам ці два закінчення повісти.

Въ XVI томѣ „Соврем.“ помѣщена повѣсть г. Основьяненка, подъ названіемъ „Вотъ любовы“ Говоря нѣсколько разъ о сочиненіяхъ этого автора, ми уже имѣли случай передать о нихъ читателямъ своимъ наше мнѣніе вообще. Оно, кажется, нигдѣ не встрѣчало противорѣчія. Въ талантѣ г. Основьяненка всѣ признали самобытность, многосторонность, присутствіе истины, художественную полноту и удивительное чувство красоты — отъ комизма до самаго трогательнаго. Нѣтъ сомнѣнія, что въ повѣстяхъ его еще болѣе совершенства, когда онъ излагаєть ихъ на малороссійскомъ языкѣ:

потому что лица, характеры, общество, бытъ и натура—все порямо требуетъ того языка, на которомъ до изложенія обрабатываютъ свои предметы умъ и воображеніе автора. Русскіе обороты, выраженія и слова часто неравносильно отвѣчаютъ движеніямъ души его. Но мы по этому дѣлу чистосердечно, вмѣсто автора, себя отдаемъ на судъ взыскательной критики. Онъ до сихъ поръ остается въ убѣжденіи, что ему надобно писать только по-малорусски. Неотступныя просьбы наши склонили его войти въ ряды писателей русскіихъ. Уваженіе господствующей нашей литературы и патриотическое желаніе пополнить ея произведніа созданіями столь рѣдкаго таланта, — вотъ что осмѣливаемся представить въ свою защиту. Мы впрочемъ сознавая необыкновенныя достоинства въ сочиненіяхъ г. Основьяненка, не увлекаемся ими до ослѣпленія. Въ подробностяхъ нѣкоторыхъ сценъ у него встрѣчаются излишества. Въ его воображеніи такой избытокъ жизни, что онъ, увлекаемый богатствомъ идей и образовъ, уступаетъ таланту своему побѣду надъ искусствомъ.

Не считая себя въ правѣ вооружаться противъ того, что авторъ не подвергъ окончательному своему разсмотрѣнію (потому что не приступилъ еще къ изданію сочиненій своихъ въ отдѣльномъ собраніи), мы сообщили ему одно замѣчаніе о повѣсти „Вотъ любовы!“ Наше замѣчаніе не касалось тѣхъ частностей, которыя, въ томъ или другомъ видѣ, нисколько не дѣйствуютъ на достоинство повѣсти. Мы говорили съ нимъ о самомъ созданіи, которое какъ-то странно разрѣшалось въ умѣ нашемъ. Предметы изящныхъ искусствъ, исполняемые художниками въ надлежащемъ совершенствѣ, никогда не выходятъ изъ-подъ законовъ естественности. Главное лицо, выведенное въ этой повѣсти (Галочка), соединяєть въ своемъ характерѣ, въ своей жизни и всей индивидуальности изумительныя черти граціи, простосердечія и возвышенныхъ чувствованій. Природа и искусство должны здѣсь обняты въ восторгъ передъ общимъ своимъ твореніемъ. Съ этой стороны разсматривая Галочку, кто не почувствуетъ, что ея появленіе украсило или, по крайней мѣрѣ, увеличило кругъ тѣхъ восхитительныхъ идеаловъ, которые увѣковѣчены художниками для эстетическаго созерданія? Жертва приносима ею изъ любви истинной и глубокой, есть торжество безсмертной души. Но здѣсь, по нашему мнѣнію, уже и прйдѣлъ всего, что можетъ вынести слабая природа человѣка.

Извѣстно, что великіе писатели ничего на природу не выдумываютъ. Мы не умѣли изъяснить, какъ случилось, что г. Основьяненко повелъ свой рассказъ еще на нѣсколько десятковъ лѣтъ. Къ счастью, люди съ истиннымъ талантомъ не возмущаются, когда надобно рѣшить вопросъ и объ ихъ ошибкахъ. Мы получили отъ автора самое удовлетворительное изъясненіе того, что казалось намъ непонятнымъ. Вотъ въ чемъ дѣло. Читатели наши узнали уже изъ повѣсти г. Основьяненка, что онъ рассказалъ истинное происшествіе. Но авторъ, не желая впасть въ повтореніе окончанія прежней своей превосходной повѣсти („Маруся“), въ противность судьбѣ Галочки придумалъ для нея конецъ собственнаго своего сочиненія. Онъ теперь раздѣляетъ наше мнѣніе и предсавляетъ здѣсь въ новомъ (т. е. истинномъ) видѣ окончаніе повѣсти „Вотъ любовы!“

В рукописи Квітки перед вищенаведеним закінченням повісти вставлено 4 сторінки на іншому папері, які починаються словами: „Здрастуй, мій любезний...“ (див. вище, стр. 130). Потім, після слів „не чули ніколи про нього нічого“ (стр. 131).—іде такий кінець:

„Олексій, zostавшись один у хаті, довго нетямив себе, так йому важко було дивитися, як вони меж собою побачились і як розірвались на вішній віки! Прочунавши трохи, зараз став молитися Богу, що чи не согрішив він тим, що розлучив таку їх любов?“ „Щоб побратися їм—ніяк того не можна було: і щоб закінчити усе, треба їй було вийти за другого. Сього і сама Галочка хотіла; я їй вибрав чоловіка доброї душі, чесного, він Галочку не те що любитиме, він буде її шонавати, зберегатиме її. Галочка по своїй охоті ійшла за нього, вона не цурається його, бачить як він вбивається об ній, вона і дякує йому... А далі, як Семена Івановича тут не буде, то вона його по-трошку і забуде, а він, спасибі йому, і він побережить її, він не буде показоваться до неї і сам щоб не розважати нудьги її. Саме важке, у останнє попрощатися, минулося вже. Тепер молитися Богу і від Його милости ждати, щоб ми усі затихли собі і стали жити без горя.

— Галочко! Вийди, душко, до мене; вже я сам.—Так казав Олексій, стукаючи тихенько до неї у двері.

Галочка, а ще лучче сказати тинь її — так то вона змінилася у-в один час! — вийшла ледве ступаючи, кинулася батенькові на шию, гірко плакала укупі з ним і не здужаючи стояти присіла на лавці.

— Се вже у останнє, ледве промовила вона. Боже, прости мене за сю годину! Може я спіткнулася?... Я чоловік!... Таточку! І ви і Микола не побачите більш моїх слізочок, а далі-далі не замітите ніякої журби за мною!

Олексій, бачачи, що вона кріпко змінилася після того, як побачилася з Семеном Івановичем, приголубив її, просив, молив, щоб вона виплакала своє горе, що після того їй легше буде, щоб не думала своєї журби, а потроху зовладівала б її.

Галочка вже мовчала, не плакала і — так би то бачи ться — слухала його, та нічого не чула, що він їй казав.

Вернувся Микола. Аж вжахнувся, побачивши, яка стала Галочка у короткий час!

Олексій хотів було казати, так Галочка зопинила його і швидко каже: „Миколо! Отсе був тут Семен Іванович... Ти знаєш усе... він не знав, що вже я за тобою... Добрий! він поплакав трохи... і я не стерпіла! Прости мене се святі слъози... я вже ніколи не побачу його...“

— Чим же ти винна, що кажеш, щоб я простив тебе казав їй Микола, пригорнувши її до свого серця. Чи є хто чистіший тебе?

— Годі ж, годі, сказала вона, силкуючись всміхнутися. Се хмарка набігла було і вже... ніколи не вернеться. Побачиш, що я; любитиму тебе... Поможі мені лагодити обід, бо пан отець наш хоче обідати.

Усе пішло на порядках, як і було сперва; тільки Галочка щодень змінюлася. Дуже видко було, що вона силовала себе, щоб і по господарству старатися, або робити що, або розговоритися з ким зазивала до себе подруг і іногді сама ходила до них, та се усе робила дуже себе силкуючи: і за роботою, і з подругами бачитця, і слуха, що вони розказують, вона усе була у думках; а слъози так і видно було, що от хлинуть з очей... вона їх здержує, перемога нудьгу свою... І таке їй мученіє з собою ніколи було кеминеться їй: не тільки що кожний час подавалася усе більш, усе більш, і кожний вечір вона вже була не така, як була ранком. Микола не покидав її розважав її, у вічі дивився, чого-б вона забажала, усе хотілось йому, щоб вона повеселішала, щоб забула журбу свою. Пан-отець те-ж розговорював її, щоб вона об чім другим думала; усе понапрасно! От і слуха Миколу.. далі стане дивитися на нього, розглядаючи, мов у перше бачить чоловіка; пізнає його, згадає хто се такий?.. тут... здихне тяжко та тяжко, від серця здихне, згадавши усе... кинеться до нього і жалібненько, та не плачучи—бо як сказала, так не плакала ніколи; вже і слізочок не було, усі канули на серце—казала йому: „Бачу усе, знаю, що ти для мене раб-иш, дякую тобі за твою кріпко добрую душу... та що-ж мені робити? Не можу зовладати з собою!..“

І непосилила таки горя свого! Скоро так знемоглася, що нездужала і з постелі устати...

— Миколо! сину мій!.. Бачитця... вона нас покине?..—гірко плачучи та вбиваючись казав Олексій.

— Хіба-ж ми достойні, щоб янгол небесний жив з нами? казав Микола і швидко до болящої.

Вона не боліла, вона не страждала, а час від часу догоряла мов свічечка, засихала мов билиночка. Тілом хоч зовсім опустилася так духом була бодра і небоячись дожидала, що їй находить...

— Тепер я помирилася з Богом милосердним!—так казала вона, зполнивши усе по закону святому: „я готова... йду перед суддю праведного і милосердного Отця... Він мене не отженеть від себе Я зполнила самий святійший закон його; душу свою положила за

мого друга... щоб відвернути від нього горе!.. Себе незмогла, не могла зберегти... Я старалася... не змогла... я чоловік! Отець мій буде розбирати мое хотіння... він не зоставить покірної дочки"...

Так розговорювала вона, сидючи на постелі своєї, держачи Миколу за руку і припавши головою до батенька... як ось... бачить, коло неї великий світ... чує, кличуть її як-то дуже приємно.. вона, мов ійде у гору... зирнула у низ... аж батенько її і мужик—над її тілом...

Додаток.

Листи до любезних земляків.

Знаючи, як ви, земляки мої любезні, любите читати або слухати, хто вам чита розумну книжку, і переніматися усе добре, і бачачи, що мало вам трапляється таких книжок, бо на усяку книжку треба грошей, та і з грішми не дотовпишся їх купити: от я [і хочу] обо всім до вас писати, та усе по нашому, щоб усякому розумно було і щоб ви усе до слова розібрали, не толкуючи його по своєму. Так слухайте ж мене і казенні і панські і усякий народ: нехай хто письменний вам чита, а ви слухайте; і коли що до діла скажу, то будьте ласкаві, перенімайте і робіте так, як тут вам совітується.

Земляк ваш.

I.

[Про державний лад.] *).

Поперед усього розберім, що то означа: той казенний, той панський, той обиватель, той економічеський? Се, люде добрі, коли хочете знати, се усе суть єдино. Царство наше таке велике, що й нема його більшого. А у таким великім царстві, скільки є усякого народу? Тут вже не тисячами їх треба лічити, а мільйонами. Чи зна хто, що то означа мільйон? Ось що: налічи чого небудь тисячу, що у тисячі десять сот, отто й тисяча; та таких тисячів налічи тисячу тисячів, оттогді буде мільйон. Тільки подумати можна, та й то не зовсім додумався, що то мільйон людей; та таких мільйонів у нашому царстві є більш чим п'ятдесят. Треба ж їм порядок дати, треба кожного захистити. Ось для сього і є губернії, от як і наша Харківська, що і в ній народу усякого є більш мільйона, з женським полом.

*) Цей перший лист говорить про лад старої Росії, коли була панщина, кріпацтво.

Ще-ж би то, як-би увесь сей народ та під одним порядком був? Чи виправився б хто скоро? Чи можна б було усякому як-раз зашиту дати? Коли посварились меж собою, то чи вепів би один чоловік їх розібрати, розсудити? Там Михайло з Микиткою об леваді—прикладом кажучи; там Данилівці з Деркачівцями об скотині; там Люботинці з Гіівцями об лісі; та Богодуховці з Сіннянцями об тім, там таки з такими об другім, та й Господи! Куди-ж тут одному начальнику управитися і усякому суд дати? Оттим-то усяка губернія розписана на уїзди; а ще люди по уїздах у слободах та у селах живуть, так ті розписані по своєму сорту, і усе особе. Войскові обивателі, економічеські, казенні крестяни, виморочні, поміщиччі, ільготні, отставні салдати і усякий який є народ, усі розписані по своєму чину і усякому сорту; в усякому селі і слободі є свої начальники, а над ними судящі і командіри у уїздному городі, а над тими уїздними є у губерньському городі, а над всіми їми є губернатор, та ще і генерал-губернатор.

Панські ж люди, що зовуться і по книгам пишуться „поміщиччі крестяни“, так тими завідують, управляються і порядок дають самі пани, усяк у своїй державі. Як над казенними справник або становий порядкує, об подушнім і усяким зборі хлопоче, роботи загадує і усякий порядок дає, так над своїм подданним усяк поміщик убивається, подушне розпреділя, порядок дає і захища їх від усяких обид чи по сусідству, чи від чого б то ні було; некрут дає по своїй волі, кого і скільки слідує, і усяке таке, як є у своєму господарстві. За-те вони повинні поміщику своєму робити, слухати його у усякій ділі і як отця і начальника почитовати; а через те облегченіє є началству: вже їм нема хлопот прямо з мужиками, прямо пишуть до пана, що от-то і то треба зробити, стільки підвід під воєнну команду вислати, оттаку дорогу або міст справити; от поміщик і розпорядитися, щоб не у тягость було людям і з порядком зроблено.

Оттак і йде усе гаразд. Нема ніякої замішки: усяк над своїми розпоряжа і усе йде справно і нікому не тяжко і ніхто не зобяжден. Усім на-різно, тільки для порядку по рознім спискам йдуть і щоб не замішатся, так різно зовуться. Оттак як і у війську: то зовуться улани, то гусари, то піхотні, і над усякими є свій начальник, а усе на-рівно, усе салдати; хоч усякому є своя робота, а усе до одного діла доходить.

А усьому сьому народові, хоч салдатам, хоч мужикам усякого сорту, і купцям і панам і судящим і усім-усім, хто є у нашому царстві, одна голова, один начальник, один Государ наш, Імператор Николай Павлович. Він над усім догляда, начальників поставля усюди і яко мога повеліва і укази посила, щоб усюди була правда, щоб ніхто не смів нікого і нічим ізобидити; а коли є обиджений, оборонити його, зашити, і усюди-усюди повеліва доглядати, щоб усе було по порядку.

Учи і дітей сьому і незнаючого навчи і розтолкуй, то і Бог благословить тебе у-во всім, що ти так по правді робиш.

II.

[Про державні податки.]

Треба усякому те робити, що закон повеліва. Не буде ніхто нічого робити, ні у чім помагати, що ж з того буде? Замішательство, непорядки. Подивітеся: усяк-усяк чоловік, хто живе на світі, усяк трудиться, усяк сполня святий закон. Відкиля наші перві начальники і наїзжали і тепер є? Усе не з наших місць. Покине і хазяйство і господарство своє, а инший і сімю, та їде з-далека і служить тут. Воєнні і генерали і ахвицери і усяк салдат, тільки прийде указ, як-раз зібрались і пішли... куди-ж? на границю, боронити нас від неприятеля, який осмілиться щоб на нас піднятися; от і йдуть, і не знають, хто з них жив вернеться, а йдуть бодро і весело, ще і пісеньок співають і ні об чім не журяться, бо знають, що святий закон сполняють; і що йдуть захищати віру свату і православних християн, так йому не страшно і вбитому бути, бо він є мученик, пострадав за віру свату християнську.

Оттак і нам, земляки мої любезні, треба усякому своє діло робити. Ми не салдати, ми не воєнні, так нам треба їм спомогу дати. Як же то?—Ось-як

Салдату треба, хоч у поході, хоч на кватері, треба і мундер і усяка одежа і харч. Треба ж і зодягти і зобути і прокормити, треба і коней і оружжа і шаблі і пушки і чого там не треба! Се ж на військо по границі; а по губерниям, а по уїздах скільки начальників, судящих! Казав я вам, що один начальник не зможе розпорядку дати, один суддя не може усіх розсудити; то і треба, щоб для усякого народу

був начальник і щоб не один суд був; бо коли тебе у в однім суді ізобидють, то тобі можна жаловатися у висчий суд, що зветься палатою, у губернії. Скільки ж таких судів? І усі доглядають, щоб усюди була правда! Треба ж і судячим жаловання, треба суди протопити, треба їм і світла і чимало чого! А караблі построїти? А що карабель построїти, то усе на-рівно, що і цілий город. А на караблях те ж військо, що і на землі, і те їм усе треба, що і тим! Та чи мало такого, що треба содержати? Усякі училища, усякі казенні хорони по городах построїти, малих діточок, сиріток вигодувати, до науки, до розуму довести, та таки на усе, на усе треба казни!

Отже то: як ми живемо мов у Бога за дверми і не знаємо ніякого лиха, не боїмося за своїми салдатушками ні з землі ні з моря ніякого неприятеля, спимо собі у ночі без страху, щоб харцизи—як колись бувало у старовину, не за нашої пам'яті—нас не обідрали; ходимо по дорогам, Бог зна як далеко, з хурою і не боїмося ніяких злодіяк і розбойників, не думаємо, щоб хто наше сіно покосив, наш хліб або скотину відняв, нашу хату спалив, коли ж, кажу, мені так гаразд, що я не боюся нічого ніякого: то треба ж і мені чимнебудь прислужитися і поміч по силам дати.

А чим-же за таку милість, не то щоб віддяковати, а щоб хоч мало-мало прислужитися? Ось-чим, і не важним і не против силі нашої. Будем зносити те, що і Бог повеліва і закон приказує і по самій щирій правді воно слідує. Будем, кажу, зносити по троху від своїх заробітків, по чім там припадає з душі, по розкладці. Чи велика ж то сума з душі? Чи усю ж разом з тебе требують? Чи нагло ж з тебе требують? Полічи, на скільки ти у год придбаєш хліба святого і скільки з тебе потребується? А скільки ж ти заробиш воликами, шкапою—що в кого є, а ще і руками, хоч ти і піший: чи з ціпом, чи з сокирою, чи у якій послугі? Аби б не лежав, а то—слава тобі Господи! світ великий, народу багачко, робітник усякому нужний. Не лежи, кажу, без діла не будеш: і себе пропитаєш і у казну часточку знесеш.

Не усю ж разом требують. Об Семені частку, та об новому году другу. От тобі і пелегость. Відробився у полі за літо: чи сам свій хлібець по благословенію Божому зняв, чи заробляв те, от у тебе іє Семену і є; розплачуєся, не заускай. Тут влять не лежи: сюди-зуди мотинця, скаркою порубай, ціпом помахай, скотинкою пороби, от в тебе влять

грошики: що собі zostавив, а що зніє останне, от і квит! Скачи козак на усі чотирі сторони і не бійсь нікого.

Не нагло ж з тебе і требують. Не тягнуть тебе, щоб усі дав сьогодні до копійки. Ні. Очисти свій знос від Семена до пущання на Пилівку, а там від нового году до Євдокії; так—слава тобі Господи! скільки тобі льготи? По маленькій часточці знос, то і не стямився, як виплатиш.

Хочеш ти царство небесне получитьи? Хочеш ти у Бога милосердного милости получитьи? Невже ж зараз усю худобу віддаси на церков Божу, або старцам роздаси? Ні. Що неділі несеш шажок на свічечку, а другий у кошельок укинути, і старцеві подаєш копійчку, то тогді, то тогді. Се ж і для Господа Бога так робиш, роби ж так і для [держави:] знос хоч по частинці, то сії часточці, то сії часточки та зроблять тобі велике і усю подать з себе очистиш.

Або ось-як я вам совітую: зроби усяк собі скриньку і забий кришку на-глухо, а в кришці проріж дірку, щоб тільки лятак або цілковий проліз, та тільки що прийдеш до дому з грішми, що Бог тобі дасть або заробити або продати що, то з тих грошей розцитай, скільки тобі треба пропитатися на день, або на тиждень, як у тебе робота йде, то таку часточку заховай, а останні укинь у ту скриньку, що я кажу, га й заховай її бережненько, та вже ні жадним способом не посміє відтіля узяти ні одного шага; хоч позич, сак-так перебийся, а не смій відтіля нічого виняти: то вже казенне; хоч ти ще і не звіє, воно ще в тебе, та вже ти його обіцав у казну, і тратити його такий-же гріх, як би ти потратив те, що на церкву Божу обіцав. По закону однаковінько за потрату церковної суми і казенної.

Оттак відкладаючи, колц зібралось де-чого у тій скриньці, тогді вже подякуй Богу милосердному, що поміг тобі заробити, от і відбий тую скриньку і неси до свого начальства і віддай. Та давай-же з розумом. Сільки так бува, що безтолковий привесе, безтолковому віддасть і без толку гроші пропадають, як не записані і свідителі нема. Ти віддай при свідителях, при стариках, при чесних людях, та й озьми зараз квиток, і коли тут не буде кого письменного тобі прочитати, то біжи мерщій до дяка або до попа або до якого письменного у селі, нехай тобі прочита. Коли буде там записано вірно, то дома заховай бережно, яко мога, щоб не пропало; коли ж буде яка хвальш у квитку, зараз обявляй начальству і доказуй свою правду, не боячись нікого, і

на свідителів здавайся. Безділнику, що тебе подумає обманути, так не минеться, а твоє не пропаде, з нього взищуть. Коли нікому тобі буде квитка дати, що писаря не буде, бери бирку і свій значок положи: і то діло добре і праведне.

Знось, зділай милость, яко мога, і не запускай у даль. Тобі лучче буде. Не думай: там і там зароблю стільки і стільки получу, тогді разом і віддам. Казали ж нам батьки: »нехай—недобрий чоловік!« то й правда. Не здавайся на опісля. Бог зна, як ще твоє здоров'я буде та як ще заробиш і як ще гроші озьмеш; а недоїмка йде, та й росту прибавля. Тут же гляди, ще збираєшся на старі зібратися, а тут вже і нова половина настигне! От тобі вже у двох приходиться платити: вже обі і сутужно! Та так як піде старе з новим мішатися, та стільки наросте, що лихо та й годі! Тут вже по неволі треба тебе грабувати скотинку, або що мисш продавати та поповняти те, що твій нехай наробив, що, хоч був хазяїн, було і господарство, а тут зведешся ні на що, через те, що у время не зніс та запустив недоїмку.

Се-ж тобі така біда, а [державі], думаєш, і нічого? Ось послухай лишень, як воно є.

Примером скажемо, нехай буде слобода Люботин. У тій слободі, звісно, от стільки-то душ. З них, от потім і потім узявши, усього виходить на год от стільки-то рублів, нехай буде примером тисяча рублів. Отже се і у казначействі, і у казенній палаті, і у справника, і у усякого начальника се записано, що з Люботина треба у год зібрати тисячу рублів, усе таки примером.

От про сю тисячу, що треба зібрати, писано у лепорті, і до министра, що усею казною завідує і розход, по указу, держить, дано знати як і про усі села. От министр, надіючись, що усі справно знесуть, порядив чи сувко для салдатів чи правійонт для них чи порох, щоб від неприятеля відстрелюватися, чи друге теж таке нужне. От і предписує у Харьків до началства, щоб заплатили отакому радчикові от стільки рублів. Началство кинулось—нема стільки грошей: такі і такі села не знесли, от і Люботинці не позносили. Що тут робити? Министр прогнівається на наших началників, думаючи, що не старалися зібрати, і грошей не стає, і радчик не получа свого. Началство гримне на справника, думаючи, що він поблажку дає людям і балуєть їх і не взискує. А справник собі нападе тогді на голову, щоб як хоче, а щоб було зібрано.

Так от скільки через твій нехай хлопіт збереться! Ти думаєш собі, невелика за тобою сума, пять рублів або що. Воно так, невелика сума: та без пяти рублів і тисяча вже не тисяча: недостає пяти рублів, треба поповнити. А як же твої пять рублів та другого, третього, десятого, що так же запустили недоїмку та не зносили у время, так скільки їх пабереться? От і радчикам за поставку нема, салдатам правянту нема; ахвицерам, генералам, судящим жалованья нема, нестає, що не усі люди щиро позносили. А що тогді буде? Який порядок у війську, на караблях, по судах піде без грошей, що недостає через вашу недоїмку? А ми жалкуємо зносити дуже невелику часточку грошей, лівимося лишній раз ціпом махнути, сокирою цюкнути або як небудь лишне поробити, заробити і знести подушне! А бодай такий і не зоветься православним християнином, що Божого закону не сполня. Во слухайте:

Се не від нас і не від кого стало, як від самого Бога. Питалися люди у Господа Бога, чи треба цареві платити подушне? так Він Сам, Своїми Святими словами так повелів: „воздайте боже Богові, а кесареве кесареві“. Та ще і те. Як сам Господь на землі був, так прийшли з нього требовати подушне, бо думали, що він є простий чоловік, як і ми грішні. От апостоли і питаються його, чи треба платити подушне? то Господь повелів, що треба непременно і, як не імів грошей, то повелів Петру апостолу піймати рибу і „у зябрах знайдеш“, сказав, „гроші, то й заплати і за мене і за себе“.

От воно і виходить, що на се є Божий закон. А хто Божого закону не сполня, той є грішник. Нехай нас Бог усіх сохраниє від такого і від усякого гріха. Як у церкву зносимо по-троху, та й содержимо церкву що й почину можна зробити і усяке нове украшення: так треба і у казну зносити, щоб ні у чім не було недостатчі. Тогді сполнимо святій закон, воздамо „боже Богові, а кесареве кесареві“.

Та і не думайте ж, люди добрі, щоб тільки простий народ платив у казну по чому там з душі. Ні. Не тільки ви, платють, опріч усіх, платють і кунці, та платють і господа, і пани, і усяк, хто є у якому чині: і воєнні, і штатські, і університетські, і судячі, і землеміри, і казначей і усякий генерал і граф і князь, хочби у якому хто чині не був, усяк платить, бо закону Божого не можна нікому перемінити. Дадуть хоч якому пану великому чині, вагалерію, або хоч

жаловання у срок видадуть великому і малому, до посліднього, то тут-же у казну і озьмуть, скільки з кого приходиться, бо Бог повелів, щоб воздавали „боже Богові, а кесареви кесареви“.

Отсими-то небагацькими зо всякого рублями, та до купи їх зібравши, от і є сума чимала. Слава тобі Господи! Є чим содержати і військo і караблі, можно не пустити неприятеля до нас і з землі і з моря. Є чим і суди і началників наших содержати, що боронять усякого од обид і порядок дають. Живемо, хвалячи Бога!

Інший почне розсуждати: як-би каже, я був одинок чоловік, то і спомігся б платити; а то за багато платити: батько старий, діти малі, брат помер. І усе таке стане казати, що як-то сутужно йому. Наговорить багацько. А як-би тим часом, поки розказує, та він би махав ціпом або що-небудь робив, то усе б заробляв, усе б копійчина перепадала. Язиком небагато наробиш і заробиш.

Розкажу вам приповідь.

Оприділив пан діда до пасіки. Виставив дід бджолу і сів біля куреника свого, і бється об поли руками і каже: „оттакого в мене діла, такого діла, що не знаю, як і управитись!“ От і сидить до обід і журиться, що якого-то в нього діла багато; і бджолу годувати, і уліки випалювати, та чи мало чого! От принесуть йому діти обідати; він пообіда, спочив, і впять сяде і прийметься журитись, що якого-то в нього діла багацько; та так і прожуриться до ночі і лягнеться спати і бджіл не погодовавши і за паління уліків і не приймався. Та так і завтра, і після завтра, і по усяк день, знай тільки що журиться, що діла багато, а не приймається його відробити.

Вже й половина літечка. Наїхав пан до пасіки: „Пугу, діду!“ — Пугу, пане! — „Чи багато в нас роїв?“

— Та де вам, добродію, до роїв! тут в мене такого діла, такого діла, що не знаю, за що і узятись.

Кинувсь пан уліки обглядати... Батечки! Інша колодка пропала, инша ізматчилась, у иншій хоч і був роїок, так від недогляду полетів до добрих людей...

Досталося ж тому пасічникові, що так добре деглядив, що діла, казав, багацько було, а сам не робив його а тільки, журився об ділі.

Отсюю приповідь треба усякому тямити, і не забувати того, що менш говори, а більш роби, то і придбаєш стільки,

що і оплатиш за усі душі, і про свою душу ще зостанеться що-небудь. Розщитуй тільки добре: за яку роботу лучче узятись, чи до якого хазяїна пристати, щоб не ізобидив, і куди заробіток повернути; а пуще молись Богу, щоб Господь милосердний поміг тобі сполнити святий закон, та сам старайся, грудись, то тобі Господь у всім поможет і пошлеть свою милость, що зможеш воздати „боже Богові, а кесареви кесареви!“

III.

[Про бідність і багатство.]

Подумаймо лишень, від чого-то люди бідніють? Був собі хазяїн заможенський, була й скотинка, було і усяке господарство, а тепер звівся чоловік ні на-ві-що!

А подумаймо, від чого б то?

От, примером скажемо: у хазяїна є й поле, є і скотинка, і робить він щиро, чи у полі, чи як де приходиться йому заробляти; і помагають йому син парубок і другий хлопець. Куди ні кинуться, усе їх трое і три пари воликів; заробляють чимало, зносять подушне за себе трьох, та ще і за батька старенького, що вже тільки і здужа на печі лежати, та за хлопчика, що ще тільки гуси пате. І подушне платять, і содержують вісім душ, бо є ще дві дочки, вже дівка, і є в них на усе достаток і де-що, гляди, і прикупують, як чого треба по хазяйству, і матері серпанок новий, дівкам кожухи нові бабаком оторочені, бо от-от треба заміж давати. Хвалять Бога живучи.

Так отже парубка треба женити. »Добре діло,« думають батько з матірью: »озьмемо невістку, прибуде работниця. Господи благослови!« Оженили сина; не вєшли гаразд відгуляти весілля і зашпори після втрати не зійшли, а вже молоджон і напав мокрим рядом: »Відділай мене, батьну! Я сам по собі хочу бути хазяїном. Чого мені з рук дивитись? Я не хочу бути робітником на братів. Віддай мое. Як зумію, так і господарюватиму.«

Нічого батьку робити. Почухав потилицю, сюди-туди кинувся, прочув, що чоловік продає залишний двір, пішов, сторжився. Дешевше б купив, так нема усіх грошей, повинився об проводах віддати і росту положити. Перебирається син на нове господарство, бере з дому і чавун, і горшків, і мисок, і ложок, кочергу, і лопату і усього по троху: йому

на нове хазяйство усього треба, а в батька є того у достачу. Відділя батько пару волів, дає і віз, дає і борону, була заляшня; і ще там чого син знаходив, що випрохав, а що і так узяв, бо у-купі заробляли. По справедливості усім наділив з дому, а то ще і у полі відрізав там йому який лан. Зовсім хазяїн.

Тільки щось наш новий хазяїн бється, і сюди і туди кидається, мотається, та щось усе не до ладу. Одна парка воликів, то хоч і справжеться з ким у супруги на оранку, то треба і собі б брати, та треба-ж і людям відорати, або відробити чим-небудь. От і пропащі дні. Засіяти нивку, хоч і викидав зерна скільки там, так заволочити хоч і всів, та як, спішачи за годину, з-так гаразд, так і вродило аби-як. Сяк-так чи вижав чи скосив у двох з жінкою, у ноци постановив, так звозити ж то не всів: так у копицях і поросло; бо не одно діло, а він один: чи орати, чи косити, чи сіяти, чи возити? За одно приймається, друге переспіва, з тим не вправиться, друге вже відійшло. Заробітку нема, та ще як хліба трохи пропало у полі, то не стане чим зіму пропитатись і скотину прогодувати. Де узяти хліба собі, а скотині паші? Звісно, треба купити, а грошей немає. А тут і Семена і Покрова прийшли, знось подушне. А тут жінка: треба їй льону, бо на літо без сорочок зостануться, треба прядива, треба підситка, решета, чавун розбився; та усе-ж купи, та на усе гроші, а їх нема, і не кажи щоб заробити, бо один, сам собі, помочі ні відкіля. Де грошей узяти? Позичити. Нехай Бог боронить усякого чоловіка від позички! Знаємо, що воно є.

Позичив, понакуилював чого нужніш треба, ще часть і подушного зніс; перезімовав, слава тобі Господи! Що-ж? Літом впять така халепа! Тут з роботою не вправиться, а тут люди, кому винен, тягнуть, а тут на роб ту до волости, треба своє відбутти, рещтантів препроводжати, або друге проче таке; а тут не очистив недоїмки подушної, нова зайшла! Бився, бився, вертівся, вертівся, нивку застановив, та усе-ж треба опісля викупити: а нічим! Рішився її, збув воліки, позбувала і жінка і намистечко і що було спершу залишненького, а далі і таке привела нужда збувати, що впритьмом і самим треба. Та що-ж то і розказовати: звівся наш новий хазяїн ні навіщо! Збув і двір і усяке хазяйство і худобинку, пустив жінку з дитинсю у навьмички, щоб хоч на одержу заробляла; та й сам пішов по людях теж служити.

Служить, служить, щиро служить, і грошики получа, та як їх і сюди і туди треба, так нікуди і не надасть. І одягтись гаразд ні в-ві-що, а тут подушне дай та подай! А його нема. Начальство з ним мордується, допека йому, бо й начальству треба усю суму на срок виставити, а тут за одним остановка, та ба, нема! Може б пішов до батька? Чи не може у чім синові? Бо як син відділявся, так у старого де-чого було геть-геть! А нумо подивімося, що робиться у старого?

Гай-гай! Як відділив старий сина і зостався з хлопцем, аж вже не шість, а чотири руки, та ще дві і хлопчачі, не багато нароблять того, що скаже батько, а самого і не думай куди послати. Нема й пари воликів; то таки що три, то три, а то вже дві: не та робота, не та справа, усе не те. А тут дівку прийшлося віддавати, батька престарого та немощного поховав; сюди-туди грошей треба було, позичив зверх старого довгу; віддавати нічим, заробити ніколи, бо треба і у волості відбутти яку там панщину: хлопець не розуміє, сам пішов, а робота нехай до завтрього! А тут і подушне знось, хоч і відійшов син, так усе таки за три душі, та се та те... А тут і старість і немощі! Те збув, те застановив, того не зберіг, пішло усе за вітром; звівсь і батько, як і син, ні-на-що!..

Щоб-то було не відділяти сина? Щоб-то робити усім у-купі? Більш рук, більше сили, більше б і заробітків. Хоч і загадано що поробити на тиждень при волости, то усе-ж один би пішов туди, а двоє робили б собі без перемішки. Робота, хоч у полі, хоч у господарстві, не ждець завтрього: коли сьогодні чого не зробив, то і не думай його завтра справляти: на завтре впять є своє, шкварчає, що впять не дожида завтрього. Се по хазяйству сказано: „нехай—недобрий чоловік“. Не можна нічого ні відложити ні перемінити; тут треба, щоб той і час і стільки сили, скільки треба. Пошли і десять хлопців з косами, що вони тобі накосять? Так і усяка робота. Що один, так один, а що два, то два. От і виходить, що ніяк не треба відділяти від сімі, хоч-би в тебе десятеро дітей було. Примером скажемо: живете ви собі три брата; от в тебе жінка і трое діток, у другого брата теж жінка і двоє діток, а третій брат парубок. От вас трое братів та дві ятрівки, пятеро стало бити, пропитуєте опріч себе п'ятох діток; пропитуєте, і зодягаєте, і усе. Відділися ж ти від них, то їх трое будуть пропитовати опріч себе двох

діточок, а ти з жінкою трьох, от вже тобі не сходно. Нехай же і той брат відділився б, що з двома діточками; то хоч і прийшлось би тобі з жінкою та з парубком, от у трьох, робити на трьох, як і тому брату з жінкою на двох дітей, та усе таки вам сходніш: у вас є кому і панщину справляти, і дома робити; а у того брата—один він сам і панщину відбути, і у полі робити, і коло господарства справляти, усе-ж то як один, так один. Ще-ж як при здоровю; а як... борони Боже усякого!

Скажу вам і тут приповість.

У одного чоловіка було аж п'ять синів. Жили усі у-купі і ні жодин і не думав відходити від батька. Аж ось батько, стар чоловік, занедужав і збирається вмірати. От сини зібрались до нього і питаються: »Таточку, пан-отчеську! Як нам повелиш? Чи нам після тебе розділитись і кожному на своєму господарювати, чи так жити, як і по сей час при тобі жили?»

Тут батько звелів подати до себе пучок вербових прутів, звязаних кріпкенько (хто його зна, для чого вони там стояли). Подали йому той пучок; він дав старшому сину, парню здоровому, що під-час і підкову зогнув би. »На, каже, сину, переломи отсю пучку прутів.« Узав син, силковався, силковався... вже він і через коліно, вже він і на коліно їх нагина, так і не подаються. Аж впотів старший син, а нічого не зробив, віддав. Звелів батько ламати другому, нічого. Третьому, четвертому, усе равно: дали й пятому, а він такий замлілий, що від вітру владе; силковався і той... та тільки роземішив усіх. »Не можна! ніхто не переломит їх, нема такої сили,« сказали сини і подали батькові пучок.

— А на тепер, мевший мій сину, що від вітру падаєш, на, та ламай тепер, сказав старий, та розв'язав той пучок, та й дає по одному пруту хлончику; а хлончик бере їх, та жодного, знай, трієь та трієь, та у-в одиночку усі пруття моламав.

— Пожалуй!—загули старші чотирі сини!—і ми так зможемо помагати, як по одному; ні, нехай усю кучу разом переломить!

— Еге, сини мої любезні!—тогді сказав їм батько:—се вам сказано на дегад. Оттак і ви: коли будете усі у купі, нерозлучно та не відділяючись жити, то ніхто вам нічого не зробить, ніка вас біда не постигне. Хоч і найде яке, лихо, то усі гуртом відтерпитесь, усі гуртом будете робити і усе у

вас буде... Коли ж розділитесь та розійдетесь, то тільки вам і бачити щастя! Маленьке лихо, невелике горе, аби яка біда вас одоліє зовсім, звертить, занапастить кожного і пропадете усі...

Оттак то воно було.

Подивітесь, як воно у москалів йде. Не тільки рідні брати та й братові сини, та і їх діти, повиростають, зовсім люди, поженються, діток придбають, та й помишлення нема виходити з сімї. Усі живуть у-в однім дворі; хата побіля хати, та і влять хата; прикуплять двора (прикуплять, а не так як наші, що продають), та ще хати ставлять, та усі у купі, душ тридцять у сімї... аж скільки ж тут рук? А скільки вони у день уроблять? А скільки зароблять? Та усе ж то до купи, до купи, чи хлебушку, чи денежки, до купи складають... тим у них усього є, і ще і багато є.

Ти скажеш: »А зачим я буду на усіх робити? А зачим моя жінка буде на усіх варити і плаття стирати? Ми, хоч і важко, а будемо самі на себе робити, а не затим, щоб других пропитовати...« Дурню, дурню, як я подивлюсь на тебе! Ти себе з жінкою не тільки не пропитаєш, а зведешся, от як я спершу казав, і по вік нічого не придбаєш. Ти й тепер не на кого робиш, як на себе, та заробіток складаєш тільки до купи; а тиєї купи стільки, що ще стільки хазяїнів можна обділити!... Усе у вас є, нічого ні в кого не просите... та що й казати! Піди, та сам собою зароби стільки.

І жінка твоя не работниця на усіх: вона на тих тижнях плаття прала і мужикове і своє, і ятрівок і діверів, а її прочі ятрівки варили обідати, хліба їй напекли, мазали за неї, по воду ходили; а тепер черга прийшла їм плаття прати, а твоїй жінці поратись по господарству. Ти тільки роздивись та розсуди, голово! Усім вам робота порівно, нікому не сутужно, а заробіток бойкий! Та й кругом себе подивись: від чого се, одинокий—хоч як хоч роби, хоч лобом об стіну бийся, а усе бідний; великосімейний же, подивись! бачиться ніхто нічого і не роблять, і по вулиці ходють, і на вдвірі сидять, а знай багатіють. Від чого се? Еге! більш рук у купі роблють, так разом і заробляють... Адже бачили, як на соборну дзвіницю стасковали оттой великий дзвін? Чи зміг же його один чоловік, не то вже підняти, та з місця зворохнути? Хоч десять годів коло нього мудруйся, не зробиш нічого. Не можна та й не можна! От і треба громади. Та й громада що б зробила? Нічого. Ті тягнули б на право, а ті на ліво,

та і діло б звелось на шпик; так бо до громади треба майстера. Він зна своє діло, він і кумандує: »тягніть... підождіть... підніміте правий бік... підтягніть верйовки...« та і усе прочее приказує... от сила і стягнула, а через майстерство дзвона не впустили, не розбили, повісили його і прямо і кріпко, і гарно дзвонить... Оттак і у усякому ділі.

Я ж кажу, що коли б вам де-яким двом-трьом сімям приказано було від начальства, щоб не розіходилися та щоб і жили у купі сімями і у купі заробляли, то аж побожуся вам, що через скільки годів усі б приступили ва те, щоб не відділялись... Тоді б самі побачили, що робота б не була важка, заробіток великий, усі б багатіли, подушне і общественне платили б собі не охаючи і начальства не турбуючи, і хвалили б Бога милосердного!

IV.

[Про горілку.]

От іще що відводить нас від усякого добра, від першої святої відгання, Богу молитись не дає, меж добрих людей не пуска, від приятелів і родичів відпихає, у сімї роздор, худобі перевод, здоровя занапаща і зводить чоловіка нінащо. Се не хто, як проклята горілочка, диявольский напиток, чортів збитень, гаспидова душепарка, анахтемська припарка! Щоб вона зслизла з світу божого для людського щастя! І нема лютішого зла, як сая горілка!

І то правда, що усе від Бога. І порох і ніж і огонь і горілка, усе од Бога. Порох, щоб відстрелюватись від су-нестатів, стріляти чоловікові птицю на прокормлення для себе, а не вбивати людей, брата свого. Ніж, щоб відрізати хліба і усякую пищу, що Бог послала нам, зробити яке нужне діло по господарству, а не різати горла людям. Горілка видумана для нашого здоровя: випий хоч по усяк девь чарку, і закон не заперщає, і тобі воно полезно, а не пий її через край, не топи у неї своєї душі, не порть через неї здоровя свого, не трать через неї худоби своєї!

Подивіться: инший не іменно по усяк день; та як не? Устав собі любенько, помолитись Богу як довг християнський велить, поробить що-небудь щиро, от і обідня пора настягла; він прийде, обідати налагожено; достане пляшку, що у нього завжди на усякий случай є, і він з нею не

ховається і людей не соромиться; є так є, і не та й не. Налив чарку, перехрестив, Богу помолився, випив—от він і їсть добре, і здорово і весело йому; пообідав, чи спочив чи ні, йде на роботу з новою силою і з більшою охотою. І так по усяк божий день: не, та як не напивається, так вона йому і здорова і полезна, і сили йому придає.

Не без чого-небудь бува у сімї: сам часом захвора, жінка так нездужає, як часто трапляється, що животом постражда; от чарка горілки з чим-там, чи з сіллю, чи бува з перцем, так така полезна, що ні налучче усякого лікарства! Еге! тим бо, що непитуші, тим і чарка пользу дає.

У такого чоловіка, глядіте! По господарству усе справно, хазяйство і роботи йдуть добре, ні у чому йому замішки нема, жінка його шанує, слухає, поважає, хвалиться людям; діточки на порядках, звичайненькі, або у школі вчаться, або у ремесві где, або і дома помагають батькові. Люде його поважають, що скаже слухають, совіти приймають; коли у чім який резонт скажет, то вірять, бо знають, що він ніколи і ні за-для кого не збреше. Усюди, воли що трапиться, усюди так гозорють: »йому можно повірити, він чесна душа; ін непитуший, він не збреше.« Начальство поважа його і усяке діло йому певно повірять. У церкви божої його первого побачиш; зна, що стоїть перед самим Богом, так і стоїть, так і молиться. І сам батюшка пан-отець його поважа, посіда його і розумній речі з ним беседує.

У такого чоловіка ніякого нема зазору і випити чарку з ним і з хорошими людьми. І хазяїн з нею не ховається, достає при усіх, бо на нього ніхто не подума, щоб він, як той злодій, крадькома проніс її з вольної; він бере її, не закриваючись, у кабаці чи у шинку, і вулицею несе її як яке зло, бо зна, що усяк, хто побачить його з горілкою, нічого поганого про нього не подумає: він несе для-ради себе і чесноі кунпанії.

Такого чоловіка і сам Бог у всім благословля.

Подивіться же на паячку, так зараз скажете, що й Бог відступився від нього і людям гидко дивитись на нього! А через віщо се він так звівсь? Ось через що.

Ще з молоду покуштовав сього анахтемського напитку. А воно, як з молоду почати, так у животі заведеться мов жабуриппя і усе знай кортить чоловіка, щоб таки випив. От він і не, йому здається, що і здорово, от йому і весело і охотно на усяке діло. Пив та пив, небагато й пив, а на

завтра дуже погано з похмілля. Що тут йому на світі робити? дума собі: «голови не підведу, робити не здужаю, на животі щось м'ясо; не лишень вишю, та трошки.» Випив і таки справді трошки, так щось йому і трошки здоровіше. Він більшенько, ще краще, ще веселіше; він і припустив на усі заставки, вже і пропив розум: і где він і що він, не зна нічого. Біля церкви йде і руки не підведе, щоб перехриститись; кого зустріне, не поштить, хоч і старішого себе, та хоч і самого начальника, та ще усякі скверні слова сам собі говорить або сороміцькі пісні співає і кого зустріне, усякого заньма, иншого лає... А тут дівчора за ним: «кир, кир!» біжать, та кричать, та регочуться з нього. Та як і не реготатись? пика йому не вмита, та мабуть з ким заводивсь, так уся подряпана, волосся розкудочене, шапки кат ма! і сам не зна, где вона. Хоч і підперезаний, так один кінець так і волочиться за ним; сорочка розхрістана, а часом і порвана, як і свитина; спина уся у глині, один чобіт на носі, а другий, як спав він у шинку, так знято, а він і не почув і не тямить, та так і йде... А йде ж то, так сміх і дивитись на нього! йде, спотикається, то почне хвабровати, буцім він і зовсім чоловік, потужиться, випрямиться, то і пішов, пішов, пішов, та далі... тиць! У голові закрутилось, спіткнувся, вдержався, впять би то йти, так вже нема тієї сили, йде-нейде, тюпа на однім місці; силкується повернути на право, а голова переважає на ліво, та дйба, дйба, дйба, дйба... та наткнувся на тин, або на пеньок... плюсь!.. тут і звалився і захріп неборак, думаючи, що він дома спить на подушках. Спить сердега, і не чує, що собака прийшла, облизала його усюди, вилизала йому і цику і у роті усюди чепуренько... а далі і свиня підійшла, хрюка та облизує його, а він думає, що се жінка коло нього цестується, та знай поворочується, та каже: «не цілуй же мене, Домахо! годі-ж, годі!» Тфу, гидкий та мерзенний!.. І згадувати бридко! А тут як смеркне, знято з нього і свитину хоч і поганенька, узято й пояс і останній чобіт... Прокинувся на зорі, побрів до дому...

А дома ж то що робиться?.. Хазяйка у хаті, та нема нічого, нічого не придбано, нічого і приставити на обід! Хоч і робила щиро, рук не покладаючи робила, та як одними руками, так чи багато ж наробить? Помочі нема ні відкіль. П'яниця її хоч мало чого і їсть, він жив самою сивухою, так на нього треба багато положити: купити хоч яку небудь свитину і пояс і шапку і чоботи, без чого йому із хати не можна

вийти. Мало ж на се треба грошей? Та коли б же така біда раз у год, так би і сюди і туди; а то двічі тричі на літо його одяга, а він ніякої помочі їй не дасть. Ну, нехай по тверезу і очувається і жалкує і плаче; вже відцурався, не хоче пити, вже буде робити: достав позаторішню сокиру, скинув її на плече, пішов з двора тихою ступою роботи ськати. Як ось по дорозі й шинок. Він, правда, йому усюди по дорозі: куди б він ні пішов, вже шинок буде йому по дорозі. Так і тут. Йде побіля шинка і дума: «чи є пак такий дурень, що не ту навіжену горілку? А не зайду, подивлюсь!» Зайшов подивитись... та там і застряв! Сокирчина і поганенька була; він і її у діло пустив: пішла за півосьмухи. А там дальш-дальш... забув своє відцурання, забув, що може божився і душу свою проклинав: «коли, каже, і крапельку у рот озму...» та знай не! Не й сьогодні, не й завтра, не, усе не; вже й жінка не зопинить його... Пив, пив, поки не звайшли під тином: горілка занялась, увесь посинів і... пропав... чорту баран!..

Жінка сердешна, збувши через мужика усю худобу, що буде робити? Почепивши торбу, пішла по-під віковню миркати!.. Коли ж ще і діточки будуть, потаска і їх, просючи, Христа ради, хліба шматок, та проклинаючи свого п'яницю, що так її довів і звів усю сімю ні на-ві-що.. А яково ж його душі на тім світі?.. Господи сохрани і помилуй! і подумати страшно!..

Господь сказав Своїм словом: «П'яниця не увійде у царство небесне». От яке страшне діло напиватись!

Инший скаже: «Нехай Бог милує, я не впиваюся, а так люді, та й то з приятелями, у кунпанії». Ой, чоловіче добрий, бирежись сієї западні! Се тобі так здається, що ти не часто папиваєшся, а затим скоро-скоро і зовсім зіпешся.

Окриме що папивається, хоч раз хоч часто, усе гріх однаковісінський, та от до якого гріха горілочка приводить! Ось розкажу вам істинну правду.

Один чоловік захотів спасатись і пішов у пустиню, і усе б то молився Богу, так диявол його відводить: то те то се йому приставля, та й збива його, і усе б то скусити хоче, щоб не молився. Чоловік і відхрещується і відмолюється; сатана і відбіжить від нього, та впять за те ж, та впять за те ж. Остив і опоганів він чоловікові, далі і каже: «Чоловіче! Не дам тобі покою по вік, не дам тобі присвятитись, не покину тебе, поки не потішиш мене хоч одним із трьох гріхів: або чоловіка вбий, або гріх з женським полом зроби, або

за
би
ж
та
Ві
ус
ніч
ст
хо
со
ус
ки
рей
так
сам
та
ва
а д
і не
вит
ти,
і пі
спі
сил
ти
ба,
тут
спі
при
роті
обл
ся,
Дом
вати
хоч
ся н
нічо
і роб
рука
Пяни
на н
тину

напийся горілки. Коли хоч одно що зробиш, я тебе зараз покину і не буду тобі докучати аж до самої твоєї смерті.

Чоловік подумав, і дума сам собі: »Чоловіка вбити, гріх великий, смертельний, нещасливий по-вік: не хочу, нехай Бог боронить! Блуд сотворити, і то гріх великий і на душу і на тіло, коли ще і спокутуєш його через увесь свій вік! Горілки напийся, так не дуже, аби-б то; я зараз засну, просилуся, та п'ятнадцять год буду сей гріх відпокутовувати, так за то мій супостат, чортяка, відступиться від мене і не буде мене скушати«. Так подумавши, пошукав у себе, — є щось, що добрі люди подали було на милостиню; узяв їх і пішов над вечір, крадькома, щоб ніхто і не бачив і щоб люди не осуждали. Убіг у шинок, узяв — що там? чп й було чарки зо-дві, — ковтнув і пішов собі мерщій у свою пустиню. Йде собі веселенький, що вже справився з чортякою, не буде вже приставати. Йде і воспіша... і як був собі нещасливий, що може з роду не пив, то горілочка його і розібрала, зашуміло у голові, згадався мелодії літа, і сес і тез, і пите і десяте... Аж гульк! молодича на зустріч против нього... він до неї та зараз з недобрим; вона б то і від нього, так він бо с'як-так, подужав її, поборов, согрівив... Молодича хвалиться, що каже: »буду усім жалітись, усім розкажу, як ти обманюєш народ, будім спасатися, а ось-що робиш!... « Він, бачачи, що лихо, вхопив голяку, чирк її по голові... дут і душу віддала!..

Оттак упорався!. Мав невеликий грішок зробити тільки напийся, та як навився, так і усі гріхи, що найбільші, усі сотворив!..

От до чого-то с'як горілка доводить. Погубляє і тіло і душу у чоловіка на вішній віки! Коли б сказати п'яниця, так з перепою; так бо ні! З-роду у-перше випив... та ба, випив бо! Так думається, що у кожній чарці вже чорт і сидить. Випешь одну, він на другу направляє, бо небагато. Від другої і до десятої недалено, а там і прощай душа!

Дур же її і пек! Не будемо її пити ніколи і ніяк. Бачите, до якого лиха і одна чарка доводить. А як пристати до неї, так і здоров'я збавить, жінку і діточок запропастить, худобу, щоб малося що у церкву подати, і на сімю що справити, царське і общественне відбутти, на бідність подати, так тая чарка усе те переведе, сатані-супостату у пельку засуне і душу твою погубить на вішній віки, від чого нехай милосердний Бог боронить усякого християнина!

Се ж вам, любезні мої земляки, написав де-чого на перший раз. Коли побачу, що сі мої листи будете читати, то я ще знайду де-чого, про ві-що вам розказати таке, щоб було до діла і вам було на добро. Слухайте тільки, перенімайте і дітей своїх вчіте, і що бачите за ними, що не на добро іде, так ви не давайте їм волі. Поперед усього вчіте їх Богу молитися, до церкви божої ходити, батька і матір слухати, старших себе шанувати і против узякого, хоч против меншого себе, звичайним бути. От опісля напишу вам об усім таким; а тепер бувайте здорові і нехай вам Бог допомога на усе добре, а від худого діла нехай оборонить, а й самі бережітьесь.

Земляк ваш Основяненко.

Примітки до „Листів до любезних земляків“.

Видання: 1) Вперше вийшли окремим виданням: „Листи до любезних земляків“ Харьковъ 1839. Помітка цензора: СПб. мая 11 дня 1839. 2) Видання Харьк. Земства т. II. X. 1887. 3) Вид. Югансона Київ. 1893. 4) Видання Романчука т. II. Літ. 1905.

Слова, поставлені в клямрах [ ], вставлені мною.

Після слів „от я“ в попередніх виданнях ідуть такі слова: „доложився нашому началству бо без нього не треба нічого робити, хоч би ти і думав, що воно дуже гаразд буде,—отже то началство і подозволило мені“. (стор. 141).

Після слова „совітується“ ідуть у Квітки такі слова: „та знайте: як би що-небудь не до діла списав або не до добра вас навчав, так би мені не подозволило началство; бо як батько за дітьми, так воно догляда, щоб вам усім добре жити“. (стор. 141).

Після слів: „нема його більшого“ Квітка написав такі слова: „На усі чотири сторони, скільки тисячів верстов воно сягнуло, так що розказати трудно“ (стор. 141).

Після слів: „п'ятдесят“—такі слова: „А що? Трохи народу?“ (стор. 141).

Після слів „Імператор Николай Павлович“—такі слова: „нехай його Бог для нашого і дітей і унучат наших щастя, довго на світі продержить у щасті і у здоров'ї! Як Бог на небесах, так Він у нас на землі! І що то? Як отець милосердний! Таки словно як батько у сімі вбивається за усіх, доглядає за усіма, щоб усім було порівно чи роботи чи достатку, і щоб ніхто з його дітей ні жодного не зобидив: так“ (стор. 143).

Після слова „Він“—такі слова: „Його Імператорське Величество, ніч і день трудиться“ (стор. 143).

Після слів: „усе було по порядку“—такі слова: „Йому, нашому царю і отцю, усі ми рівнісінькі, усі йому як діти. Як Бог милосердний послала нам і жизнь і світ і хліб насущний, так і цар наш

милосердний об'їм усе і дума, щоб нам, його вірнопопаним, було усе добре і спокійно. Коли ж ви отсе слухаючи сидите то зараз устаньте, перехрестітьсь, поклонітьсь і помолітьсь за нашого доброго і великого Государя і пильно млітьсь за нього у ранці і у вечері, і згадай, що ти ніч спав добре і устав собі як треба, а він, його величество, над полусвітом государ, чи зволив же почивати сю ніч хоч трохи, хлопочучи та вбиваючися та придумуючи, як би тобі і усякому чоловіку у його царстві було добре і спокійно жити і щоб оди другаго не зміг ізобадити. Молися за Царя і після трапези; бо його трудами і його оберегательством ти собі живеш хазяїном, ніхто тобі не мішає заробляти, ніхто у тебе твого не відніме, бо є куди і кому пожалітися і заштиту получитьи, дякуючи добрим і розсудливим начальникам, від нього-ж постановленим. Усе, усе, що є в тебе, що придбав, що заробляєш, що збереш, усе—через нього, через його тобі заштиту і через його труди і доглядання, щоб нам усім було добро. І що то: не тільки у церкві, як почитують його велике імя, та і завжди молися за царя. Так Бог у святому Своему писанню повеліва" (стор. 143).

В початку другого листу ідуть у Квітки такі слова: „Ви ж думаєте, що тільки усього і треба, щоб молитися за Царя?—Е, ні“ (стор. 143).

Після слів: „усяк сполня святий закон“—такі слова: „що цар повеліва“ (стор. 143).

Після слів: „Покине.. сімю, та“—„по Царському указу і повелінію“ (стор. 143).

Після слів: „тільки прийде“ іде слово: „царський“ (стор. 143).

Після слів: „закон сполняють“ іде: „слухаючи царського указу“ (стор. 143).

Після слів: „одежа і харч“ іде: „А скільки їх є у нашому славному царстві? А скільки їх треба скрізь по границі? І против Турків і против Черкесів, і до Німців треба, і у Сибірі треба, бо скрізь наша гряниця; хоч і замиреніє, хоч наших і бояться усі, та усе-ж треба, щоб військо стояло на поготові по біля гряниці, та ще щоб немала і сила!“ (стор. 143).

Після слів: „розбійників“ іде: „бо їх усюди попереводили наші начальники“ (ст. 144).

Після слів: „хату спалив“ іде: „бо є на се судящі, вони заштитять і по правді зроблять.“ (стор. 144).

Після слова: „прислужитися“ іде: „царський указ сполнити“ (стор. 144).

Після слів: „роби ж так і для“ іде: „Царя, отця нашого і заштитника“ (стор. 145).

Після слів: „обявляй началству“ іде: „хоч до справника дійди“ (стор. 145).

Після слів: „тут вже по неволі“ іде: „начальству“ (стор. 146).

Замість слова: [державі] Квітка писав: „начальству твоему“ (стор. 146).

Після слів: „до міністра, що“—Квітка писав: „при самому цареві“ (стор. 146).

„По указу“—у Квітки: „по Государеву указу“ (стор. 146).

Після слів: „через вашу недоїмку“—такі слова: „А узна про таку справу сам наш яснійший государ? Чи се мале діло, що його

прогніваєте? Що ми недостойні і його велике імя помянути, а ми, за усі його до нас милости, що він як є істинний отець, як за діточок своїх вбивається і ніч і день трудиться, щоб усім було і мирно і спокійно“ (стор. 147).

Після слова: „а ми“ іде „за сее усе жалкуємо“ (стор. 147).

Після слів: „а кесареве кесареві“ іде: Кесар же все ровно означа, що цар: государ імператор і кесар. Так бачите як Господь повелів?“. (стор. 147)

Після слів: „щоб воздавали“ іде: „Боже Богові, а царське цареві“ (стор. 148).

Після слів: „що зможеш воздати“ іде: „Боже Богові, а царське цареві“ (стор. 149).

Після слів: „до церкви Божої ходити“ іде: „начальників і...“ (стор. 159).

Поправки і додатки до III тому.

В примітках до дрібних повістей (ст. 19) треба зробити поправки:

До повісти „Пархімове снідання“ пропущено видання: „Пархімове снідання“ СПб. 1861 (Куліша). Крім того треба додати, що російський переклад її „Завтракъ Пархома“—був вміщений в „Одескомъ Вѣстникѣ“ за 1862 р. № 46 („Изъ коллекции малороссійскихъ рассказовъ“).

До повісти „Купований розум“— треба виправити: в „Маяку“ повість друкувалася на російській і українській мові поруч в дві колонки під заголовком „Быль.“ У виданні Харьк. Земства вона вміщена в IV томі під назвою—„Малороссійская быль“. Далі, видання, означено цифрою „2“ і єсть видання Куліша.

В примітках до повісти „Перекотиполе“ (ст. 75) треба зробити поправки:

„Перекотиполе“ повість надрукована в „Молодику“ на 1840 р. ч. II. Пропущено друге видання Куліша: „Перекотиполе“ СПб, 1861. Російський переклад „Перекатиполе“ був вміщений в „Маяку“ зар. 1840.

Повість „Божі діти“ (ст. 46) присвячена Квіткою „Його Превосходительству Петрові Александровичу Плетньову“.

В примітках (ст. 80) помилково означені сторінки замість „426“ повинно бути „74“ і „75“.

Зміст.

	Стор.
I. Дрібні повісти	
Пархімове снідання	3
На пущання—Як завязано	10
Купований розум	11
Підбрехач	17
Примітки	19
II. Перекотиполе	20
Примітки	45
III. Божі діти	46
Примітки	79
IV. Щира любов	81
Примітки	136
Додаток. Листи до любезних земляків	141
Примітки	159
Поправки й додатки	162

попр

хімов

що р

в „С

лоро

повіс

дві

вона

Далі

бити

ч. II

Рос

зар

Пре

„42

ПР.
1953

~~26. III. 26. 1924. 30.~~

394008

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

П
Х
Ш
В
Л
ПО
ДВ
ВО
Д
Б
Ч
Р
ЗА
П
4

88

88

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. П. МЕНЧИКОВА

